KOSSUTH KÜZDELME A BUDAPESTI ÉVLAPOKÉRT.

A Pesti Hirlap Kossuth Lajos szerkesztése alatt a legtekintélyesebb és legolvasottabb magyar hirlap lett. Megjelenésének első hónapjában (1841. jan.) 1300 előfizetője volt, s ez a szám hónapról hónapra növekedett, úgyhogy 1844 elején már 5000-nél többen fizettek elő a lapra, többen, mint a többi politikai lapra együttvéve. Igaz, hogy Kossuth minden idejét lapjának szentelte, igen jó szervezőképessége is volt, mégis ragyogó tolla, kiváló írói tehetsége tette a lapot az olvasók előtt annyira kívánatossá. Az is igaz, hogy a Pesti Hirlap bátran, sokszor élesen ostorozta a közállapotokat, erélyesen hozzászólt a reformkérdésekhez és bizonyára siettette ezek politikai megérlelését is. Ez a körülmény a kormányra nézve nagyon kellemetlenné vált, és mivel a cenzúra nem tudta Kossuth cikkeit és irányát lényegesen tompítani, a kormány 1843 végén más úton igyekezett Kossuthot a szerkesztéstől eltávolítani. Ismeretes, hogy Landerer Lajos, a lap tulajdonosa Wirkner Ede magyar kancelláriai titkár és Gervay József államtanácsos útján nyerte meg hg. Metternich Kelemen államkancellár pártfogását arra, hogy a Pesti Hirlap kiadására engedélyt kapjon, arra is, hogy az utolsó pillanatban a magyar helytartótanács megkerülésével Kossuthot szerződtethesse lapjához szerkesztőnek. 1843 végén, amikor Kossuth-tól Bécsben meg akartak szabadulni, ismét Gervay és Wirkner hívták fel erre Landerert; az készségesen engedett és előre kiszámított terv szerint csapdát állított Kossuthnak, amelybe Kossuth bele is esett. Azt kívánta tőle, hogy a még öt évig hallgatólag fennálló, de alá nem írt szerződés ellenére Kossuth 1844-től olcsóbban szerkessze a lapot. Ezen Kossuth felbőszült és felmondta a szerkesztést 1844. június 30-ára.

Ugyanakkor, amikor Kossuth kiugratását Gervay, Wirkner és Landerer tervbe vették, Kossuth maga is, látván a Pesti Hirlap nagy sikerét, arra a gondolatra jutott, hogy nagyobb haszon reményében kibérel egy más lapot. Valóban még 1843 decemberében érintkezésbe lépett Helmeczy Mihállyal, a Jelenkor szerkesztőjével, s az már hajlandó is volt lapját bérbe adni. Ez természetesen nem maradt titokban, besúgói útján csakhamar megtudta a bécsi kormány is, úgyhogy ugyanakkor,

amikor Landererrel Kossuth eltávolítása ügyében megegyeztek, intézkedés történt arra nézve is, hogy a Jelenkort se kapja meg. Wirkner még 1843 decemberében jelenti, hogy a Jelenkort vagy megveszik vagy kibérlik a kormány részére, de jelentette azt is, hogy óvatosan kell eljárni, nehogy ez a szándék kitudódjék, mert akkor Helmeczy sokat fog kérni; megjegyzi azt is, hogy talán nincs is erre szükség, mert — b. Mednyánszky Alajos, a könyvvizsgáló hivatal elnökének véleménye szerint — ha Kossuth más lapot vagy esetleg szerkesztést akarna vállalni, ehhez felsőbb engedély szükséges, és ezt nem kell neki megadni. Egyelőre nem is lett semmi a Jelenkor kibéreléséből, mert Kossuth is megtudta, hogy a lapbérléshez épúgy felsőbb engedély szükséges, mint valamely új lap szabadalmához. Azért erre az utóbbira határozta el magát, mint maga is megírja, több barátjának rábeszélésére, akiknek az volt a véleményük, hogy ha a kormány megengedte, hogy szerkesztő lehessen, meg fogja engedni azt is, hogy kiadó is lehessen. Kossuth először is tájékozódni akart. 1843. dec. 30-án levélben Zsedényi Ede helytartótanácsoshoz és országgyűlési követhez fordult, aki egyébként a Pesti Hirlap szepesi tudósítója is volt és készséggel igyekezett az ellenzékiek ily kérését előmozdítani.

Kossuth levelében hivatkozik Landerer és társa «szennyes piszkosságára»: adott szavuk ellenére az országgyűlési tudósítások költségeit egészen reá hárították. (Ebből látható, hogy az első roham Kossuth ellen már dec. 30-a előtt megindult.) Hivatkozik a lappal kifejtett nagy munkásságára, amelyet hite szerint a hazának és kormánynak nem kárára fejtett ki, továbbá barátai rábeszélésére, hogy kérjen magának lapszabadalmat. Kéri Zsedényit, tudja meg gr. Majláth Antal magyar főkancellártól, kaphatna-e napilap kiadására engedelmet. Szerkesztőtársul Szalay Lászlót venné maga mellé, de ha neve ellen kifogás volna s csak mint szerkesztőt fogadnák el, a lapot sógora, Meszlényi Rudolf nevére kérné.

Zsedényi azonnal (jan. 5-én) elküldötte Kossuth levelét b. Gervaynak, Metternich irodája vezetőjének, hogy megtudja a bécsi kormány felfogását. Leveléből kitűnik, hogy teljes jóakarattal támogatta Kossuthot kérése elérésében: kifejtette, hogy Kossuth a kormányra is hasznos egyén lehet. Ezt igazolja *Kiábrándulás* c. cikke a Pesti Hirlapban, amely azt mutatja, hogy Kossuth belátja az ellenzéki reform lehetetlenségét. A lapszabadalom jó eszköz volna féken tartására, meg kellene tehát nyerni Kossuthot, hogy ne térjen más útra. Végül kérte Kossuth levelének visszaküldését, de ez nem történt meg, ott maradt az akták között.[1]

[1] Bécsi áll. levéltár. Separat-Confer. Akten 1844. év 143. sz.

Amint Kossuth 1844. jan. 15-iki leveléből kitűnik, Zsedényi azt írta Kossuthnak, hogy 6—8 nap alatt értesíteni fogja közbenjárásának eredményéről, de még január 15-én sem közölte ezt, úgyhogy Kossuth megsürgette a választ. Ugyanebben a levélben közölte Zsedényivel Landererrel való összetűzését és és hogy «adott szavának gyáva megtagadásáért» (az előző évinél olcsóbb feltételek megszabását kérte) megrótta és a szerkesztést felmondotta. Egyébként nem köti magát nagyon az ügyhöz, mert a cenzúra eljárása alig tűrhető, és ha nem lesz szerkesztő, több ideje marad a cselekvő agitatióra — erre a nemzetnek úgyis nagy szüksége van.

Kossuthnak erre az elkeseredett és fenyegető levelére Zsedényi, mint Kossuth febr. 9-iki leveléből kitetszik, arra hívta fel Kossuthot, küldje el neki a lapszabadalom iránti folyamodványát és ahhoz csatoljon programmot is, hogy ezeket illetékes helyre benyujtsa. Ez arra mutat, hogy Gervay és Wirkner — kétségkívül nem jóhiszeműen, hanem hogy Kossuthot félrevezessék, mert hiszen ekkor már el volt határozva, hogy Kossuthot a hirlapírás teréről leszorítják — nem adtak közbejárására elutasító választ.

Kossuth tehát, mint levele mutatja, két folyamodványt küldött Zsedényinek, de ezek csak abban különböztek egymástól, hogy az egyik mellé Pestmegyének olyan bizonyítványa került volna, hogy a laphoz kívánt kaució kitelik birtokából, a másik pedig csak ajánlja, hogy a kauciót kész letenni. Pest bizonyítványát azonban nem mellékelhette Kossuth, mert a megyegyűlés csak néhány nap mulva ült egybe, de ígérte, hogy Kiss Lajos udvari agensnek elküldi, hogy hivatalosan benyujtsa; a Zsedényinek küldött másolat arra szolgált volna, hogy ezt már előre bemutassa illetékes helyen a hivatalos tárgyalás gyorsítására. A másik folyamodványt viszont azért küldte, hogy ha talán ez is elegendő volna, azonnal felhasználhassa. Sürgette, hogy eszközölje ki Zsedényi a kérés mielőbbi tárgyalását, mert mint Kossuth kifejezte, a késleltetés reá rosszabb, mint a megtagadás. Kossuth e folyamodványaiban Budapesti Évlapok cimen politikai napilapra (esetleg hetenként 4-szer vagy 2-szer megjelenő lapra) kért engedélyt. Kossuth a királyhoz intézett fenti folyamodványt Bécsben a magyar kancelláriánál Kiss Lajos agens útján be is nyujtotta. Zsedényi azonban ezt nem tartotta helyesnek, s ebben igaza is volt, mert a hivatalos út a helytartótanács volt, amelynek élén a nádor állott, s ezt nem volt tanácsos mellőzni. Zsedényi (akkor együtt volt az országgyűlés Pozsonyban) kihallgatáson meg is kérte a nádort Kossuth kérésének támogatására. Erről azonnal értesítette Kossuthot azzal, hogy a folyamodványt Budán adja be a helytartótanácsnál, hogy a rendes hivatalos úton (a cenzúra, a központi könyvvizsgáló hivatal és helytartótanács) tárgyalás

alá vegyék. Ő tudta, hogy ez aránylag a legrövidebb út. Kossuth ezzel sem volt megelégedve, mert azt gondolta, hogy Zsedényi ki tudja eszközölni, hogy a kancellária a helytartótanács nélkül intézkedjék, úgy amint Landererrel járt el, amikor a Pesti Hirlapra szabadalmat adott. Kossuth attól is tartott, hogy a nádor, ha «emlékszik reá, csak gyűlölettel emlékezik». Ez a fordulat kissé elkedvetlenítette, de már nem léphetett vissza, mert a folyamodványt Zsedényi levelének vétele előtt elküldte Kiss agensnek, hogy hivatalosan benyujtsa a kancellárián. Hajlott tehát Zsedényi felhivására és a nádorhoz is folyamodott, bejelentvén, hogy a kancellária útján a felséghez folyamodott lapszabadalomért és alázatosan kéri pártfogását.

A nádor jóakarattal fogadta Kossuth kérését s ezt Zsedényinek tudtára is adta. Az sietett is Kossuthtal közölni a jó hírt, ami Kossuthot meglepte. A nádor megtartotta szavát, mert a folyamodványt még februárban elküldötte Majláth kancellárnak és rámutatott arra, hogy annak idején ellenezte a lapengedélyt Landerer részére, továbbá a szerkesztés engedélyezését Kossuthnak, de mivel Kossuth azóta a szerkesztéssel magának hírt és tekintélyt szerzett, azonkívül jelentős jövedelmet élete és családja fenntartására, azért vagy teljesíteni kell kérelmét, vagy hasonló, a kormánytól függő életfenntartási módot kellene neki adni, nehogy visszatérve a régi ösvényre, a megyékben való izgatásokkal újabb bajt szerezzen.

A magyar kancellária a Kiss agens által benyujtott folyamodványt leküldötte a helytartótanácsnak véleményadás végett. Kiss értesítette Kossuthot arról is, hogy Bécsben kérelmét eseménynek tartják, de az engedélyhez való remény kétséges; az meg bizonyos, hogy a kért (1844. júl.) időre nem intézik el. Ez értesítés alapján Kossuth a tervet meghiusúltnak tekintette, sőt megsejtette, hogy ha esetleg lapot bérelne, mint ahogy, állítása szerint, Helmeczytől a Jelenkort bármely pillanatban meg is kaphatná, az ő szerkesztőségét nem engedélyeznék, holott a szokás szerint eddig ezt csak be kellett jelenteni a helytartótanácsnak. Kossuthnak ez a levele (márc. 9.) még más szempontból is érdekes. Látható belőle, hogy Zsedényi részletesen megírta Kossuthnak a nádor kijelentéseit e szavakkal: «Vannak, kik Landerernek Kossuth iránti engedékenysége hiányát azon viszonyban vélik feltalálandónak, melyben Landerer bizonyos urakkal[1] létezik, kik nyilvános úton járni nem szoktak s vele elhitetvén, hogy a kormánynak érdekében állana Kossuthot a szerkesztésből kizárni, meghagyták neki, hogy azt ily módon igyekezzék kieszközölni.»[2]

[1] Nyilván Gervayt és Wirknert értette.

[2] Lásd Kossuth 1844. ápr. 18. levelét Wesselényihez (Történeti Lapok 1875. 122. l.).

Ezen kijelentés alapján Kossuth egészen helyesen arra következtetett, hogy ezek az urak (a kamarilla) teszik Landerert elbizakodottá, úgyhogy amikor meghallotta, hogy Kossuth lapengedélyért folyamodott, azzal kérkedett, hogy majd megmutatja, sohasem szerkeszt semmiféle lapot. Megérezte Kossuth ebből azt is, hogy a kamarilla utasítása alapján ez az elbizakodottság késztette Landerert, hogy beugrassa őt a szakításba. Kossuth további levelei azt mutatják, hogy a kérelem elintézése nagyon lassan haladt előre, bár Zsedényi valóban mindent elkövetett a siker érdekében. Beszélt Bécsben, megkérte a nádort, beszélt a helytartótanács tagjaival, hogy az ügyet előmozdítsa. Tudta azonban, hogy Metternich megnyerése feltétlenül szükséges, azért arra figyelmeztette Kossuthot, menjen fel *titokban* Bécsbe és kérjen Gervay útján nála kihallgatást.

Kossuth, mint ápr. 14-iki leveléből kitűnik, ezt nem tartotta illőnek tiszta lelkiismeretéhez, szeplőtelen becsületéhez. Nem is fogadta el, hanem ígérte, mihelyt a helytartótanács ügyét elintézi, felmegy Bécsbe és *nyíltan* elmegy Metternichhez és másokhoz is, ha elfogadják, de nem kerüli el a magyar kancelláriát sem.

A helytartótanácsnál Kossuth kérése nagyon lassan haladt előre (márciustól májusig) mindamellett, hogy Kossuth hivatalos személyt, Procopius György budai agenst bízta meg ügyének előmozdításával. Kossuth erélyes sürgetése és fenyegetése után Mérey elnökhelyettes is, a nádor is késedelemmel, június 10-ikén küldte meg a helytartótanács véleményét a kancelláriának. A nádor hivatalos iratában hivatkozott febr. 25-iki levelére, ismételte érveit, megismételte javaslatát is: vagy teljesítsék Kossuth kérését, esetleg juttassák neki más lap szerkesztőségét, vagy nyujtsanak neki valamilyen hasonló módot az élete fenntartására.

Kossuth közben megfogadván Zsedényi tanácsát, 1844 május elején eljárt Pozsonyban a nádornál, Majláth kancellárnál, majd Bécsben a kancelláriai tanácsosoknál, Kolowrat miniszternél, aki maga hivatta, majd Gervay államtanácsosnál és Metternichnél. Az eredményről nagy általánosságban nyilatkozik Wesselényihez írt (1844. május 15-iki) levelében.[1] A kancelláriai tanácsosokról azt írja Kossuth, hogy legnagyobb részük határozottan pártolást ígért, de hangsúlyozták, hogy a kancellária épen nem a kormány. Mint látni fogjuk, csak ígérték a támogatást, csak ketten szóltak különvéleménnyel Kossuth kérésének teljesítése mellett.

Nem érdektelen Gervay feljegyzése a Kossuth-tal való találkozásról, amelyet nyomban (máj. 11-én) megírt Wirknernek,

[1] Történeti Lapok, 1875. 134. l.

a nélkül, hogy megvárta volna a Metternichhel való találkozást. Impressziói Kossuthról, az egy órai beszélgetés alapján nem kedvezőtlenek; azt hiszi, hogy Kossuth nyilván előre készült; használhatónak tartja a kormány részére, amely csak az ország javát akarja — de arra nézve, hogyan volna használható, Wirknertől kért javaslatot és figyelmeztette, hogy nem vette ki a beszélgetésből határozottan, hogy Kossuth a journalistika terén akar-e érvényesülni.[1]

A legérdekesebb volt Kossuthnak Metternichhel való találkozása. E találkozást mind a ketten megörökítették. Metternich azért írta le másnap (máj. 12-én), hogy Wirknernek tudtára adassék.[2] Szerinte a beszélgetés Kossuth kérésének előadásával kezdődött, megemlítvén, hogy kérését a családfenntartónak kínos helyzete igazolja. Majd előadta Landererrel való helyzetét és lapszabadalmat kért magának mihamarabbi döntéssel.

Metternich erre kijelentette, hogy nem látja a kérés teljesítését lehetőnek, mert a kormány jó újságot akar ugyan, de nem sokat. E szempontból kiindulva bevallotta, hogy Kossuth munkásságát kezdettől fogva figyelte és azt hiszi, hogy kiváló írói készsége van, de — a nélkül, hogy szellemi képességét érintené — tulajdonképeni célját nem helyesli, azért nem is tudja kérését pártolni.

Kossuth ezután kijelentette, hogy a haza javára törekszik s így nyilatkozott: «Nem vagyok az ellenzék embere, ha ezt a szót úgy értelmezik, hogy minden nem tőlem eredőt ellenzek, kívánom a jót, arra törekszem; ezt többször bebizonyítottam.» Metternich erre az elvont értelmű ellenzéki szellem és a jogtalan ellenzék közti különbséget fejtegette, majd megjegyezte, hogy véleménye szerint csak két irány van: a konzervatív és a romboló. A konzervatív (Metternich ennek vallotta magát) az elérhető jóra törvényes úton nyit utat; a romboló irány elzárja ezt az utat még akkor is, ha egyenként elfogadható célt akarnak. Szerinte Magyarországot a jelen zilált helyzetéből csak két úton lehet kiszabadítani: a királyi hatalomhoz való csatlakozással és fegyelemmel — de ez Magyarországon nagyon rossz. Kossuth — Metternich szerint — nem tett ellenvetést, hanem azt bizonyította, hogy szándékai a megjelölt útra alkalmasak.

A vége a beszélgetésnek Metternichnek az a tanácsa volt, hogy nyilatkozzék Kossuth Wirkner előtt, aki mint igaz, pártatlan szellem, kezére fog járni. Újból figyelmeztette Kossuthot, mondjon le az elérhetetlen szabadalomról, hiszen az, ha elnyerné, eltérítené a hasznos iránytól. A lapvállalkozó szerinte a bevétel szolgája. A pap az oltárról él, s ez méltányos

[1] Sep. Conf. Akten 1844. év 145. sz.
[2] Sep. Conf. Akten 1844. év 143. sz. Közölte Wirkner *Élményei*ben.

és természetes is; írói munkásság támogatás nélkül keveset nyujt; ha eszes embernek a szükséges szellemi nyugalom az anyagi gond eltávolításával nyujtható, ezt kötelességük megtenni azoknak, akik a jó ügyet előmozdítják. Ha Kossuth a független írói pályán akarja képességeit érvényesíteni, van mód arra, hogy a megvesztegetés gyűlöletes bélyege elhárittassék.

Kossuth általánosságban megírta a 3 és fél órai[1] kihallgatás történetét Wesselényinek 1844. máj. 15-iki és Zsedényinek 1844. máj. 27-iki levelében, kimerítően Wesselényihez 1844. okt. 4-én írt levelében.

Kossuth szerint Metternich bőbeszédűen, büszke szerénységbe burkolózva beszélt, elmondta, hogy konzervatív ugyan, de barátja a haladásnak és alkotmányosságnak. Az alkotmányosságot nem lehet csinálni, ez alakul és szeretné, ha Magyarország alkotmányos útján boldog lenne; gyűlöli az alkotmányosság ellenébe álló centralisatiót. Bevallotta, hogy az osztrák kormány hibázott Magyarország iránt, különösen azzal, hogy nem tett elég jót. A kormány ezentúl aktivan akar fellépni s a jövő országgyűlésen törvényjavaslatokkal fog fellépni.[2] Ezek után kérdezte, hogy miként számithat sikerre, ha a közvélemény független férfiak által nem pártoltatik. Megmondta neki, hogy Magyarország első politikai írójának tartja és méltányolja publicisztikai képességét, hogy a politikai író állandóbb befolyással lehet a nemzet sorsára, mint bármely diplomata; rá akarta beszélni, ne adjon ki hirlapot, ne vesztegesse idejét, függetlenebb pályát mutat neki: legyen független, politikai író, csak arra kéri, hogy amikor a kormány lépéseit lelkiismeretével, meggyőződésével megegyezőnek tartja, pártolja a kormányt. Nem akarja megvesztegetni, nem kíván semmit, ami a becsülettel ellenkezik, az olyan embert, aki megvesztegethető, megveti; felhívta, hogy mivel nincs vagyona, határozza meg maga fáradsága jutalmát, kivánságát harmadik személy nélkül teljesíteni kész.

Kossuth erre azt válaszolta, hogy Metternich nem ismeri a magyar ellenzék fogalmát; ez nem jut uralomra, ha győz, mint nyugaton; hivatása csak az, hogy ügyeljen, hogy a kor-

[1] Ez téves. Máj. 15-iki levelében helyesen írja, hogy két és fél óráig tartott; mivel Gervayval egy óráig beszélt, e két beszélgetés együttvéve tartott három és fél óráig.

[2] Ekkor készült a terv az erélyes kormányzásra a megyékben, erélyes főispáni helyettesek kinevezésével. Ezt a rendszert nevezte el Kossuth Bezirkhauptmannschaftnak és ezzel támadták a legnagyobb eréllyel Apponyi György kancellárt. Az 1847/8-iki utolsó rendi országgyülésen a kormány valóban kész törvényjavaslatokkal állott elő, de Kossuth és Batthyány Lajos vezetésével az ellenzék a főispáni rendszer miatt oly eréllyel támadta a kormányt, hogy a párizsi forradalom kitörésének hírére megbukott.

mány az alkotmány kerékvágásából ki ne zökkenjen, továbbá az, hogy reformokat kezdeményezzen, mert az olygarchia befolyásos, aktív tényező nálunk, de érdekeik miatt a reform természetes ellenségei. A magyar ellenzék előtt nem az áll, hogy ő tegyen, hanem csak az, hogy mi történjék. Így pl. 1832-ben a kormány csak az ellenzék segítségével vivta ki az úrbéri és anyagi engedményeket; az adózásnál pedig az ellenzék feláldozta népszerűségét is, de a kormány semmit sem tett. Ha tehát a kormány jót akar a nemzettel és ezt alkotmányos úton akarja, az ellenzék lojális támasza lesz. Kossuth személye szerint is ígérte ezt, mert ez hazafias kötelessége, s ezért, semmiféle fizetés nem jár, úgyhogy ha Metternich többre célzott, akkor az a válasza, hogy ő nem eladó. Kérése az, hogy $3^1/_2$ éve van a hírlapi pályán, ne akadályozza ezen, tegye lehetővé, hogy magának dolgozhassék és ne egy piszkos érdekspekulánsnak. Pártjának is kell organum, s ezt már azért sem szabad megakadályozni, mert Metternich maga mondja, hogy a kormány nem nélkülözheti a közvélemény csatlakozását. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a pártok szabadon nyilatkozhatnak. Ha a kormány eljárása egy század óta hibás, hogy kezdeményezhet most, ha nem ismeri erről a pártok nézeteit? Ha a sajtóelőkészítést nem engedélyezik, a kormány nem ismerheti meg a vélemények állását. A kormánynak a reform terén a részletekbe kell ereszkednie, ez pedig eddig még nem történt meg. A házi adónál (1844-ben) a kormány egyszerű nyilatkozata győzelmet jelentett volna, de megbukott, mert a nemadózók a kormány indolentiájában, sőt a veszprémi püspök (gr. Zichy Domokos) és Uray Bálint pártolásával erőt találtak, a főrendi tábla többsége meg a kormánytól függ — ezért bukott meg az adó ügye.

Kossuth szerint Metternichet meglepte Kossuth szelíd és illemmel való visszautasítása. Végszava az volt, kéri, vegye ajánlatát fontolóra és ha mondanivalója volna, adja ezt tudtára Wirkner útján.

Metternich és Kossuth nyilatkozatai a főpontokban megegyeznek. A kihallgatás lefolyását mégis Kossuth nyilatkozata adja teljesebben és hívebben. Kossuth is színez kissé a maga javára, de korántsem annyira, mint Metternich. Metternich, mint Széchenyi feljegyzéseiből kitűnik, közvetlenül a kihallgatás után magánnyilatkozataiban bizonyos megbecsüléssel szólt Gervayval együtt Kossuthról. Széchenyi Gervayról azt írja máj. 18-án, hogy sokat beszélt neki Kossuthról, aki kellemes hatást tett reá — ezen Széchenyi fel is háborodott, mert képesnek tartotta Metternichet és társaságát arra, hogy őt és a hasonló gondolkozásúakat mellőzve, Kossuth-tal szövetkezzék. Metternichnek viszont azt a kijelentését jegyzi fel (máj. 26-án), hogy Kossuth úgy állt vele szemben, mint ember

ember ellen. Ezek a feljegyzések arra mutatnak, hogy Kossuth feljegyzései közelebb állanak a valósághoz, mint Metternichéi. Az is kétségtelen, hogy Kossuthnak ez a kihallgatása eseményszámba ment Bécsben és izgalomba hozta még Metternichet is. Mint Kossuth írja, «elküldött egy pár követet, el reggelijét, el nejét, ki fogott kocsival várakozott reá órákig; elparancsolt minden embert. Gazdag ismeretekkel bír... igen bőbeszédű, büszke, gyakorlott lélek-halász, úgy látszik, ez választott studiuma, s fájdalom, olyannak tapasztalám, ki becsületes embert alig hiszen, ilyennel csak fehér hollóként találkozott. Ez rettenes, mert nem az ő hibája, hanem a koré s minket illetőleg a nemzeté. Miként higgyen az emberi lélek tántoríthatatlanságában, kinek mézes szavai vagy enyves ujjai előtt annyi volt tölgy-character hajlott meg, miként nyomorú nádszál.»

Gervay is, Metternich is megemlítik, hogy Kossuthnak tudtára adták: ne remélje a lapengedélyt, sőt később hangsúlyozták e körülményt, de kétségtelen, hogy nagyon homályosan és határozatlanul mondhatták, mert akkor Kossuth okt. 4-iki levelében nem írhatta volna ezt: «Nekem úgy látszik, hogy journalistikai pályámnak vége van.»

Nagyon érdekesen nyilatkozik Kossuth a nádornál történt kihallgatásról. A nádor kijelentette neki, hogy kérelmével nehézségei lesznek, mert a kormány nem akar több politikai lapot, ez okon nem kapott lapot sem Széchenyi, sem Dessewffy, de vígasztalta, hogy e nehézség talán leküzdhető. Kossuth meg volt elégedve a nádor nyilatkozatával, de később, októberi levelében, amikor még mindig késett a döntés, kételkedett abban, hogy e szerint fog-e viselkedni. Bizonyos, hogy a nádor ajánlotta Kossuth kérésének teljesítését, de javaslata februárban is, júniusban is vagylagos volt, mert megemlítette azt is, hogy nyujtsanak neki esetleg más hasonló módot az életfenntartásra. Még jobban hangsúlyozta ezt a nádor Metternichhez intézett külön levelében (június 15.),[1] amelyben figyelmébe ajánlotta, hogy Landerer privilegiumát ellenezte és Kossuth alkalmazását nem akarta, de a kormány Landerernek ennek ellenére engedélyezte a Pesti Hirlapot, Kossuth szerkesztését pedig engedte megtörténni. Kossuth nagy tekintélyre és jó keresetre tett szert, és ha most keresetét elvonják, pótlást keres és a kormánynak új, nagyobb kellemetlenségeket fog szerezni; amikor Kossuth befolyását vélik csökkenteni, látszólagos üldözéssel egyensúlyozzák ezt, azért tanácsos, ha a kormány körültekintő módon — compromissio nélkül — existentiájáról gondoskodik.

Metternich válasza (június 18.) már a régi fontoskodó és lekicsinylő volt. Azt válaszolta, hogy Kossuthnak ujságot adni durva hiba volna, de hiba volna az is, ha semmibe vennék őt;

[1] Sep. Conf. Akt. 1844. év 188. sz.

kétségtelen, hogy módot kell nyujtani neki a megélhetésre. Nem kétséges: nem a királynak kell Kossuth oldalára, hanem Kossuthnak kell a király zászlaja alá mennie. Ezt kijelentette Kossuthnak is, aki biztosította, hogy konzervatív. Azt válaszolta akkor neki, hogy ha konzervatív módon akar cselekedni, pártolja azt, ami nézetével megegyezik. Érzése az, engedni kell, hogy jöjjön, vagy pedig a harcban, amelyet a haza ellen küzdene, elessék. Meg van győződve, hogy Kossuth a legjobb esélyt fogja választani. A nádor pedig tartsa az ösvényt nyitva számára, hogy oda mehessen.

Igaz, hogy a nádort igyekeztek befolyásolni, hogy Kossuthot lehetetlenné tegye. Széchenyi is azt ajánlotta neki, mint naplójába jún. 10-én feljegyzi, hasson oda, hogy Kossuthot pénzzel lekötelezzék. De végeredményében a nádor előtt már februárban az lebegett, hogy vagy teljesíteni kell Kossuth kérését, vagy más hasonló módon kell megélhetést nyujtani neki, úgyhogy Kossuth helyesen ítélte meg a nádort, amikor októberben azt írja, hogy a nádor *nyilvánosan* jól viselte magát, de hogy «magán lépései mennyiben állanak összhangzásban nyilvános lépéseivel, nem tudja, de annyit lát a sikertelenségből, hogy erősen akarni nem látszik, pedig nála nagy különbség van a közt, ha véleményez s ha akar.»

Bécs remélte, hogy Kossuth beadja derekát, de ebben csalódott. Kossuth Bécsből egyenesen Pestre ment, a nélkül, hogy Wirknerrel beszélt volna. Nem is akart beszélni vele, de amikor látta, hogy a hivatalos eljárás elhúzódik, felesége tanácsára, nehogy ürügyül használhassák fel a hallgatást, május 19-én német levelet írt Wirknernek, amelyben megismételte azt, amit Metternichnek válaszolt a független íróságra vonatkozó ajánlatára. Elismerte, hogy Metternich tőle a becsülettel ellenkező dolgot nem kívánt, ezért kijelentette, hogy az állampolgári kötelessége teljesítéséért semmiféle jutalmat nem kér és nem fogad el, de ezen kötelesség hű és becsületes teljesítésén kívül másra a világ minden kincséért sem vállalkozik; nem kér mást, mint tervezett hirlapjának kiadására az engedélyt, és hogy ez az ügye gyorsan intéztessék el. A Wirknernek adott válaszról Kossuth június havában értesítette Zsedényit is, kijelentvén, hogy az augusztusi pestmegyei közgyűlésig vár, s ha addig nem intézik el kérését, számot ad ott, miért lépett le a hirlapírói pályáról és «agitatióba hozza a sajtó borzasztó állapotának kérdését országszerte». Kossuth e fenyegetését nem váltotta be oly mértékben, amint megírta, valószínűleg azért, mert 1844 októberében az egyesületi térre vitte át az izgatást a Kereskedelmi Társaság és a Védegylet megalapításával. Mindamellett van nyom arra, hogy felszólalt a pestmegyei ülésen. Ezt bizonyítja Lederer budai főhadparancsnok jelentése, amely alapon nov. 22-én a haditanács elnöke azt jelentette, hogy Kossuth a pestmegyei gyűlésen kijelentette, hogy a sajtószabadságra kell törekedni,

mert három év mulva forradalom tör ki Magyarországon. A jelentők nem tartották Kossuthot prófétának, de vakmerőségét siettek a bécsi kormánynak tudtára adni.[1]

Kossuth azonban nem ejtette el azt a tervét sem, hogy más lapot szerezzen meg. Alkudozást kezdett Helmeczyvel a Jelenkor megszerzésére. Ez a lap Széchenyi érdekkörébe tartozott, 1844-ben még jobban magához akarta csatolni. Kitűnik ez Gervaynak Wirknerhez 1844. jan. 21-iki leveléből,[2] amelyben Metternich megbízásából ajánlja, beszéljen Széchenyivel a Jelenkor ügyében, mivel nemrég maga számára akarta megszerezni; tudja meg, mikor és mily lépéseket tett ez ügyben. Alig, hogy ez történt, azt a hírt kapta Széchenyi Császár Ferenc cenzortól, hogy Kossuth a Jelenkort 22 ezer frt-on megvette. Erre Széchenyi titkárát, Tasnert bízta meg, beszéljen sürgősen Helmeczyvel, hajlandó-e a lapot bérbe adni, mert akkor átvenné és Szonthagra bízná szerkesztését. Helmeczy azonban halogatta a választ; Kossuth már 6000 frtot ígért neki, ezért többet kívánt Tasnertől. Széchenyi ily összeget nem akart a lapra szánni, ezért elhatározta, hogy ha nem lesz ujságja, majd kisebb röpiratokat ad ki.[3] Helmeczynek Kossuthtal való alkudozását a bécsi kormány állandóan figyelte, s Wirkner 1844. márc. 22-én megírta Gervaynak, hogy sikerült Helmeczy sógora, Melczer útján a megegyezést megakadályozni, olykép, hogy a kormány a legkevésbbé sincs érintve, és Kossuth rövid idő alatt Pesten minden hirlaptól elesik, hacsak a kormány új lapot nem ad neki. Egy másik levelében[4] Wirkner részletesen megírta, hogyan lehetett az ügyet megakadályozni. E szerint Melczer épen jókor érkezett Pestre, mert Helmeczy Kossuth-tal szerződést akart kötni, hogy a lapot évi 7500 frtért átadja — 4500-on felüli előfizetésnél számonként még 1 frt 30 krt biztosítva. Helmeczy azonban «usurpált» nemességének elhárítására elfogadta Melczer ajánlatát, hogy néhány ezer frt vagyonrész adományozásáért folyamodjék, ami nemessége megtámadását elhárítaná; ennek ellenében nem adja bérbe a lapot Kossuthnak, soha még dolgozótársának sem veszi, sőt nem adja bérbe olyannak sem, aki a kormány előtt nem kedves. Megígérte, hogy Kossuthnak oly választ ad, hogy ebből senkire semmiféle gyanú nem háramlik. Így tehát, Wirkner szerint, a Helmeczynek adott ígéretet teljesíteni kell, erre majd kiállítja a megígért reverzálist. Helyes volna, ha a kancellár meghatalmazást kapna a nyilatkozatra, s ezt Melczer

[1] Conf. Akten 1844. év 1342. sz.
[2] Sep. Conf. Akten 1844. év 27. sz.
[3] Széchenyi levelei Tasnerhez 1844. febr. 4., 12., 22., 23., márc. 5., 7., 13. és 16. Lásd Kossuthnak Wesselényihez 1844. ápr. 18-iki levelét.
[4] Sep. Conf. Akten 1844. év 63. sz.

elvinné Helmeczynek. A vagyonrészről Wirkner szóban kívánt nyilatkozni, de értesítette, hogy Helmeczy kész, ha a vagyonrész nagyobb értékű volna, mint amelyet a kormány neki szánt, az esetleges különbözetet megtéríteni. Arra, hogy az adományozás megtörtént-e, nincs további adat, de az bizonyos, hogy Kossuth nem kapta meg a Jelenkort.

Van nyom, amely arra mutat, hogy Beimel nyomdász — látván, hogy Kossuth szerkesztősége mily jó hasznot hozott Landerernek — meg akarta szerezni Kossuthot Mercur című kereskedelmi lapjához szerkesztőnek. A fürge Ferstl rendőrségi főtanácsos útján rögtön értesült a tervről a bécsi kormány is és bár azt is megtudta, hogy a helytartótanács egyik befolyásos tisztviselője pártolja Beimelt, Gervay Metternich és Kolowrat nevében május havában bizalmasan értesítette Mednyánszky Lászlót, a központi könyvvizsgáló hivatal elnökét e körülményekről és Metternichnek arról a kívánságáról, hogy a cenzúra mindent, ami Kossuthra vonatkozik, azonnal jelentsen és felső határozatig ne intézkedjék.[1]

Kossuth maga is említi Wesselényihez 1844. aug. 15-én írt levelében, hogy Orosz Józseffel is alkudozott a Pozsonyban megjelenő Hirnökének átruházásáról, de feltételül tűzte ki, hogy neki kell kieszközölnie az engedélyt, hogy a lap Pesten jelenhessen meg. Amint a bécsi kormány bizalmas úton erről is értesült, június 28-án Gervay Metternich nevében felhívta Ferstl főtanácsost, tudja meg, igaz-e ez a hír, sőt azt tanácsolta, adja egyenesen Orosz tudtára, hogy ily átruházáshoz felsőbb engedély szükséges, és a jelen helyzetben Orosznak kötelessége, hogy ne szerződjék és kímélje meg a kormányt a visszautasításból eredő gyűlöletes megtámadtatásoktól. Ezt Ferstl meg is tette s július 4-iki válaszában arról értesítette Gervayt, hogy Orosz a közöltek után azonnal megszüntette a tárgyalást Kossuthtal, de hozzáfűzte azt is, hogy aligha tudott volna megegyezni Kossuth-tal, mert Orosz vitalitiumot akart teljes garantiával, ezt pedig Kossuth nem tudta volna megadni, még akkor sem, ha ötször annyi vagyona volna, mint amennyije van.[2]

Amint látható, a bécsi kormány elzárt minden utat Kossuth elől. Az ellenzék azonban továbbra is kitartott a mellett, hogy Kossuth lapot kapjon. Egy év mulva, 1845. március 26-án Sedlnitzky jelentése szerint[3] meg akarták venni Kulcsár özvegyétől a Nemzeti Ujságot Kossuth részére s az ellenzék e törekvésében kitartott továbbra is.

[1] Sep. Conf. Akten 1844. év 132. sz.

[2] Sep. Conf. Akten 1844. év 195. sz. Ezzel az államértekezleti tanács is foglalkozott. Conf. Akten 1844. év 867., 890., és 891. sz.

[3] Conf. Akten 1845. év 271. sz. és 1163. sz. (dec. 24.) Egy rendőri jelentés szerint Bezerédy István 14000 frtot gyüjtött e célra, de Kossuth elhatározta, hogy falura vonul vissza.

Kossuth erélyes utánjárással is csak annyit tudott kieszközölni, hogy folyamodása júniusban végre a nádortól a kancelláriához s innen júliusban az államértekezleti tanács elé került az ügyre vonatkozó történeti visszatekintéssel.[1] E szerint Kossuth, az ellenzéki Pesti Hirlap szerkesztője, februárban a kancelláriánál benyujtott folyamodványában Budapesti Évlapok (később egyszerűen Évlapok) címen a politikára és a szociális életre kiterjedő lap kiadására kért engedélyt, fedezetül Pestmegye bizonyítványát mellékelte, hogy a megyében 12000 frt értékű birtoka s így a kiadásra elegendő pénzalapja van. Folyamodványában megemlíti, hogy alkotmányos országban szükséges, hogy minden politikai véleménynek legyen organuma. A mellékelt programmja szerint a lap kiterjeszkednék a politikai és országgyűlési tárgyakon kivül a politikai újdonságokra, a gazdaságra, iparra, kereskedelmi statisztikára és nevelésre. Felemlíti Kossuthnak azt az állítását is, hogy több mint három évi szerkesztés után nem kezdő e pályán, csak az a különbség az eddigi állapothoz viszonyítva, hogy laptulajdonos is akar lenni; továbbá azt is, hogy ezután is elvhűség, következetesség és lojalitás lesz a vezérelve. Majd a cenzúrai testülettel egyesült tanulmányi bizottság nyilatkozatát ismerteti. Ez nem tartotta szükségesnek, hogy minden politikai iránynak legyen ujságja, mert a meglevő hirlapok bőven kielégítik ezt az óhajt; sőt rámutatott arra, hogy ha Kossuth ujságszabadalmat kap, a Pesti Hirlappal együtt a radikális párt két, semmiesetre sem kívánatos szervet nyer, amely egymást a liberális elvekben túllicitálná, hogy előfizetőiket szaporítsák. Kossuth programmját terjengősnek tartotta, mert még vallási és teológiai tárgyakat is érintene, s ezt a cenzúra a mostani létszáma mellett nem tudná kellőkép ellenőrizni, ami politikai szempontból is káros volna, mert a lap minden osztály kezén megfordulna. Olyan lapot, amilyent Kossuth akar, nehéz cenzúrázni a jelenlegi kis létszám és nagy munka mellett, azért Kossuth kérését nem kellene teljesíteni.

A helytartótanács véleményének összefoglalásánál kiemeli a jelentés, hogy a helytartótanács elvileg régóta és most is ellenzi a politikai ujságszabadalmak szaporítását, mert a liberális és excentrikus eszmék terjesztését elősegítik és jelen állapotok megváltoztatására törekszenek. De ha ettől az elvtől a kormány elfordulna, Kossuth kérelmét, elegendő pénzalapja lévén, pontos és szigorú biztosítékok mellett nem kellene elutasítani. A cenzúrai jelentésnek az az állítása, hogy Kossuth radikális irányzatú cikkeket közöl, a helytartótanács szerint

[1] Conf. Akten 1844. év 733. sz. ugyanitt fekszik a kancellária irata 1844. év 17712. sz. és a helytartótanácsé is 1844. év 10843. sz. a.

a cenzúra hibájára mutat; miért engedte meg, hogy mint szerkesztő ily cikkeket közölhessen; ilyeneket a fennálló szabályzatok értelmében nem lett volna szabad nyomtatásra bocsátania. Kossuth programmját viszont úgy kellene megváltoztatni, hogy vallási cikkeket egyáltalán ne közölhessen s csak azt közölhesse, amit a cenzúra engedélyez; a hírek közlésénél pedig jelölje meg mindenkor a forrást, továbbá határozottan utasítani kell őt, hogy a felsőbb rendeleteket nem szabad megbírálnia, a hatóságokra, hivatalnokokra és magánosokra vonatkozó becstelenítő közleményeket nem szabad közölnie. Ily formában a kérés teljesítése és a lap címe (Évlapok) ellen nincs kifogás, de a lapot hetenként csak kétszer adhassa ki 2—2 ívnyi terjedelemben. A helytartótanács a cenzúrának csak a munkaszaporodásra és a létszám emelésére vonatkozó véleményét tartotta helytállónak és a lap engedélyezése esetén kérte is a cenzori létszám szaporítását.

A nádor véleményét a jelentés teljesen úgy összegezi, amint az a fentebbiekből már kitűnt. A kancellária véleményéből viszont kiemeli, hogy a többség ellenzi Kossuth kérésének teljesítését. Ez a többség azt vallotta, hogy a helytartótanácsnak a lapok szaporítása elleni elvi véleménye a helyes. Szerintük a politikai ujság engedélyezésénél arra kell tekinteni, milyen a folyamodónak a politikai nézete. Kossuthnál ismeretes, hogy teljesen a kormány ellen van és a destruktív párthoz tartozik; különös volna tehát, sőt gyengeség a kormány részéről, ha itt, ahol a kormányelvek konzervatívok, a kormányforma arisztokratikusan monarchikus, és nincs sajtószabadság, egy destruktív demokratikus lapot engedélyezne. A kancelláriai többség szerint a helytartótanács téved, hogy a bajt meg lehet előzni a határok pontos megállapításával, szigorú cenzúrával és a lap elveinek cáfolásával, mert Kossuth programmja nagyon elasztikus, úgyhogy a ravasz kiadó csak kissé elnéző cenzor mellett bármit közölhet lapjában; de különben a cenzortól sem lehet mindent követelni, ő sem vehet mindent észre, és így megjelenhetnének oly cikkek is, amelyekben a cél el van fedve s így nem ismerhető fel; azonfelül minden lapnak megvan a maga külön közönsége, s ezeket más lapban való cáfolással nem lehet meggyőzni. Mindezekért az eddig kormányellenes Kossuth kérésének teljesítését nem javasolhatja a többség, mert szerinte szabadalmat csak a kormány lojalis céljaival egyező politikai hitvallású egyéneknek lehet adni. Kiemeli azonban a jelentés, hogy a többség nézetével ellenkező véleményen voltak Bartal György és Platthy György kanc. tanácsosok. Ezek szerint a kormánynak sem méltóságával, sem hasznával nem egyeztethető össze Kossuth kérésének elutasítása. Méltóságával nem, mert ha tűrték, hogy Kossuth előbb írott országgyűlési újságot adjon ki $3^1/_2$ éven át, majd hogy szerkessze a Pesti Hirlapot,

most idősebb korában kenyérkereső pályájáról nem méltányos őt leszorítani; a kormány hasznával sem egyeztethető össze, mert ha Kossuth nem kap szabadalmat, kénytelen lesz valakivel szövetkezni, ami változott formában ugyanaz, mintha szabadalmat kap; ha pedig nem teljesítik kérelmét, ellentétbe jut a kormány önmagával, mert $3^1/_2$ évig nem tett Kossuth ellen kifogást a Pesti Hirlap szerkesztésénél. Ha viszont azért utasítja vissza a kormány Kossuth kérelmét, mert nem akarja, hogy a politikai lapok száma szaporodjék, de később különös tekintetből másnak mégis adna szabadalmat, az ellenzék teljes joggal vádolhatja a kormányt következetlenséggel és pártossággal. Ha ellenben Kossuth szabadalmat nyerne, a szabadalom esetleges elvesztésétől való félelmében mérsékeltebb lesz — ez elutasítása esetén semmi esetre sem következik be. Bartal és Platthy szerint a lapokat most a mágnások kerítik hatalmukba, a többi rendnek nincs szerve, azért szerintük a nádor véleményét kellene elfogadni és a helytartótanács által módosított programm mellett a kérelmet teljesíteni kellene.

Az államértekezleti tanács július 21-iki ülésében foglalkozott Kossuth kérelmével. A kancellária többségének okait oly találóknak tartotta, hogy e mellett foglalt állást, de a nádor véleményéből is elfogadta azt, hogy mivel Kossuth a hírlapírás és szónoklás terén eddig kiváló tehetséget árult el és hírt szerzett magának, azért a kormány érdeke volna, ha «a hatalmas és nehezen legyőzhető ellenfelet» magának lekötelezné. Az államértekezleti tanács szerint a nádor bizonyára erre gondolt, amikor azt javasolta, hogy vagy ujságszabadalmat kapjon, vagy pedig hogy a kormány más módon tegye neki lehetővé az élete fenntartását. Az államértekezleti tanács szerint ez utóbbi módon kellene Kossuthot lekötelezni. Szerinte nagy előny volna már az is, ha Kossuth semleges marad és a haladópártot nem támogatja tehetségével, de kiszámíthatatlan haszon volna, ha sikerülne a kormánynak őt érdekkörébe vonni és tollát megnyerni. Az államértekezlet azonban úgy vélte, hogy nem feladata az, hogy ily irányban javaslatot tegyen, de kötelességének tartotta erre a legfelsőbb figyelmet felhívni; nem ítélheti meg, hogy hogyan lehetne ezt a célt elérni — de az nem látszik lehetetlennek, bár bizonyára nagy pénzáldozatot követelne, ezt azonban nem szabad sajnálni.

A bécsi kormány úgy látszik várt, hátha mégis meggondolja magát Kossuth, de ez nem következett be. azért másfél hónap mulva 1844. szept. 7-iki kelettel a király úgy döntött, hogy Kossuth kérelme nem teljesíthető.

Az elutasítás híre korán kiszivárgott. Ezt mutatja Sedlnitzky rendőrminiszter jelentése, hogy Kossuth követői (Gyurmán Adolf, Banovszky József ügyvéd) Pesten élesen kifakadtak az elutasítás miatt és gyűlöletesen nyilatkoztak a hatóságokról

és egyes személyekről.[1] Ennek tulajdonítható az is, hogy az ellenzéki megyék (Hont, Vas, Pest, Bereg, Trencsén, Máramaros, Bihar, Liptó) felirattal fordultak a királyhoz, hogy Kossuthnak adjon lapszabadalmat, de ezeket a feliratokat a kancellária mind ad acta tette.

Kossuth maga október 4-iki levelében azt írta Wesselényinek, hogy hírlapi pályájának, úgy látszik, már vége, de nem bánja, mert annál több ideje marad a megyei életre és az egyesületi munkásságra — s valóban akkor alakult meg az országgyűlésen a Védegylet, amely oly sok kellemetlen percet szerzett a bécsi kormánynak.

Kossuth azonban még októberben sem tudta bizonyosan, csak sejtette, hogy elutasították kérelmét. Minthogy minél hamarább meg akarta tudni a valóságot, 1844. okt. 24-én Metternichhez fordult levélben és vagyoni meg családi helyzetére hivatkozva megkérte, hogy a végleges döntésre nézve sürgősen intézkedjék. Csak e levele után, 1844. dec. 13-án, küldetett el a döntés Kossuth kérelme ügyében a kancelláriához s innen a helytartótanácshoz, úgyhogy Kossuth csak 1845 legelején kapta kézhez.

Könnyű volna megállapítani a fentiek alapján, hogy talán el lehetett volna kerülni a bajt, ha a nádor tanácsára hallgatnak és Kossuthnak megadják a szabadalmat; de ez nem volna helyes megállapítás, mert Kossuth mint lapszerkesztő bizonyára még hathatósabban harcolt volna eszméiért, ami csak siettette volna az elkerülhetetlen döntést. Elkerülhetetlen volt, mert a magyar alkotmány függetlensége és az alkotmánynak — demokratikus irányzattal — a magyar népre való kiterjesztése nem volt elodázható. Haladó eszme volt, amely a nemzet többségét hatalmába vonta és lelkesítette, s ezt nem tudta Széchenyi sem elodázni a békés haladás érdekében. S amikor a párizsi forradalom hírére Kossuth és eszméi az egész vonalon győztek, kétségtelen, hogy Kossuth híres 1848 márciusi felirati javaslatának német fordítása is hozzájárult a bécsi márc. 13-iki forradalom kitöréséhez, amely egyfelől elsöpörte Metternichet és rendszerét, másfelől lehetővé tette a független magyar minisztériumot és egyidőre Kossuth diktátorságát.

VISZOTA GYULA.

---

[1] Conf. Akten 1844. júl. 20. 816 sz.

VERGILIUS A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.

(Második, bef. közlemény.)

Gyöngyösi István elbeszélő költeményeiben kevés vergiliusi hatásra akadunk. Tudjuk, hogy Gyöngyösi Ovidiusnak volt buzgó követője, utánzója és fordítója, de hogy az *Aeneis*t jól ismerte, az műveinek, kivált *Kemény János*ának több helyéből (I:4, 36—65; II:6, 38.) kitűnik. Gyöngyösinek tulajdonítja Badics Ferenc azt a versezetet, mely csak 1828-ban jelent meg, *Kuma városában építtetett Daedalus temploma.* Ebben Aeneas is szerepel, mert az *Aeneis* VI. énekéből ismert cumaei Sibylla neki beszéli el Minos születését, Androgeos halálát, Minos bosszuját, Pasiphae szerelmét, a Minotaurus halálát, Theseus és Ariadne, Daedalus és Icarus történetét, szóval jórészt azokat a történeteket, melyek az *Aeneis* előadása szerint a cumaei Apollon-templom ajtószárnyain voltak ábrázolva.

Nem nagyérdemű alkotás, de korában (1742) mégis figyelemreméltó a hanyatlás korának legnagyobb epikus műve, Völcsei Tóth István 12 énekes Cziráky-eposza (megjelent 1881), mely Császár Elemér szerint[1] inkább harctéri tudósítás, mint eposz. Gyöngyösi és Zrinyi hatása alatt készült, de sok helyt meglátszik rajta Vergilius hatása is, természetesen csak külsőségekben, kivált epikus technikában. Nagy szerepet juttat a pogány isteneknek, s ez egykorú eseménynek elmondásában megbocsáthatatlan visszásság.[2]

Oázissal alig kínálkozó kietlen úton haladtunk át Zrinyitől irodalmunk újjászületéséig: itt már Aonia viruló rétjei és lombkoszorús hegyei mutatkoznak, s a múzsák patakjának csörgedezését véljük hallani. Kazinczy Ferencnek, a megújhodás heros eponymusának, írói fejlődésére nagy hatással voltak a görög és római klasszikusok, a német irodalom renaissance-ának is alapvetői. Horatius úgy nev. *Ars poetica*ja esztétikai kátéja volt,[3] s rajta kívül talán épen Vergiliust becsülte és szerette legjobban, mert Schillerrel együtt megérezte benne azt az

[1] *Alexander-Emlékkönyv.* 1910.

[2] Császár Elemérén kívül bőven ismerteti Bobory Zoltán: *A hanyatlás korának elbesz. költészete.* 1912.

[3] Beöthy: *Horatius és Kazinczy.*

«egészen sajátos magikus erőt, mely a könnyűség és erő, elegancia és nagyság, fenség és kellem e ritka vegyülésében» található. Nem csoda, ha leveleiben Horatius mellett annyiszor hivatkozik Vergiliusra. Őt nevezi a «legcsinosabb» írónak, kit a föld asszonyának nyelve s literaturája ismert. Ízlése oly kényes, hogy Voss Homerosát és Vergiliusát nem olvashatja, «pedig hívebb, szerencsésebb fordítást nem képzelhetni.» «Vergiliust most is olvasom — írja Batsányinak 1789-ben — mindennap jobban-jobban ismergetem, sőt ollyanokat is látok benne, amellyeket Nagy Tudósaink sem tudtak semmire becsülni.» Ifjúkorára vonatkozólag azt írja Gessnernek: «Meine Lieblingsdichter waren Virgil und die Griechen.» Csodálatos, hogy nem fordított belőle többet, csak a *Georgicon*nak egy kis részletét, Orpheus és Eurydice történetét *(Georg.* IV, 464—527.). Mikor a caesurák szükséges voltáról vagy a hiatus elkerüléséről szól, akkor is Vergiliust hozza fel követendő például. Mindebből, azt hiszem, jogosan következtethetjük, hogy Kazinczynak a «csínra», elegantiára, szóval a nyelvújításra irányuló törekvéseit kapcsolatba hozhatjuk Vergilius buzgó tanulmányával.

A deákos iskola, melynek hatása költői nyelvünk kialakulására páratlanul nagy volt, kivált Vergiliuson próbá[illegible]ki erejét s Vergilius átültetésével szerzett legtöbb érdemet. A kezdeményezés dicsősége kőszegi Rájnis Józsefé, aki 1789-ben Vergilius pásztori verseit, később (1814) a *Georgicát* fordította le. Amit ő nem dicstelenül kezdett, nagyobb dicsőséggel és eredménnyel folytatta Baróti-Szabó Dávid, aki az *Aeneist* (1810) s ezzel együtt az *Eclogák*at is lefordította. Ma már alig tudjuk elképzelni, mekkora feladat volt akkori költői dikciónkkal az eredetinek versalakjában tolmácsolni a római költészet legérettebb, nyelvileg szinte megközelíthetetlen termékét. Olyan költői alkotással szemben például, mint a húsz éves Schiller *Aeneis*-fordítása (II. és IV. ének rímes stanzákban), sőt Voss Vergiliusával szemben is, a mi első Vergilius-fordítóink munkája bizony sokszor a kezdetlegesség, a tapogatódzás bélyegét hordja magán. Így a Szabó Dávid fordítását részben megelőző Kováts József-féle *Magyar Éneis* (1799) 15 szótagos, rímes versekben korában sem felelhetett meg a fejlettebb ízlésnek. Épígy a Nagy János *Magyar Vergiliusa* (1806), mely «mustrául» csak bő részleteket nyujt az egészen elkészült fordításból gyarló hexameterekben, sok jóakarata és lelkesedése mellett rendkívül fogyatékos felkészültséget árul el. Rájnisnak Barótinál kevésbbé sikerült Vergilius magyar megszólaltatása, bár Révai Miklós tizenegy strófás sapphói ódával üdvözölte Rájnis *Eclogáit*.[1] Helyenként erősebb nála a költőiség és zamatos magyarság, mint Barótinál, de a tíz ecloga 828 versét 911-re nyujtja. Baróti egészben

[1] Orpheus, 1790. I:23.

véve szerencsésebb átültető: szabatosabb, lelkiismeretesebb és Vergiliusszal congeniálisabb. Mindamellett nem kevés számú helyen átveszi Rájnis ecloga-fordításának egyes részleteit.[1] *Aeneis*-fordításával mégis Baróti vált Vergilius elismert interpretátorává. «A 70 év felé járó aggastyán — mondja Arany — oly fordítással gazdagítja irodalmunkat, mely nyereségére válik.» Általában Kazinczy is kedvezően ítélt felőle, de egyik levelében erős kifogásokat hoz fel ellene s Baróti *Aeneisét nervenlos*nak nevezi.[2] Természetes, hogy olyan fordítás, mely a kezdetnek alig legyőzhető nehézségeivel küzd, nem felelhet meg a műfordítás szigorúbb követelményeinek. Az eredeti alak megtartása oly nehézséggel járt, hogy annak kedvéért más fontos kellékeknek nem tudott eleget tenni. A fordítás ritkán mondja egészen *azt*, amit az eredeti, s ha igen, akkor nem *úgy* mondja. Az eredetinek nagy hullámait többnyire apró habok pótolják, melyekből hiányzik az elementáris erő és a bájnak kedves csillogása. A talpraesett, szűkszavú, velős sorok helyett lapos paraphrasist és periphrasist kapunk, mely legjobb esetben hasonlít az eredetihez, de vele nem egyenlő. Már az, hogy Baróti fordítása nem kevesebb, mint 1334 hexameterrel (az egésznek $^1/_7$ részével) szaporítja az *Aeneis*t, bizonyítja a fordító erejének fogyatékosságát. Mindamellett el kell ismernünk, hogy vannak igen sikerült sorai (pl. «Szívemnek sebeit felszaggatod újra, királyné.» *Aen.* II, 3.), s az egészen meglátszik a lelkiismeretes, szerető gond — ebben a tekintetben Baróti *Aeneisét* az azóta létrejött *Aeneis*-fordítások sem érték utól.

Nem terjeszkedünk ki a Rájnis és Baróti közt elkeseredetten folyt, szinte késhegyig elmérgesedett prozódiai vitára, melyre épen a Vergilius fordítása körül való vetélkedés adott alkalmat, de nyomatékosan utalunk arra az ismert tényre, hogy ennek a harcnak jelentős eredménye a magyar prozódia kérdéseinek tisztázása lett. Így a magyar prozódia törvényeinek kialakulását a Vergiliusszal való foglalkozásnak köszönhetjük.

Barótinak eredeti versein is észrevehető Vergilius hatása. Nyilvánvaló ez kivált *Komáromi-földindúlás* c. epikus jellegű leírásában, melynek jelenetei, valamint a keret és forma, közvetlen másolatai az *Aeneis* I. énekében olvasható tengeri viharnak. E költemény egyúttal formailag is megnyitja a klasszikus mértékű magyar eposzok sorát, s Vörösmartyra tett hatása jelentőssé teszi költészetünk történetében Egyik eclogájában *(Új mértékre vett* stb. 65. l.) Diana leírása szintén vergiliusi hatásra vall: Venus leírására emlékeztet *(Aen.* I.)

E korban nemcsak a deákosok költészete mutatja Vergilius hatását, hanem sok olyan költőé is, aki más irányban

[1] Vietórisz József számítása szerint 30 helyet és 70 frázist.
[2] *Kazinczy levelezése.* VIII : 414.

működött. Még Baróti föllépése (1777) előtt írta Dugonics András *Trója veszedelmét*, (1774) «főképen Homerosnak és Virgiliusnak lábnyomai után lépdegélvén,» három könyvben. Az I. a görög vezérek lajstroma, tehát mintegy *enumeratio*; a II. könyv Trója megvételéről és elpusztulásáról szól. Ebben — mint maga mondja — elsősorban Vergiliust követte, de nem úgy, hogy a maga gondolatainak helyet nem talált volna. Ő t. i. erkölcsi elmélkedéseket fűz egyes helyekhez, különben eléggé önkényesen fordítja — Zrinyi-strófákban — az *Aeneis* II. énekét, bő lére eresztve s máshonnan vett közbetoldásokkal bővítve, a Vergiliusnál röviden említett dolgokat megnyujtva és magyaros cikornyákkal felsallangozva. Formailag nem egészen érdemtelen, de lényegében nem nagy jelentőségű, önkényes átdolgozás, korszerűbb visszhangja a trójai monda régi feldolgozásainak.

Az ezidétt szinte gomba-módra elszaporodott «eposzok» közül, melyek Gyulai Pál szavai szerint «epikai költészetünk teljes sülyedtségét mutatják», bennünket csak Pálóczi Horváth Ádám *Hunniasa* (1787) érdekel, mert Bonfiniből és Callimachusból merített történeti anyagát, Hunyady János küzdelmét a török ellen, a maga töredelmes vallomása szerint, kivált Vergilius és Voltaire nyomán akarta művészivé emelni — s valóban egész cselekvényét e kettőből meríti. Mint Aeneas Didónak Trója feldúlását s a saját bolyongásait, úgy beszéli el Hunyady, szintén két könyvben (II. és III.), Drakula oláh vajda fiának a várnai és rigómezei ütközet lefolyását. Az elesett Ulászló szelleme megjelenik Hunyadynak, mint Hektor Aeneasnak. A csodálatos elem már Voltaire allegórikus fogalmaiból kerül ki. Vergiliusból számos helyet, leírást, hasonlatot stb átvesz. Utánozza a *hír* és a *pokol* leírását. Hunyady beszéde Mátyáshoz (IV, 132 s k. s.) Anchises hősszemléjét (*Aen.* VI.) tartja szem előtt. Mint imitator: «in artum desiluit.»

Annál nagyobb költői, művészi érdemek tárulnak elénk a geniális Csokonai költészetében, kiben az istenadta költői tehetséggel méltó tanulmány is párosult — s ebben nem kis része volt az antik klasszikusok ismeretének. Mennyire szerette és csodálta Vergilius költészetét, kitűnik az epopoeáról szóló értekezéséből, melyben az *Aeneis*ről szólva ezt mondja: «A poéta Virgilius — Virgilius! E szóban minden poétai heroizmust besummáztam... és ki az, aki a halandók közül követhette volna valaha az ő verselésének mennyei hármóniáját! Ki az, akit az ő múzsájának minden lábejtése a dícséretről is elfelejtkező álmélkodásig meg ne igézett volna!» *Árpádiás*ában olyan eposzt tervezett, amelyben Voltaire *Henriade*-ját és az *Aeneis*t akarta követni (bajos lett volna a kettőt összeegyeztetni!) s holtig dolgozni rajta, mint Vergilius. 51 versre terjedő töredéke s a 12 ének tervezete váltig sajnáltatja velünk,

hogy a Vergilius nem kis hatására valló, de költőileg önálló kompozíció nem ölthetett testet. Nem hiányzott volna belőle Árpádnak az Aeneáséra emlékeztető elbeszélése a fejedelemné előtt, Árpád szerelme, házassága s Attila várában «isteni látás a végzés tükör szobájában, maradékáról egész a mostani időkig. Itt valami csak méltóságos a magyar nemzetben, mind látni fogja Árpád». Ezek és hasonló részletek terve mutatja az *Aeneis* termékenyítő hatását.

Eredeti, magyar és latin nyelvű költeményeiben is gyakran találkozunk vergiliusi allusiókkal, így különösen *Dorottyá*ban. Sokat merít az epikai közvagyonból is (invocatio, enumeratio; közben is: «Nyílj meg most Helikon!»), de több helye közvetlenül az *Aeneis*re utal: Eris monológja és szerepe, miss Fáma leírása, Carneval pohara s még sok más részlet, melyeknél maga Csokonai jegyzetben Vergiliusra hivatkozik. *Amaryllis* címmel — Vergiliusra hivatkozva — idillt ír egy nő halálára; *Tengeri háború*jában pedig az *Aeneis* I. éneke lebeg szeme előtt Eólus és Neptunus szerepeltetésével. Vergiliusi motivumok és helyzetek szerepelnek a töredéknek maradt *Aranysujtásos nadrág*ban is. (II. 1, 308). Egy kis költeményben pedig (II. 1, 243) rímes versekben írja meg Didónak Aeneastól való búcsuzását. Egy epigrammaszerű költeményét (u. o. 242) ezzel fejezi be:

Virgiliust lelnénk, köztünk itt lenne Homerus,
Csakhogy már Maecenast tudna mutatni hazánk.

Egy ízben megpróbálkozott Vergilius átültetésével, a *Georgicon*t adva magyarul — s még legkiválóbb költői fordítását nyujtotta ennek a tanköltemények, mégpedig rímes nemzeti versidomban. Sajnos, fordításának egy része elveszett (Kazinczy szerint Csokonai maga dobta tűzbe a III. IV. könyvet). A többi kéziratban maradt és csak újabban kiadott összes művei közt jelenhetett meg.[1] A mai követelésnek, amely a szigorú filologiai hűséget épen úgy megvárja, mint a költői congenialitást, Csokonai átültetése sem tesz eleget, annyi azonban bizonyos, hogy nemcsak irodalomtörténeti becse van, hanem költői szempontból is nagy figyelmet és méltánylást érdemel.

Nem érdektelen talán megemlítenünk, hogy Kisfaludy Sándor is nagyon kedvelte Vergiliust. Olaszországi naplójában olvassuk, hogy Mantovában, a sásos Mincio partján, keletkezésük helyén, olvasta a pásztori költeményeket s idézi belőlük: «Hic viridis tenera praetexit arundine ripas Mincius»... és még sok más versét az *Eclogá*knak. Azt hiszem, hogy ezek nem

[1] *Összes művei*. II: 267—300.

is maradtak hatás nélkül a költészetére, s ezt nem nehéz föltalálnunk dalainak idyllikus természetleírásaiban.

Elérkeztünk ahhoz a férfiúhoz, aki klasszikus alapon megteremtette romantikus nemzeti eposzunkat: VÖRÖSMARTYhoz. A római klasszikusok, kivált Vergilius iránt való buzgó érdeklődéséről bizonyságot tesznek már ifjúkori zsengéi. Egyik ifjúkori költeménye Nisusra és Euryalusra hivatkozva hexameterekben dicsőíti a barátságot. Baróti-Szabó *Aeneisét* már 6-ik osztályos korában olvasta, de elég jól tudott latinul arra, hogy eredetiben is élvezhesse. Tudjuk, mennyire lángralobbantotta költői becsvágyát az 1823-ik évi Hébében megjelent kis eposz, a *Székelyek Erdélyben*, ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDORnak hexameteres hazafias, romantikus költeménye, melynek tárgyát és formáját már Vergilius szelleme inspirálta. Egészen Vergilius sugalta lelemény pl., hogy Haddur, a hunnok istene, pásztor alakját öltve magára, rajzolja Irnáknak jövendő hazája szépségeit. Irnák, a hős, Aeneas mása: nagy kegyelet él benne anyja iránt, halálát három napig egész népével gyászoltatja. Ebben a kis eposzban (549 vers) már megtalálni az epopoea hagyományos sajátságait: az expositiót, invocatiót, a csodálatos elemet, a szokásos jelzőket és hasonlatokat, a harci leírásokat, követséget, egyszóval Homeros és Vergilius hatását. Visszatér ő is a nemzet őskorába s Irnák erdélyi honfoglalását teszi költeménye tárgyává. Így lett ez a különben nem nagy értékű kis eposz a nemzeti epika kovászává.

Székely Sándor hatását még megelőzte Horváth Endréé, kinek *Árpád*jából az 1822-ik évi *Auróra* közölt mutatványt a Székely Sándoréinál sokkal zengzetesebb hexameterekkel. Vörösmarty tárgyválasztására azonban Vergilius volt döntő hatással. A honalapítás nagy műve, Aeneasnak az új haza birtokáért Turnusszal folytatott harcai ragadták meg lelkét. Azoknak helyébe nem volt nehéz Árpádot és Zalánt tennie. Gyulaival szemben, aki azt mondja, hogy Vörösmarty a klasszicizmust saját páncéljában verte meg (mivel a legromantikusabb költő szólalt meg klasszikai versformában), igen helyesen hangoztatja Császár Elemér,[1] hogy «nem pusztán a versforma, a hexameter klasszikus hagyomány a *Zalán*ban: klasszikus az eposz stílusa is», és Vörösmarty «az új irányt, a romantikát nem a klasszicizmus ellen játszotta ki, hanem összeolvasztotta e kettőt, a hagyományosat az újjal». Ugyanő, helyesen, nem a külsőségekben keresi a stílust, vagyis a stílus hagyományos külsőségeit nem tartja lényeges momentumnak. «A lényeges az, hogy Vörösmarty eposzát a klasszikusok módján gondolta el s a klasszikus eposzok stílusában alkotta meg.» Természetes, hogy ebben a stílusban a

[1] *A Zalán futása*, (1926) 10. l.

klasszikus epikus stílus hagyományos külsőségei sem hiányoznak; sőt az is, hogy a szokásos invocatio és expositio helyett szubjektiv előhangot, elégiai sóhajtást találunk: hozzáfűződik egy-két szállal a klasszikus hagyományhoz — hiszen ez az előhang szintén nem egyéb, mint expositio, legfeljebb a segélyhívás hiányzik belőle, bár az sem egészen. A múzsa segítségül hívása helyett ő a hon fiaihoz fordul s azoktól kér és vár meghallgattatást A romantika pedig az *Aeneis*ből sem hiányzik, a nemzeti elem még kevésbbé.

A *Zalán futásá*nak tárgya ugyanaz, ami az Aeneisé. Hősei, mint Császár Elemér ismét helyesen mondja, nem középkori magyar vitézek, hanem az ókoriak képmásai, régi minták reprodukciói. Árpád egy második Aeneas, ki Toldy szerint is viselhetné a *pius* epithetont. Hogy Vörösmarty romantikája magyar romantika, melyben a képzelet nem ritkán elhajítja a féket, az igaz, valamint az is, hogy *Zalán futásá*nak főérdeme épen az igazi magyar romantika megteremtése, de azért volt Vörösmarty nagy költő s azért volt magyar, hogy magyar érzésében és romantikájában ne szoruljon idegen elemekre. Császár szerint a tudomány útjait járja meg előbb s a forrásokat tanulmányozza, hogy a multat híven rekonstruálhassa. Helyes, de ugyanezt tette, igazi hangyaszorgalommal búvárolta a régiséget Vergilius is, kinek *Aeneis*ét szinte költői archaeologiának nevezhetnők. Mindamellett a történeti valóság, a történelmi realizmus épen úgy hiányzik ő nála is, mint a még romantikusabb Vörösmartynál.

És vajon a lírai hangulat, melynek a *Zalán futása* legszebb lapjait köszöni, hiányzik az *Aeneis*ből? Nincs módunkban megállapítani, mint ahogy *Zalán futásá*ban megállapítható, hol és mennyiben reprezentálja az eposz valamelyik személye magát a költőt, s a bemutatott élmények a költő személyes élményeit, minthogy nem ismerjük eléggé Vergilius belső életét és külső körülményeit, de azért egészen bizonyos, hogy az *Aeneis* egyes helyeiből a költő lelkülete és jelleme csaknem hiánytalanul rekonstruálható, míg ellenben Homerost illetőleg, ha eposzát olvassuk, homályos sejtéseknél többre nem juthatunk. S valamint Vergilius nemcsak a multba tekint, mert a mult neki is csak példa, hanem a multat a jövő alapjának tekinti, s tekintetét a jövőbe való pillantás revelálja magával ragadó hazafias érzésekre: épígy megtaláljuk ezt Vörösmartynál a nemzetünk életerejében való hitben, habár ez a hit — akárcsak a *Szózat*ban — a kétség és remény szélsőségei közt ingadoz.

Az eposz nagyszerűségének szempontjából Vörösmarty is elengedhetetlennek gondolta a csodás elemet, felsőbb lények szerepeltetését; de Vergiliusnak, bár az Olympos isteneiben való naiv hit kora elmult, könnyű volt Homeros világából és népe hagyományaiból megszerkeszteni a szükségeseknek vélt felsőbb hatalmak körét — azonban ez már nála is inkább poétikus

gépezet, mint homerosi felfogásnak megfelelő valóság. A keresztény Vörösmarty azonban már nem találta megengedhetőnek, hogy a klasszikus Olymposról vagy Hadesből vegyen kölcsön túlvilági lényeket. Legfeljebb a VIII. ének végén ismerünk a «magas égi lányok»-ban a Hórákra. De azért nem szakadt el teljesen a klasszikus hagyomány képzetkörétől. Valamint emberei inkább a klasszikus hősök másai, mint tősgyökeres magyar alakok, úgy isteneiben is vannak a klasszikus istenekkel rokon vonások. Így Hadúrban nem nehéz Juppiter és Mars, valamint a homerosi Zeus egy-egy jellemző vonására ráismernünk, Ármány pedig és ördögei rokonok a harpyákkal. Homeros hatása egyébként is ismételten föltűnik a *Zalán futásán*, s ez a hatás épen nem kicsinylendő.[1] Császár is elismeri, hogy a párviadalok szakadatlan láncolatának főleg az *Iliasban* találjuk a mintaképét, s a harci jelenetek gazdagságban és változatosságban vetekednek Homeros csataképeivel. Tegyük azonban hozzá, hogy valószínűség dolgában jóval elmaradnak. Vörösmarty épen úgy, mint Vergilius, vagy még nagyobb mértékben, a harci képek rajzában nem tapasztalatokra, hanem csak képzeletére támaszkodott. Egyes személyeiben Homeros, másokban Vergilius alakjaira ismerünk. Árpád és Zalán egészben véve Aeneasra és Turnusra emlékeztet, de Vörösmarty elkerülte azt, hogy az ellenfélt, mint Homeros Hektort és Vergilius Turnust — szinte hőse rovására is — rokonszenvessé tegye előttünk. De vannak más személyei is, akikben vergiliusiak hatása ismerhető fel. Az *Aeneis* istentagadó Mezentiusát épúgy, mint Zrinyi, Vörösmarty is másolta a fattyú Csornában. Hasonlókép hatott az amazon Camilla alakja Antipater nejének (mint Zrinyinél Deli Vid nejének) megrajzolására. Az ősz Huba részben Nestorra, részben — beszédeiben — Anchisesre emlékeztet. Személyeinek beszéde, valamint egyes jelenetek is emlékeztetnek hol Homerosra, hol Vergiliusra. Zalán az I. énekben úgy gyalázza Kladni előtt Árpádot, a «hitvány jövevényt», mint a megcsalt Didó Aeneast (*Aen.* IV, 365—7.) s ez a három sor:

> Hányja magát, s hazugúl Etelével mondja rokonnak.
> Mondja, holott tán a latrok barlangja nevelte,
> S mérges oroszlán vagy tigris szoptatta szilajjá...

majdnem fordítása Didó e szavainak:

> Nec tibi diva parens generis nec Dardanus auctor,
> Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
> Caucasus Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

Ete a III. énekben oly kétségbeesett szavakkal keresi Hábort, mint Nisus a tőle elmaradt Euryalust, (*Aen.* IX, 390).

[1] V. ö. *Homeros* c. idézett könyvemet.

A bajnokok összecsapás előtt, mint a régi mintákban, kikérdezik vagy ócsárolják egymást, a gyöngébb kegyelmet kér, az erősebb megtagadja. Feltűnőbb hasonló jelenetek: Aeneas elveszíti nejét, Creusát (*Aen.* II, 795. s k. s.), Huba a leányát, Hajnát (*Zalán* V.); valamint a sebesült Aeneast csodásan meggyógyítja anyja, Venus (*Aen.* XII, 410—21.), úgy Etét egyszer Hadúr (IV.), máskor Hajna (V.); Juno úgy menti meg Turnust a haláltól, hogy elcsalja az ütközetből (*Aen.* X, 632—661.), Etét pedig Hadúr menti meg ekképen Viddintől (III.). A pórok lázadásához, melyet Vergilius leír (*Aen.* VII, 473—540) hasonló jelenetet rajzol Vörösmarty a IX. ének elején. A II. énekben a vergiliusi Allecto cselét utánozza Ármány, mikor póroknak öltöztetett ördögeit viszi a magyarok ellen. Alkes követ ragad és vág Árpádhoz (VII.), mint Turnus Aeneashoz (*Aen.* XII, 896).[1]

Vergilius Homerost utánozva leírja Aeneas pajzsát (*Aen.* VIII, 626—731), melyen a római történelem kiváló alakjai vannak ábrázolva. Árpád pajzsán hasonlóképen dicső harcok, Etele kardja és Hadúr vannak kivésve (*Zalán f.* VII.), csakhogy itt mult dolgok, amott jövőbeliek szerepelnek.

De leginkább emlékeztet a klasszikus mintákra Vörösmarty előadásmódja, epikus stílusa. Nem szólva az epikus közvagyonról, melyet ő is bátran fölhasznál, így pl. az enumeratiókról, egyes részeket külön megnyitó invocatiókról, különösen jellemzők *hasonlatai*, melyeknek száma meghaladja az *Ilias* és az *Aeneis* hasonlatainak számát. Az *Iliasban* ugyanis 178, az *Odysseiában* 34, az *Aeneis*ben 128, a *Zalán futásában* 220 (néhol csak rövid) hasonlatot találunk. Mint Vergilius, úgy Vörösmarty is szereti hőseit a cserfához, fenyőhöz, erdőhöz, kőszálhoz, az elesőt a fejszecsapásoktól leterített gyertyánfához hasonlítani. A virág, bimbó, hulló falevél is gyakran szerepel ‚hasonló' ul. Az állatvilágból az oroszlán, farkas, vadkan, szarvas, juhok, madarak, a darázs; a természeti jelenségek közül a vihar, szélvész, villám, mennydörgés, felhő, fergeteg, csillagok, leguruló szikladarab, hegyi patak stb. szerepelnek. Itt-ott csaknem szószerinti átvétellel is találkozunk. Így a tengerbe kinyúló és hullámoktól csapdosott kőszikláról szóló hasonlat (*Aen.* X, 693. s k. s.) visszhangzik *Zalán* II. énekének elején, s e kifejezés, a «szikla tolódik a tengerbe», csaknem szó szerint adja Vergilius e kifejezését: «rupes, vastum quae prodit in aequor». Így az *Aen* XII, 365—8. hasonlatában, mely a tengeri szélvészt rajzolja, e szavak: «sequiturque ad litora fluctus, qua venti incubuere», *Zalán* VII. énekében szintén megcsendülnek a megfelelő hasonlatban: «Kergeti a zúgó tengert,

[1] L. Dr. Kiss Ernő: *Vörösmarty és Vergilius.* Keresztény Magvető. 1902, 94.

neki fekszik egészen». Így az *Aeneis* IV, 67. hasonlata, melyben a szerelmes Didót a sebzett szarvasünőhöz hasonlítja a költő, ismétlődik Zalán I. énekében:

> Ment a széphaju lány, kebelében víve szerelmét,
> Mint viszi nyögve vadász dárdáját a sebes őzfi.

Zalán X. énekében e hasonlatnak:

> Viddin feje hajlik,
> Mint hajlik Haemos tetején a díszes iharfa,
> Mellyet hasztalanul sok időig vágtak erőtlen
> Fejszések, s környül ültek fáradva; de a jő a
> Tengernek zivatarja vadan, megrázza tövében,
> S ott harsogva ledől a nagy fa vak éjszaki völgybe ...

szintén megtaláljuk a mintáját *Aen.* V, 447. egy rövidebb hasonlatban, de csak részben:

> Ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
> Concidit, ut quondam cava concidit aut Erymantho
> Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.

Más részét Vergiliusnak abban a hasonlatában találjuk, melyben a költő a porba omló Tróját hasonlítja a hegyen a fejszecsapásoktól ledöntött gyertyánfához (*Aen.* II, 626. s k. s.). Hasonló ehhez *Zalán* III. énekében a Hábor elestéről szóló hasonlat.

Általában igen sok költői helyet idézhetnénk, mely egy-egy vergiliusi részlet másolata, de seholsem szolgai utánzata, mert Vörösmarty a kölcsön vett képet mindig bizonyos önállósággal illeszti bele a maga keretébe. Rámutathatnánk a retorikus sajátságokra, mivel a retorikus elem épúgy megvan nála, mint a római epikusnál. A beszédek menetében, fölépítésében is sok rokon vonás található. A beszédeket bevezető sorok s hatásuknak rajza, a helyeslés vagy ellenmondás kifejezései, az egymásnak ellentmondó beszédek dialektikája ott is, itt is egy nyomon indul. Sok rokonság van a díszítő jelzők alkalmazásában, az elbeszélésbe beszőtt felkiáltásokban («hallani szörnyű» = «horresco referens»), apostrophékban («balgatag! = demens!»), melyekben a költőnek Vergiliusszal rokon részvéte tükröződik. S megvan nála különösen Vergilius elegikus, melancholikus hangulata, lírai hevülete és hazafias lelkesedése. Végre ne feledjük a klasszikus formák keretébe szorított és mégis szabadnak látszó fényes *költői dikciót*, melynek megteremtése Vörösmartyra nézve nagyobb feladat volt, mint Vergiliusra — a római költő előtt már jelentős példák állottak. Azt hiszem, nem tévedek, ha Vörösmarty lendületes, numerosus, retorikai patosszal, de ethosszal is egyaránt teljes, ünnepiesen fennkölt nyelvét részben szintén Vergilius hatásának tudom be.

Vörösmarty kisebb epikus művei kisebb keretekben *Zalán*nak hangját és előadását mutatják, tárgyuk azonban egészen

eltér. Költői előadás dolgában azonban ezekben is feltaláljuk a klasszikus minták hatását, amennyire a tárgy engedte. Így pl. a históriai *Eger* II. énekében is találkozunk — hasonlatban — a szelek istenével, a Hajnal arany kapujával, melyen a nap fejedelme kijön; a viadaloknak hasonló mozzanataival s többé-kevésbbé hasonló helyzetekkel. A *Két szomszédvár* I. énekében Tihamér leírása Hectorra emlékeztet, s midőn a II. ének vége felé a költő azt mondja a Tihamértól megölt két Sámsonról: «Most testeik halom a földön, lélektelen alkat» — eszünkbe jut, amit Vergilius mond a Pyrrhustól lemészárolt Priamusról: «iacet ingens litore truncus avolsumque umeris caput et sine nomine corpus» (*Aen.* II, 557), pedig inkább a hangulatban van rokonság, mint a szavakban. Különben az engesztelhetetlen haragnak és kiméletlen bosszúnak ez a zord költeménye azokra a kegyetlen harcokra emlékeztet, melyeket Homeros Achillese folytat, hogy Patroklos haláláért bosszúját megállja.

Vörösmarty még nem fogott bele Zalánjába, mikor az Auróra 1822-ben mutatványt közölt Pázmándi Horvát Endre téti plébános *Árpád*jából, mely azonban — tíz évi munka után — csak 1831-ben jelent meg egészen. A mutatványt is jóval megelőzte 1814-ben Horvátnak egy másik költeménye, a *Zirc emlékezete*. Noha nem eposz, hanem történeti hátterű, csaknem ezer versre terjedő, egység nélkül szűkölködő panegyricus, megvan az a nagy érdeme, hogy Baróti-Szabó próbálkozása után első sikeres kísérlet irodalmunkban a klasszikus alapon álló magyar epikus stílus megteremtésére. Leírásai, lírai részletei, sőt elbeszélő stílusa is költői értékűvé teszi ezt a különben szétfolyó szerkezetű alkotást. Dikciója, mely Vergilius tanulmányára vall s annak egyes verssorait ügyesen alkalmazza, kétségkívül hatással volt az ifjú Vörösmartyra. Bizonyítják ezt ilyen kifejezései: «A nagyságban *elült* birodalmat földre tiporni»; «több *század* (=századok) után»; «a csendnek *néma ölében*»; «partra *verődvén*»; «a *haladékony idő*»; «*búnak ereszti* magát»; «falaid *feketülnek*» stb. És méltán utánzásra méltóvá válhatott Vörösmarty előtt Horvátnak nagy elismerést érdemlő hexameter-alkotása, kivált a Kazinczytól is annyira fontosaknak vallott caesurák alkalmazásában, s abban, ami még Vörösmartynak is elkerülte a figyelmét, hogy a klasszikus hexameter súlyos (két-, háromtagú) szóval szeret végződni és alig tűri meg az egyszótagú szót, legfeljebb kómikus hatás kedvéért (...«nascetur ridiculus mus,» Hor.). Egyes helyei Vörösmarty legszebb soraival vetekednek, pl.

> Már az ezüst harmat rózsás kelyhére leszállott,
> S a hasadó hajnalt madarak csengése köszönti:
> Már Titán szárnyas lovait szekerébe fogatta:
> Megvirradt.

De míg *Zirc emlékezetével* Horvát valósággal inaugurálta Vörösmarty *Zalán*ját, igazi nagy alkotásra, a megkezdett út sikeresebb folytatására ereje elégtelennek bizonyult. Pedig a *Zirc*től felszított közvélemény a nemzet eposzát tőle várta, «kiben a nemzet összes míveltjei egy jövendő magyar Vergilt láttak» (Toldy). Horvát Endre nem tudott megbirkózni tárgyával, annak nagy tömege, a *rudis indigestaque moles*, elnyomta erejét és képességeit. Hogy főmintaképe az epikus előadásban Vergilius volt, s hatása több motívumon, jeleneten és leíráson fölismerhető, azt kimutatta Bán Károly Aladár[1] és Waisbecker Ede.[2] Látjuk ezt a gyakran ismétlődő invocatiókban, enumeratiókban, a kürt domború műveinek leírásában, az elvarázsolt erdő aranyágában és tündérvárában, a harcjátékokban. Az avarkeresztény remete anyja elmondja Árpádnak a jövő dicsőségre vonatkozólag jóslatát az apostoli fölségig, Szent Istvánig, aki eldöntője lesz a pogányságnak. Végül a főpap is megjósolja Árpád törzsének négyszáz évig tartandó uralmát. Mindez Vergiliusra vall, mint forrásra. A csodás elem sajátságos módon csaknem teljesen hiányzik az eposzból, legfeljebb jóslatok, álomlátások pótolják s a IX. énekben az Árpádtól elrendelt sikeres ördögűzés.

Vörösmarty közvetlen epigonjaira, Czuczor Gergelyre és Garay Jánosra nem volt Vergilius számbavehető hatással. Legfeljebb Czuczor romantikus kis eposzáról, a *Botond*ról lehetne szó (1833), mely a nagy eposztól *(Ilias)* vett át egyes vonásokat.

Debreczen. Mártonról, akinek *Kióvi csata* című hősi eposza Vörösmarty *Zalán*jával egy időben keletkezett, de csak szerzője halála után, 1854-ben, láthatott napvilágot, azt olvassuk, hogy ifjúkorában Ovidius, Vergilius és Horatius voltak kedvelt olvasmányai. Terjedelmes költeménye inventio, szerkezet és előadás tekintetében részint az *Ilias*, részint Tasso és Vörösmarty hatását tükrözteti, de van benne nyoma Vergilius hatásának is, így mikor Ormuzd a jövendők várában Árpád előtt fölidézi a királyi utódokat, mint Anchises az Elysiumban Aeneas előtt, s az epikus előadás is mutat rokon vonásokat, alluziókat Vergiliusszal, tőle került hozzá az epikus közvagyon is.

Arany János, mikor nemzeti epikáját megteremti, új ösvényt vág és elhagyja az előtte taposott nyomokat, s nemcsak tartalomban, hanem formában is tősgyökeres magyar. Mindamellett mint *doctus poeta* tanulmányait egyaránt kiterjesztette a modern és az antik irodalmakra, s bámulatosan kifejlett esztétikai ízlése a legnehezebb kérdésekben is biztosan elkalauzolta. A szépnek

[1] *P. Horváth Endre Árpádja.* 1897.
[2] *P. Horváth E. szépirodalmi munkássága.* 1927.

és helyesnek csalhatatlan érzékével minden költőnk közt a legtöbb hatást vette föl és olvasztotta össze saját lényével. Nagyon jól érezte és tudta Vergilius nagyságát, méltányolta és magasztalta geniuszát, de tudta azt is, hogy «*gratius ex ipso fonte bibuntur aquae,*» s a nemes népiességnek és természetességnek kultusza oda vitte őt az ős forráshoz, Homeroshoz. *Toldi*ja nem más, mint a magyar és görög szellem testvéries ölelkezése.[1]

Arany János prózai dolgozataiban nem egyszer lelkes szavakkal ajánlja az antik klasszikusok tanulmányát, akiknek remekségében az erő és báj megtestesülését látja, annak a két tulajdonságnak, melyek a magyar költői nyelvből veszendőbe indultak. «Nem azért óhajtom a classikus írók tanulmányát, hogy nyelvünkbe idegen sajátságokat erőszakoljunk; hanem hogy szokjunk úgy bánni nyelvünkkel, mint ők a magukéval. Mondani *épen* azt, *egészen* azt, a mi kell, nem többet, nem kevesebbet. Szólani eréllyel, bájjal, hatalmasan, zengzetesen...» Ezt épen egy Vergilius-fordításnak, a Remetéének bírálatában[2] mondja, s valószínű, hogy e sajátságokat épen Vergiliusban találta fel. Ugyanott így szól: «Lehet pl. Virgil, Homér nagyságához mérve, alkotásban, jellemzésben gyarlóbb: de ha egyebe nem volna, mint nyelvbeli tökélye, azzal is megérdemelné, hogy mindenkor, minden nemzet költészetének iskolája maradjon.» — Még jellemzőbb e nyilatkozata: «Epicusaink (Zrinyit kivéve) azt nem tanulták el Virgiltől, ami legméltóbb vala eltanulásra: a compositiót. Nem vették észre, hogy az Aeneisben helye van minden sornak, szónak, hogy a költő nem áradoz tetszés szerint jobbra-balra, hanem bölcs kiszámítással, mondhatni, fukar ökonomiával rendeli a részeket az egész alá, a csekélyebb fontosságút a lényegesb alá, minden részecskét külön kikerekít, hogy aztán a kerek egészbe olvassza.»[3] Látható, hogy Arany nemcsak «nyelvbeli tökély»-éért magasztalja Vergiliust, hanem tudatos, művészi kompoziciójáért is. S a vergiliusi kompoziciónak ez a jellemzése tökéletesen ráillik Arany kompoziciójára is. Természetes, hogy maga épen nem akart abba a hibába esni, amelyet másoknál megrótt, és így nyilvánvaló, hogy kompozició dolgában igen sokat tanult Vergiliustól. Épen a kompozició Arany eposzainak legerősebb oldala. Azt a jellemzést, melyet ő mond Vergiliusról, bátran elmondhatjuk ő róla. Arany azt mondja főérdemének, amit Vergiliusról is elmondhatunk: «formát és tárgyat összhangzásba hozni, egészet alkotni». (V. ö. Horatius: *ponere totum.)* Tudjuk, hogy sokat foglalkozott vele, fordított is

[1] Bővebben szóltam Homerosnak Aranyra tett hatásáról *Homeros* c. könyvemben.

[2] *Hátrahagyott prózai dolg.* 283. l.

[3] U. ott, 136—137. l

belőle, s azokban az eposzaiban, melyekben szubjektiv érzelmeinek is tért enged, észre lehet venni annak a Vergiliusnak a hatását, akinek érzékeny lelkületével olyan nagy rokonsága van Arany mimóza-természetének és csendes melancholiájának.

Vergilius hatása legszembeszökőbb a klasszikus stílusú, szatirikus *Elveszett alkotmány*on. Egyes részeit pl. az elejét, Rák Bende elbeszélését (II. ének) és túlvilági szemléjét (V. ének) meg épen Vergilius-paródiának lehetne hinni, de Arany nem paródizálni akarta ezekben az *Aeneis*t, hanem csak motivumokat vett belőle, melyeket aztán eposzának hangjához alkalmazott. Másutt is találunk Vergiliusra emlékeztető helyeket. Így a *Nagyidai cigányok* IV. énekének e hasonlata:

> Mint mikor az erdőn, nem messzi egymástul,
> Két iszonyu tölgy reng a fejszecsapástul ...

Vergiliusnál is megvan *(Aen.* II, 626.), bár részletezőbben, és csak egy «ornus»-ról van szó. A hír rövid leírásában *(Katalin*, 12.) is van egy vonás («amely soha nem alszik»), amely a vergiliusi Famára emlékeztet *(Aen.* IV, 179.), bár Vergilius leírása nagyon részletező, s a hír «szárnyas lová»-ról csak Arany beszél. Arany is hosszabban, de egészen önállóan beszél a hírről *Buda halálá*nak XI. énekében. «Szép a halál a harcmezőn» *(Keveháza)*: Tyrtaios óta sokan elmondták, de Arany mondása a Vergiliuséhoz áll legközelebb: «pulchrumque mori succurrit in armis» *(Aen.* II: 317). Egyes leírásokban is találunk rokon vonásokat, pl. *Murány ostromá*ban (II. ének) e passus:

> S a fényes dicsőség, mely vezérét fedte,
> Egy vagy két sugárát ő rá is vetette ...

visszhangja ennek:

> Dum stabat regno incolumis regumque vigebat
> Conciliis, et nos aliquod nomenque decusque
> Gessimus. *(Aen.* II, 88.)

Széchy Mária szerelmének rajzában *(Murány ostroma* III. szakasz) itt-ott Dido szerelmének rajza tükröződik. Kádas, mikor Máriát a házasságról iparkodik lebeszélni (II. szakasz), korábbi kérőiről olyanformán emlékszik meg, mint a Didót rábeszélő Anna *(Aen.* II, 31—53). *Toldi szerelmé*ben (II: 33) ez a sor «Oh a vak szerelem mindeneken átlát», megfelel az *Aeneis*ben (IV, 296) ennek: «quis fallere possit amantem?» Vergiliusszal rokon melancholiájából fakadt ez a parodoxonszerű mondása: «A kétségbeesés az én reménységem». *Aen.* II, 354: «Una salus victis nullam sperare salutem».

Hosszabb ideig tartó, elmélyedő tanulmány bizonyára még sok nyomára vezetne Vergiliusnak Aranynál. Nála ezek

a nyomok nem könnyen fedezhetők fel, mert Arany a vett hatásokat saját lényével asszimilálta s önmagából merített új színekkel és hangokkal látta el. Legfontosabb az a hatás, melyet Vergilius az átgondolt kompozició s a személlyel és tárggyal harmóniában levő előadás dolgában tett reá. Mert nála is, mint Vergiliusnál, helye van minden szónak, minden sornak. A nyelvbeli tökély közelebb viszi Aranyt Vergilius minutiosus művészetéhez, mint Homeros naiv egyszerűségéhez.

Arannyal bevégződik a klasszikus hagyományokal érintkező nagy eposzok kora. Akik utána jöttek, azok inkább az ő nyomain járnak, s ha az eposz hagyományos stílusát követik is, nem a klasszikus világ hagyományainak, hanem újabb költők műveinek hatása alatt állanak, vagy a kisebbfajta elbeszélő költészettel foglalkoznak, melyben a nagy epikus hagyományok hatása már szűk térre szorul.

Vergilius nemcsak *Aeneis*ével termékenyítette meg a magyar költészetet, hanem idilljeivel is. Eclogái kimutathatólag már a XVII. század óta kedves olvasmányai voltak közönségünknek — nyilván jóval régebben, már a középkorban, közkézen forogtak nálunk. Hatásuk első nyomára ugyancsak a XVII. században bukkanunk: az *Aeneis*t oly sokra tartó Gr. Zrinyi Miklós volt az első, aki a vergiliusi idillt a magyar irodalomban megszólaltatta. Igaz, hogy négy idilljében (*A vadász, Violához, Tityrus és Viola, A vadász és Echo*) nemcsak Vergilius lebegett előtte, hanem Ovidius és az olasz idillköltők is, kivált Tasso és Marino. A négy idill voltaképen összefügg, és cselekvényük menete megfelel Tasso *Amintá*jáénak De az olasz lágy szerelmi idillektől nagyon elüt Zrinyi férfiasabb szerelme, Vergiliustól pedig a szenvedélyes, elégiai hang különbözteti meg. Bárhonnan veszi a leleményt vagy a motivumokat, mindenütt belevegyíti a maga erős személyiségének elemeit. «Zrinyi — mondja Salamon Ferenc[1] — követte külsőleg e divatot, de gyönge pásztorok helyett igen erőteljes és merész vadászt találunk idilljeiben, ki óriási fákat, kemény szirteket szeretne szakgatni és törni panaszával s oly szerelmes képe áll előttünk, kinek kedvenc állatai nem juhok és ökrök, hanem oroszlányok... Nem epedez ő, hanem háborgó tenger módjára hánykódik keservében.»

Zrinyi ezekben az elégiai hangú idillekben szerelme történetét írta meg, s így ezek voltaképen álarcot viselő lírai költemények. Már ez bizonyos allegorikus jelleget ad nekik s Vergilius eljárására emlékeztet. A vergiliusi nevek (Tityrus, Meliboeus stb.), számos gondolat, hasonlat és költői kép, valamint a sok mitológiai célzás szintén Vergilius hatását bizonyítja.

[1] *Irodalmi tanulmányok*, I: 392.

A *Vadász* motivumai Tasso *Amintájára* emlékeztetnek, de menete és hangja Vergilius 2-dik eclogájára vall, mint főmintájára, a szerelem mindenhatóságának rajza pedig a 10-dik eclogára. Van rá eset, hogy egy-egy helyét mind Tassónál, mind Vergiliusnál megtaláljuk: az illető helyet Tasso is Vergiliusból vette át; de ha tüzetesen megvizsgáljuk, úgy találjuk, hogy Zrinyi nem az utánzót, hanem az utánzott forrást követte. Zrinyi Vadásza szerelmével üldözi Violát, de esdeklései hasztalanok, mert Viola (nyilván gr. Draskovich Eusebia, Zrinyi későbbi hitvese) Lykaont szereti.[1] Vergilius Corydonja (2. ecl.) épígy esdekel a reá nem hallgató Alexis szerelméért. Mikor a Vadász arra hivatkozik, hogy «Nem vagyok én olyan rút, hogy sértsem szemedet...» olyat mond, mint Tasso Satirja, de Vergilius e szavai: «si numquam fallit imago,» csak Zrinyinél találhatók ismét («Ha engemet nem csal az én hamis képem») csaknem szó szerint. A gondolat eredetileg Theokritosé. Viszont Zrinyi bizonyos önállóságot tanusít mindkét mintájával szemben, mikor a tenger helyett a saját Dráváját emlegeti s büszkén hozzáteszi:

Külömb Lycaonnál én deli termetem.

A vadász két hiúz kölyket kínál Violának — melyeknek anyját megölte — mint foglalkozásának megfelelő ajándékot, épen úgy, mint Corydon Alexisnek két gödölyét. Az ajándékigérés motivuma ismét theokritosi.

A *Violához* c. idill az előbbi folytatásának tekinthető. Mikor inti Violát, ne bizakodjék el szépségében, megint Vergilius Corydonjának hasonló figyelmeztetését ismétli («O formose puer, nimium ne crede colori.» V. ö. Theokr. 7, 121). Zrinyinek ez a strófája:

Tudod-é, fagyalfának fejér virága
Lehull az földre, s nem lesz semmi haszonra?
De noha fekete az szagos viola,
Felszedik és tészik süvegkarimába,

igazi magyaros zamatú mása Vergilius e sorának: «Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.» Zrinyi t. i. a vaccinium (áfonya) helyébe a magyar süveget díszítő violát tette.

A Vadásznak megjósolta «egy rút fülesbagoly», hogy Viola nem hallgatja meg esdekléseit; Amintának hasonlót

[1] Kanyaró Ferencnek és Széchy Károlynak azt a megállapítását, hogy Lykaon (a görög *lykos* = farkas) gr. Erdődy Farkast szimbolizálja, cáfolja Ferenczy Géza *(Zrinyi idilljeinek* és *életének kapcsolata.* Budapest 1929.). Szerinte Zrinyi vetélytársa Tersáczky (Frangepán) gróf volt. Egyébiránt Zrinyi allegorikus elemeinek vizsgálata nem tartozik feladatunk körébe. Ferenczy szerint is «nincs meg a reményünk arra, hogy az idillek valóságtartalmát valaha is kiválaszthassuk.»

jósol imádottjáról a madarak szavát értő Mopsus; Vergiliusnál, Meliboeusnak a villámsujtotta tölgy jósolja meg a bekövetkező bajt, Moerist pedig (9. ecl.) az odvas tölgyön ülő bagoly inti vigyázatra. A rokonság, amint látható, nagyobb Vergiliusszal, s a fülesbagoly jóslata a magyar ember képzetvilágára utal.

Tityrus és Viola már azzal is Vergiliusra emlékeztet, hogy párbeszédes pásztori idill. Kezdete Petrarca egyik sestinájának visszhangja, de a mitikus lantosokkal való versenyre hivatkozás már vergiliusi motivum (4. ecl.). Tityrus arra kéri Violát, amire Corydon Alexist (2. ecl.), hogy lakjanak együtt a pusztán.

A *Vadász és Echo* szintén allegorikus idill — s épen csak ez fűzi Vergiliushoz.

Nem sorozhatjuk az idillekhez *Orpheus keservét*, bár hasonlít hozzájuk annyiban, hogy voltaképp szintén allegoria, melyben Zrinyi öt évi házasság után elhunyt Eusebiáját siratja; egyes részleteiben nem nehéz felismerni Ovidius és Vergilius nyomait.[1]

Futó Jenő Zrinyi idilljeit a műfaj antik példáihoz méri, s úgy látja, hogy nem igazi idillek, mert hiányzik belőlük az idillikus érzelem, a kül- és belvilág összhangja, e helyett mindenütt az az ellentét mutatkozik, mely a költő egyéni világa, és a külvilág közt van.[2] Ez alól szerinte legfeljebb *Tityrus és Viola* a kivétel, de annak is inkább csak a vége. Igaz, de épen ezt látjuk mindazoknál a költőknél, akik Vergilius nyomán nem a természettel és a naiv érzelmekkel összhangzásban levő egyszerű emberek életét és lelki világát rajzolták. Egyébiránt Vergiliusnak nem minden eclogája allegorikus. Az eclogáknak fele csaknem ment minden allegoriától. Azonban nem is az a fontos, hogy ő maga allegoriának írta-e költeményét, fontosabb és bizonyos szempontból jellemzőbb, hogy kortársai mindenütt allegoriát kerestek és találtak. Újabban Carolus Wendel meg épen azt bizonyítgatja,[3] hogy Vergilius allegorizálása csak abban mutatkozik, hogy magát az 1. és 6. eclogában Tityrusnak, az 5., 9. és 10-ikben Menalcasnak nevezi, máshol, ahol igazi embereket szerepeltet, igazi nevükön nevezi őket. Viszont a theokritosi neveket kénye-kedve szerint használta. Ez nyilván túlzás, az eclogáktól nem szabad ennyire elvitatni a nyilvánvaló és a régiek által is elismert allegorikus elemet.

[1] V. ö. Szücs István: *Vergilius hatása idillköltészetünkre*, Nyitrai gimn. ért. 1902.

[2] *Az idill eredete, fejlődése, elmélete és magyar irodalma.* Pápa. 1910. 87. l.

[3] Jahrb. für die klass. Phil. 1901 : 53.

Zrinyi után egy teljes évszázadon keresztül nem találkozunk magyar idillköltővel. A XVIII. században FALUDI FERENC természetszeretetétől és életének körülményeitől ihletve a vergiliusi, sőt némileg theokritosi idill formájába öltöztette érzéseit. Kora csodálta, Révai magasztalta, Toldy dícsérte ezeket formás, magyaros, bizonyos műérzékkel írt idilleket — nyilván érdeméül tudták be, hogy antik mintaképeit, kivált Vergiliust olyan megértő szeretettel és gonddal követte. Pedig erre a szükség kényszerítette: Faludi nem volt igazi költői természet, csak nagy műgonddal dolgozó nyelvművész,[1] ezért, teremtő erő és nagyobb mértékű invenció híján, Vergiliushoz fordult anyagért. Idilljeinek motívumai, helyzetei, előadásuk színe és költői ékességei legnagyobbrészt a római költő eclogáinak nyomait mutatják. A 6 idill közül háromban pásztori dalversennyel találkozunk, s az részleteiben (műbíró szereplése, jutalom kitűzése) és lefolyásában is puszta visszhangja a vergiliusi pásztori versengéseknek. Hogy renaissance-pásztorokkal van dolgunk, azt a Tityrus, Meliboeus, Menalcas, Thyrsis, Mopsus stb. nevek elárulják. Ezeket Faludi megtartotta: így talán kevésbbé dissonans, hogy pásztorai jártasak az ókori mitologiában. Máskülönben láthatólag törekszik a magyar localis színre; Bakonyt, Tátrát, bocskort, dudát, rezes baltát, csörgés szalonnát emleget. A 2. ecloga nem is allegorikus; aztán Corydon és Tityrus nem pásztori énekkel, hanem magyaros találós mesékkel versenyeznek. Így nem tagadhatunk meg tőle bizonyos fokú eredetiséget. Azonban az 1. eclogában a lakomázó három pásztor épúgy dicsőíti és élteti gróf Fekete György országbírót, mint Meliboeus és Tityrus Augustust (1. ecl.). Érdekes találkozás Faludi és mestere, Vergilius között, hogy mindaketten életüknek egy tragikus eseményét tehették eclogáik tárgyává. Vergilius felsőitáliai birtokát vesztette el a veteranusok számára történt földosztáskor, Faludinak pedig a rendjét, a jezsuitákat, törölte el XIV. Kelemen-pápa. Ezért az 5. és 6. ecloga pásztorai pásztori mezbe öltöztetett jezsuiták; rendjük eltörlésén búslakodnak, míg Menalcas meg nem hozza a jó hírt, hogy a régi Pán (a pápa) meghalt s az új Pántól (VI. Pius) minden jót várhatnak. Faludi mély és igaz fájdalma ezekben, kivált a 6. eclogában megkapó költői erővel nyilatkozik — pectus est, quod facit disertum! — s a szomorkodó természet eleven rajzával igazán költői hatást ér el.

BARÓTI SZABÓ DÁVID, bár Horatius és Ovidius is hatott reá, elsősorban Vergilius tanítványa. Főkép Vergilius nyelvbeli ereje és szépsége ösztönözte a magyar költői nyelv reformjára, Arany János neki adja a «jégtörés koszorúját». Mint Vergilius utánzója

[1] L. Császár E.: *Faludi F. költészete* E. Ph. K. XXVII: 15. s k. l. 113. s k. l.

(fordítójává csak 70 éves korában lesz), ő is a vergiliusi idillben találta föl legkedvesebb mintaképeit, ő is buzgó híve lett az allegorizálásnak abban a hitben, hogy az allegoria még a hétköznapi tárgyat is felemeli a költészet régiójába. Idilljeinek nem a tárgyát veszi római mintájából, csak az idillikus formát, keretet és hangot. A keretet még ki is tágítja, mikor megírja *Daphnis hat megjelenésben* c. pásztorjátékát, mely e nemben első kísérlet irodalmunkban. A pásztorok feje, Daphnis, akit a többi vergiliusi pásztorral ünnepeltet, nem más, mint gr. Batthyány József, kit a pásztorok esztergomi érseki székének elfoglalásakor ünnepelnek. Az egészben Vergilius 5. eclogáját utánozza, melyben Mopsus pásztor Daphnis halálán kesereg, Menalcas pedig apotheosisát ünnepli. Régi, de nem igazolható felfogás Julius Caesart látta Daphnisban, s valószínű, hogy ezt a magyarázatot Baróti-Szabó is elfogadta. Különbség mindenesetre, hogy Baróti pásztorai nem meghaltat és megdicsőültet, hanem élőt magasztalnak, s így a panasz helyett az öröm hangja jut kifejezésre, mely csak a végén — Daphnis távozásakor — válik szomorúvá. Míg Vergiliusnál a természet is gyászol, Szabónál a folyók is vígabban folynak, és a fűvek is szebben zöldelnek. A névleges pásztorság Barótinál is nagyon kirívó: az ő pásztorai ódai patosszal szónokolnak s pusztán a panegyrista költő szócsövei.

A virti Pyber-családot magasztaló idillek szintén alkalmi maskarádék — csak a dunamenti Virt természeti szépségeinek rajza nyujt egy kis üdítő oázist a dícséretek egyhangúságában. A pásztorok váltogató énekének, versengésének, s a verseny megítélésének, egymás leszólásának, az ajándékadásnak és lakmározásnak ismert motivumai szerepelnek nála is. Nagyobb eredetiséget csak a *Pásztori enyelgés*ben találunk, egy szép, ügyes és szorgalmas leány dícséretét, aki oly szépen énekel, mint Orpheus; s a *Virttől Bútsu-vétel*ben, melyben sok a melegség, de eredetisége fogyatékos — nyilvánvaló, hogy Vergilius 1. eclogájának Mantuából távozó Meliboeusa adta főmotivumát; Barótinak szerencséje, hogy ezt a motivumot saját életének élménye is igazolta. Máskülönben Baróti idilljeinek tárgyai általában eredetiek, saját életviszonyait tükröztetik, magyar vonatkozás is sok van bennük, csak a költői alakítás mutat forrásukra.

Itt emlékszünk meg a XVIII. század végének egy másik költőjéről is, Ráday Gedeonról, noha inkább Vergilius fordítóinak sorába kellene iktatnunk. Ráday, miután az *Aeneis* I. énekének 1—91. sorát bő lére eresztett Zrinyi-strófákban szólaltatta meg (megígérve, hogy «ezen... fordítás nem fog tovább terjesztődni»), az eclogák közül is «megmagyarosított» ötöt *(Ecl.* 1., 2., 3., 4., 8.), de csak a két első jelent meg nyomtatásban. Ráday ezekben megtartotta a hexametert, sajnos, úgy, hogy

lépten-nyomon csetlik-botlik s a hosszú szótagok helyébe derűre-borúra rövidet enged meg magának. Igaz, hogy vannak ügyes, jól hangzó sorai is, de nagy fogyatékossága, hogy az akkori viszonyokra való célzásokat nem érti és így a tartalmat az értelmetlenségig elhomályosítja. Idilljeit kiemeli a fordítások közül s átdolgozásokká teszi azzal, hogy Vergilius költeményeit a kor divatja szerint magyaros köntösbe öltözteti. Ez a magyarosítás nem hat mélyre, noha egyikről, a 4. ecloga átdolgozásáról kijelenti Ráday, hogy «egészen Mária Teréziánkra van alkalmaztatva,» a másikról pedig, hogy «I. Mátyás királyunk idejéhez alkalmaztatja.» Mégis némi magyaros színt tud adni idilljeinek: a szereplők latin nevét magyarral cseréli fel, s Tityrus, Meliboeus, Amaryllis és Alexis helyett Dénes, Kelemen, Kati, Rózsi lesznek a hősök; a párbeszédekben magyar tájakat, a Balatont, a Drávát emlegetik, s hajdúkról, bajuszról esik a szó; végül a római közviszonyok helyett magyar viszonyokra való célzásokkal szövi át a mesét. Jellemző ez az eljárás Rádaynak és korának ízlésére — szerencsére nem volt tartós, s mikor az idill a reform-kor elején újra megjelenik irodalmunkban, ezt az antik tárgyhoz és szellemhez nem illő magyaros sallangot elvetette.

Így azután Vergilius hatását sokkal nemesebben tükrözteti Czuczor Gergelynek *Vértesi vadászok* c. idillje is. Formában is rávall a mesterre: hexameterekben szól. Két vadász (Zrinyi!) versenyez egy leány szerelméért, de a végén kiderül, hogy egy helyett két leány van, s így mindaketten boldogok lehetnek. A tárgy, mint látjuk, valamennyire új, csak az idill belső és külső formája emlékeztet Vergiliusra.

Irodalmunk későbbi idillköltészetében, egy-egy részlet tanuskodik ugyan Vergilius kisebb-nagyobb hatásáról, általában azonban egyrészt vagy más hatások érvényesültek, pl. Csokonainál, már korábban, Gessneré. vagy egészen eredetiek, s a magyar szellem önálló termékei. Egyik-másik, mint Vörösmarty *Szép Ilonkája*, Tompa *Falusi órái*, Petőfi *Téli estéi*, Arany *Családi köre* e nemben elsőrangú remekek.

Szemlénknek végére jutva bátran kimondhatjuk, hogy Vergilius hatása költői irodalmunkban s különösen epikus költészetünk jelentősebb alkotásain kezdettől fogva szembetűnő, s nem is tudnánk sem régi, sem későbbi világirodalmi nagyságot nevezni, kinek irodalmunk, költészetünk olyan nagy hálával tartoznék, mint annak a tisztalelkű költőnek, akit a középkori kereszténység a prófétaság piedestaljára helyezett s akit nemes humanizmusa miatt ma is az emberiség egyik legrokonszenvesebb vezérlő szellemének tarthatunk. Költészetünk nem szegény termékenyítő és ízlés-, valamint formafejlesztő hatásokban. Hiszen ott van mindjárt Vergilius nagy költő-

társa, a sokoldalú, formában és tartalomban egyaránt kiváló Horatius, kinek jótékony hatásáról líránk történetének számos lapja tanuskodik. De terjedelem és változatosság dolgában ez a hatás sem vetekedhetik a Vergiliuséval, ki irodalmunkra annak csaknem egész folyamán át mind tárgyi, mind formai szempontból hatott, epikusainknak az *inventio*, *compositio* és *elocutio* terén kifogástalan példát szolgáltatott, ízlésfejlesztő hatását pedig legkiválóbb epikusainkkal is éreztette. Elmondhatjuk róla az ő szavaival:

Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.

Csengery János.

KATONA JÓZSEF — ÉS VEIT WEBER TUGENDSPIEGELE.

(Második, bef. közlemény.)

Egészben véve a *Monostori Veronka* szövegének is jó negyedrésze fordítás, a jeleneteknek közel kétharmada a regény részleteinek felhasználásával készült. A személyek tábláján is alig van olyan, kinek szerepe ne felelne meg pontosan a regény valamelyik alakjának:

Alpári *Farkas* = *Wolf* von Wolf-[sanger
Katalin = *Wülfhilde*
Szellőrinci *Lóránt* = *Adolf* v. Dachs-[burg
Tóth András = *Leuthold*
A barátok *gvardiánja* = *Abt*
Monostori István
Veronka = *Floribelle*
Galgóci Péter, Pákai Mihály
Orgoványi Balázs = *Schenk* v. [Geyersbühel
Hantfalvi *Benjámin* = *Werner* von [Greifensee
Kopár *Tamás* = *Golo*
Bodor
Miklós, Alpári inasa = *Wilibald*

Csak Tóth és Monostori személyében felel meg két alak Leutholdnak, mint Adolf nevelőjének és Floribelle kisérőjének, viszont Volker szerepéből valami ezeknek, más a gvardiánnak jut. Wolf egyénenként meg nem különböztetett sok cimborája helyett Katona Orgoványi mellé állítja Galgócit és Pákait. Egészen új alak a drámában csak egy van, Bodor: ennek feladatát is elvégzi azonban a regényben Werner. Nem is lehet semmi kétség, hogy Katona csakugyan a *Tugendspiegel*t dramatizálta. Még arra sem gondolhatunk, hogy valami abból készült német lovagdrámát dolgozott át; különben sem ismer ilyet sem Goedeke, sem Pantheniusnak teljességre törekvő Veit Weber-bibliografiája.[1]

Mégis sokkal több Katona alakító munkája, mint puszta, magyarítás és színre alkalmazás, bár ebben a két irányban való változtatásai is figyelemre méltók. A korszerűen külsőleges magyarításon túl itt-ott átvillan valami mélyebb helyi megkötöttség jele is, csaknem lírai szinezettel. Minden határozott korhoz tartozástól annyira független tárgynál, mint a lovagkori témák legtöbbjével a *Tugendspiegel*é is, az sem okozott volna bajt, ha csak a nevek lettek volna magyarokká. De «szabados Kecskemét mezőváros» gyermeke szólal meg már

[1] Id. m. Anhang. 124—6. l. *Dramatisierungen von Wächters Romanen.*

a *Monostori Veronká*ban is, nem csupán a névválasztásban, hanem szerető ragaszkodásával és azzal a sajátosan alföldi természet-látásával együtt, melynek a *Bánk bán*ban való megnyilatkozását hasonlóan alföldi látás ismerte föl.[1] Nem hiányzik a Dugonics-szerű nyers lokál-patriotizmus sem. Az egész dráma Kecskemét szomszédságában játszik. Katona történelmi kutatása maga tanuságot tesz arról, hogy történelmi érdeklődését a kecskeméti pusztákon szerte-széjjel látható romok táplálták. A Pusztaszerről szóló értekezés tőle magától közrebocsátott szövegében is mondja: «... ezen a temérdek sikon ütögetik fel magokat, mint meg annyi lecsonkíttatott Emlékoszlopok, szerteszéjjel a' gyászos Puszta Templomok... és soha-soha egy Fösvény nem remegett úgy..., mint én... az után, hogy kik imádkozhattak itten elsőbben.»[2] Egyik ily templom-romot említi már a *Monostori Veronká*hoz írt jegyzetében; ahol ez áll, oda való Szellőrinci Lóránt, s az ő idejében álló templom tornyának keresztjén látja alkonyatkor a nap utolsó sugarát. Mielőtt történeti és igen nagy mértékben egyháztörténeti tanulmányaiban keresett volna feleletet kérdésére, egy idegenből vett bonyodalom részeseit képzelte oda a pusztákra; a *Monostori Veronka* hősei ott imádkoztak. A darab maga Alpárban, abban a várban játszik, melyet a *Bánk bán* ajánlásában is követett «közbeszéd» szerint Árpád épített Zalán futása után, továbbá a vár mellett a szereplőktől is több kapcsolatban emlegetett Tisza partján s a határos szikrai erdőben. Alpárin és Szellőrincin kívül Orgoványi és Pákai, valamint Monostori is Kecskemét-környéki helységek nevét viselik.[3] Farkas a regény rajnai bora helyett Méthről hozott három hordó bort emleget, s itt Katona ismét jegyzetben utal szülővárosa nevének történelmi művében is említett hagyományos származtatására; Szellőrinci útja is az Alföldön visz keresztül: a tokaji szüreten szerette meg feleségét s onnan bujdosott hazafelé, mikor megtámadták. Lovagvárakhoz fűződő események elképzelésénél ez az alföldi lokalizálás kétszeresen jellemző. De ez az elképzelés teljes és nem szorítkozik csupán a nevekre. Sok apróságot lehetne idézni. Feltűnő a szomszédi helyzet kiemelésének betoldása két oly részletbe is, mely egyébként fordítás, Farkas és Lóránt jelenetébe a vadászaton és a gvardián beszédébe. Ez utóbbi különösen érdekes. A regény sok harcoló vitéze szintén ugyanazon vidék egy-egy várának ura, de e várakat a természet erősebben különválasztja. Katonánál a gvardián helyi okokból

[1] Négyesy: *Szülőhelyi elemek Katona Bánk bánjában.* (Beöthy-emlékkönyv.) 1908.

[2] Tudományos Gyüjtemény. 1823. IV. 50. l.

[3] V. ö. Hajnócy, *Katona J. Kecskeméten.* 28. l.

erősebb színekkel emeli ki a szomszédok harcának szörnyűségét: «Olyan emberek harcolnak egymással, kik annyira laknak csak egymástól, hogy ha csak egy kis felhőből esik is az eső, úgy mindakettőnek földje egyszerre nedvesedik.» A hegyek közt s Veit Weber regényében állandóbb a ködös-esős idő: Katonánál a napos kék égen csak időnként jelenik meg felhő. Tanulságos egy fordított mondatot is eredetije mellé állítani. Lóránt a vadászaton azzal állítja meg a féktelen Farkast: «egy-két szót szólok veled, minek előtte a nap azon felhőt, mely *előtte áll*, a fejedbe zavarná!» Ugyanezt Adolf így mondja: «Will dir etwas vortragen,... eher, denn die Sonne den Nebel der *uns umgiebt*, dir in den Kopf getrieben hat.» A dráma legszemélyesebben lírai részlete az, hol Lóránt, egy jócselekedet lehetőségének reményében hosszú idő után először megkönnyebbülvén, ott, hol röviddel előbb is szülőhelye tornya felé tekintett, az alkonyodó napban[1] gyönyörködik. Itt az onnan távol, a városba zártan tanuló ifjú poéta lelkéből mondja: «Emberek, kik az istent tisztelni nem tudjátok, álljatok ti esténként a szabad vidékre — nézzétek a lehanyatló napot és tanuljatok imádkozni.»

Egyebekben is felismerhető a költő saját látás-módjának, tapasztalatainak nyoma. Katona a színpadi hatás lehetőségeit világosan érezve, eleven ívó-jeleneteket alkot. A borközi állapot e torzképei minden túlzásukkal megfigyelt vonásokat mutatnak, s Farkas részegségének reális rajzán tovább is meglátszik, hogy Katona látott már ilyet eleget. Az egyetlen eredeti alak, Bodoré, szintén éles megfigyelő-képességre mutat. A karakterek útbaigazító összeállításában azt írja róla: «Könnyen gondolkozó paraszt.» Megelégedetten dicsekszik a szembejövők előtt, hogy ő mindent látott és hallott, paraszti észjárással beszél Lóránt csüggedt viselkedéséről, mint gyávasága jeléről; végre szavait végezv n, siet haza, hogy feleségének is elbeszéljen mindent. No a szavai jórészt azonosak Werneréivel, egészen más színt kapnak a céltalanul fecsegő ajkán, aki a szenzációt élvezi. Reálisabbak a cselekvény előzményei is, mint a regényben, s annak feldolgozott részéből épen a misztikus homályban élő — bár az írótól igen racionálisan felfogott és megmagyarázott — Volker alakja és élete meg a titkos vérbíróság marad el teljesen.

Az ifjú költőt, ki természetesen benne él a maga idejének divatos ízlésében, csak az izgalmas bonyodalom kapja meg, mely jól beleillik a színpadon megismert lovagkorba. Kiemeli a regényből ezt az egyetlen hatásosnak ígérkező bonyodalmat s a kor modorára jellemző módon a címben is, a szövegben

[1] Négyesy épen az alkony-látás sajátlagosságát emeli ki leginkább a *Bánk bán* néhány jelenetében is.

is oxymoronnal jelöli meg: «harc két egymással ellenkező igaz ügyért». Mindazt, amit még fölhasznál, ezzel szorosabb kapcsolatba hozza. A két igazság, Katalin és Lóránt igazsága ellentétének titka csak a darab végén világosodik meg. Legalább Katona erre törekszik, de maga is érzi, hogy nehéz a közönségnek nem tudnia a titkot, s ezért jegyzetben figyelmezteti a játszószemélyt, aki a Tamás rolléját viszi, igyekezzék, «hogy legcsekélyebb jellel is el ne árulja azt, hogy ő volt ama rándévún a persona activa, hogy a néző, egész utolsó vallományáig, függőben tartattasson.» Az érdeklődés felcsigázására való naív törekvésen kívül a hatás keresésének hasonlóan külsőleges eszköze a véletlen játékának meglepetéseket halmozó szerepe is, de ezt sikerül Katonának mélyebb drámai érzékkel értékesíteni. A jelenetek elrendezésének technikájában is a színpadi gyakorlati érzék ismerhető fel. Az egyes jelenetekben, a jelenetek sorrendjében s a felvonások felépítésében egyaránt fontos számára a point: az izgalmas jelenetek vége a legszenvedélyesebb, a felvonásvégeken izgalmas fordulat vagy hatásos tableau következik; így a darab legvégén is, ahol Farkas alakját a tableau többi alakjának és a közönségnek egyszerre magyarázza a gvardián, hogy ez maradjon az utolsó benyomás róla. Kisebb-nagyobb változtatások több esetben történnek ezért is; így Farkas szitkait, mikor Lóránt bejelenti távozó szándékát, úgy csoportosítja K., hogy a legvadabb kerüljön a jelenet végére, s így egyúttal annál érthetőbb legyen, hogy Tamás már nagy dühben találja. A nagyobb hatás kedvéért kerül a dráma legvégére Farkas halála is; a regényben u. i. Wolf halála semmit sem fejez be, a harc Adolf és Schenk, Floribelle elrablója közt csak ezután következik.

Hogy mennyire képes Katona a mesét rögtön a színpadi lehetőségek szerint áttekinteni és tagolni, mutatja a szorosabb koncentráció. Ennek kedvéért sokat változtat a cselekvény átvett részein is: elhagy egyet-mást, felcseréli a jelenetek sorrendjét, összébb vonja az eseményeket időben s közelebb hozza térben, úgyhogy minden már így külsőleg is jobban összefügghet mindennel. Golo ármánya többszöri beszélgetésben halad előre: a drámában csak az utolsó döntő beszélgetést látjuk Tamás és Katalin között, s csak néhány szót told belé Katona az előzőből.[1] Mulatságot is csak egyet mutat be a dráma — ezt az egyet aztán sokkal elevenebben — de Ta-

[1] Mikor Tamás a Katalintól az alvó Lórántnak adott csókokra céloz s Katalin megijed, Tamás magában mondja: «Mégis használ néha a leselkedés»; Katonának magyarázatul van erre itt szüksége; a regényben az előbbi alkalommal mondta Golo, mikor Wülfhilde szégyenkezve kiszaladt: «Es ist doch gut, wenn man zuweilen lauscht.» (354. l.)

más is ez alkalommal hízelgi be magát énekével és kitartó ivásával Farkas bizalmába, míg a regényben Golo ezt mindjárt megérkezésük után eléri, s Katalin is ekkor érzi Lóránt szavait Tamás kiszámított hazugsága megerősítésének, úgyhogy mindjárt kitűzi a pántlikát. Evvel a változtatással több más is együtt jár. A regényben Adolf megérkezése napján van az első mulatság, s Farkas arra akarja kihurcolni a beteget; Katona nem mond le a testvérek veszekedésének mindkettőre jellemző bemutatásáról, de a színpadilag hatásos és a bemutathatatlan éjtszakai találkozót is jelző mulatságról sem. Ezért nála Katalin csak azért utasítja ki bátyját, mert a már lábbadozó Lóránt épen alszik; így röviddel utóbb ők lemehetnek azért a kertbe. Minthogy viszont Tamás ekkor csatlakozik Farkashoz gazdája helyett ivó-társul, Katalinnal való jelenetének előbbre kellett kerülnie. Egyúttal e jelenetcsere folytán egyszerűvé válik az is, hogy Katalint és Lórántot együtt lássuk. Tamással való megbeszélése után Katalin is kifutna szégyenlősen, mint a regényben Wülfhilde, de épen akkor ér haza Farkas; így Farkas és Tamás távozása után ő marad vissza, s őt találja ott a Farkas lármájától csakugyan fölvert Lóránt. Ezzel Katona elkerüli, hogy egy eltávozott szereplőt megint visszahozzon újabb jelenete kedvéért. A két mulatójelenet összevonásában már érezhető az a törekvés, hogy minden előkészítő eseményt minél közvetlenebbül a döntő fordulatok elé sűrítsen. A regény felhasznált részének eseményei több hétre terjednek. Ez a drámában megannyi változást kívánna, ahányszor az időbeli folytonosság megszakad, épenúgy mint a szereplők helyváltoztatása, utaztatása. Ezért is természetes különbség drámai és epikus kompozició közt a hely- és időegység felé való közeledés; de ez az események belső összetartozásának érzését is támogatja. A *Monostori Veronka* öt felvonása alig két napi időt fog át. Az I. felvonás a bonyodalmat okozó titokzatos találkát megelőző este, a II. másnap alkonyattól éjfélig, a III. a következő reggel játszik, s ugyanez nap történik a hátralevő két felvonás is: a párbaj, a kényszerházasság, Lóránt kivonulása Orgoványi ellen és Benjámin merényletének leleplezése, a bosszúhadjárat megindulása és befejezése mind nyilvánvalóan éjszakától meg nem szakított eseménysort alkotnak. Hiszen a negyedik felvonás elején tér Lóránt Katalinnal az esketés után a szobába, s miután a felvonás végén találkozott Tóth-tal és Monostorival, az ezektől a harmadik felvonás végén elfogott Tamást az ötödik felvonás elején kezdi vallatni; ugyanekkor ér vissza az előző felvonás végén beküldött Tóth, majd Orgoványi hurcolja arra Veronkát, kit szintén akkor szöktetett ki. A helyváltoztatások is kevesbednek. A vadászaton Wolf előbb Adolffal beszél, aztán ott hagyja lesen, ő maga Golóval eltávozik; ez őt másutt ingerli

Adolf ellen, aztán visszatér s Adolfot téveszti meg suttogásával. Katonánál Lóránt is távozik a beszélgetés helyéről, Tamás ott találkozik az ismét arra száguldó Farkassal s ott várja be aztán, míg Lóránt megint arra kerül. Más okból nem utaztatja bajvívóit püspöki székhelyre, ahogyan a regényíró teszi: az időveszteség elkerülésén kívül azért sem, mert nála nincs is igazi püspök, hanem püspököt játszó csaló. A technikai nehézség itt nincs is meg, hiszen a bajvívást magát nem is látjuk.

A dráma jelenetei háromféle színen játszanak: a várbeli szobában, a szikrai erdőben s a vár közelében a Tisza partján. Minden felvonásban van egy változás. Ebből is látszik, hogy nem pusztán a színpadi tecknikára való tekintettel történik minden ilyen szűk kerületben, hiszen a színváltozás egyforma nehézséget okoz, bármily távolságra van egymástól a két színhely. A regénynek erősebben szétágazó s csak hosszú idő után egyesülő szálait fogja Katona szorosabbra. A hölgyrablás történetét is közvetlenebbül rendeli a főbonyodalom alá, míg a regényben a kettő jobban külön áll s egymástól csaknem függetlenül oldódik is meg: Adolfot egy hadjáratra már előbb kiengedi Wolf, s ekkor találkozik Leutholddal, aztán üzeni meg a hadat már kényszerházassága után elrablott neje kiszabadítására, s a végzetes félreértés titka mindettől egészen függetlenül tisztázódik. Katonánál Lórántot csak akkor engedi el Farkas, mikor már tudja, hogy Veronkának férje, s épen azért, hogy a rablót zsákmánya kiadására kényszerítse. Veronka ugyanott van fogságban, már Lóránt akaratlan kalandja idején is, ahol ez. A véletlenek játszanak össze, hogy épen akkor, és csak akkor, találkozzanak, mikor a zavar már a legnagyobb, Lóránt már Katalinnak is férje. Itt még okát is kapjuk, miért nem tudnak a várbeliek Veronka jelenlétéről a püspöknek öltözött Tamás felszólítására bezárkózott szobájába. De a várbeliek közül érdekelt személyek még akkor sem tudnak másoknak nagy zajjal történt megérkezéséről, mikor az már az egész helyzetet felfordította. Farkas kétségbeesése már tetőpontján van, mert a tőle is megszeretett Veronka Lóránt neje, s így családja becsületének a szégyenét a tévedésből kikényszerített házasság még feltűnőbbé teszi; ugyanekkor a mindettől legközelebbről érintett Katalin azt sem tudja még, hogy Veronka a várban van, s a szomszéd szobában beszéli rá Benjámint a merényletre. Így nincs szükség az apród fecsegtetésére, melyből a regény Floribelle-je ura veszedelmét megérti. Benjámin mindjárt e jelenet után kirohan, hogy Lóránthoz csatlakozzék. Nincs szükség a regény titokzatosan mindenütt megjelenő bűvészére sem, ki ott a férjéért remegő asszonyt megnyugtatja: a mindig közelben tartózkodó gvardián tér vissza ismét s ő ígéri meg a kétségbeesett

Veronkának Lóránt megmentését. A gvardiánnak a házzal való szorosabb kapcsolata egyébként is az egyszerűséget szolgálja. Míg a regényben Lóránt megy az esküvő után az apáthoz, Katonánál a gvardián jő Lórántot vígasztalni, s ez a sikertelen kísérlet készíti elő a Veronkával való találkozás drámai jelenetét.

Itt a drámai szükségszerűség érzése már feledteti a mesterkedést, mellyel a találkozást épen ekkorra halasztotta: a lelkeknek apránkint fokozott izgalma végre a bekövetkező találkozást igazán drámai mélységűvé teszi. Két egymásért megkínzott lélek talál egymásra épen akkor, mikor egyik a vígasztalás sikertelenségétől még tudatosabbá lett kínjában öngyilkolásra gondol, a másik áhítatosan érte imádkozik. Rührstück és Ritterdrama elemei, a helyzetek véletlen okozta bonyodalmainak keresése s a lelkek rajzára való magasabb törekvés csodálatos módon keverednek itt is, de magában e sok tényezőtől előkészített jelenetben lehetetlen nem érezni, mennyire fogékony az ifjú poéta a lelkek életéből fejlődő drámai helyzetek iránt. Lóránt, ki vígasztalás hiányában az életből való menekülésre keres utat, épen neje szobájába nyit s az ott imádkozásba merült Veronkát, kinek képét épen az imént idézte — a regény Adolfjához hasonlóan — maga elé, hogy a gvardiánnak lerajzolja, bódult agyveleje káprázatának tartja, míg az nyakába nem borul. A gvardiánnak szavai, amelyeket a regénynek más fordulatából vett át Katona, szintén mélyebb értelmet kapnak itt, s mintegy a χορός szerepét pótolják. De az egyesülés boldogságából csakhamar újra a szörnyű jelenre ébred Lóránt, a fiatalaszony pedig, férje új házasságáról hallva, eszméletét veszti.[1]

A «psychocentrikus kompozició»[2] művésze már első alkotásában is többirányú lélektani motiválás és igazi ember-ábrázolás felé hajlik. Ahol a regény-szöveg kötelékéből kirántja magát, a leglényegesebb változtatások ebbe az irányba mutatnak. Alakjai elgondolásában sok apróságra is kiterjed a figyelme. Már itt sincs két egészen egyforma alakja. Wolf tivornyázó cimborái közül csak Schenknek van külön szerepe; Katonánál hárman vannak csak, de mindnek van külön tenni valója, s egyénileg valami jegy mindegyiket megkülönbözteti a többitől és Farkastól: az egyik «jó ember», a másik «víg természetű»,

[1] E találkozás rendezésében Katona nagyobb művész az *Embergyülölés és megbánás* írójánál, kit a *Monostori Veronkával* kapcsolatban Gyulai óta emlegetnek, nem ismervén cselekménye mintáját. A Kotzebue-párhuzam e kapcsolatban csak egy oly mozzanatot világíthat meg, amely a regényből hiányzik: mindkét drámában a magát hűtlenséggel vádoló fél magától hagyja el szégyenében hitvestársát.

[2] V. ö. Négyesy: *Shakespeare és a magyar költői lélekrajz.* Szent István Akadémia Értesítője. 1917. 1. sz.

a harmadik «szerfölött ravasz», a *játékban előforduló személyeknek természeti tulajdonságok*at feltüntető jegyzék szerint is, mely az elkülönítés tudatosságának is bizonyítéka. A «becsületes, kemény természetű» Tóth és a «fájdalmas lelkű» Monostori, Leuthold két pendant-ja, szintén erősen megkülönböztetett alakok. Adolf leglágyabb, legtúlzóbban érzelmes kitöréseit Monostori és leánya közt osztja meg Katona — a lovagdrámákban gyakran hasonló színben feltűnő aggastyán és az érzékeny szívű nő közt. Lórántban így is elég sok a tehetetlen érzelgés, de nevelő atyját sok szó helyett néhány rövid kifakadással siratja meg, aztán «felriad» s megy férfiasan cselekedni

A legnagyobb gonddal törekszik Katona arra, hogy a drámai személyek szavakkal kijelölt jellemükhöz illően cselekedjenek. E tekintetben a legnagyobb gondot Farkas alakjára fordította. Már Gyulai felismerte, a nélkül, hogy az anyagot adó regényről tudott volna, hogy «legtöbb eredetiség a Farkas jellemrajzában nyilatkozik. Ebben van némi élmény, tapasztalat». Farkas legtöbb jelenetének eredetiségét a regénnyel való részletes egybevetés is igazolta. Katona élettel töltötte meg a készen kapott vázat, s az ő hőse cselekedeiből azt a jellemrajzot lehetne kivonni, melyet a regény szavakban ad Wolfról a felhasznált rész legkezdetén és halála után. Mindkét részletet szöveg szerint is beiktatta Katona drámájába, de az ő hőse sokkal teljesebben az, aminek e szavak jellemzik, s e jószándékú, bárdolatlan vadságnak élő alakba öntésében csakugyan érezhető a Gyulaitól emlegetett tapasztalat. A fegyelmezetlen vitézkedés, az egyedüli gyönyörűséget vadászatban és féktelen ivásban találó parlagiasság oly vonások is egyúttal, melyek praedestinálják Farkast arra, hogy ő legyen a különös bonyodalomnak leginkább tragikus áldozata. Katona a regényben is emlegetett nemes gondolkodást sokkal erősebben kitünteti. Wolf is, noha maga sajnálja a vadászatot abbahagyni, húgát a sebesült segítségére küldi, élete végén pedig megtudván Wülfhilde alattomos merényletét és Lóránt házas voltát, húgát megbotránkozva zárja el, Floribelle-t pedig harc nélkül ki akarja adatni törvényes férjének, noha maga is szereti. Máskor azonban épen nem mutatkozik nemeslelkűnek, sőt époly közönséges, mint cimborája. Tőle adósság fejében fogadja el a rablott szép hölgyet, Adolf kényszerítésében pedig döntő oknak érezzük ennek gazdagságát, s hogy Golo jó ivónak mondja. Katona Golo egész besúgó jelenetét leforditja, de utána Farkasban legerősebben a becsület sérelme szítja az indulatot, mely a magáról megfeledkező leány ellen is dühöng. Wolf teljes megelégedéssel néz az éjszakai találkozás elé, mert a gazdag sógorra s jó cimborára gondol, Farkas a bizonyosságot várva elkeseredetten tör ki: «Oh, ha igaz talál lenni, akkor olyan Isten áldását rikoltok a fülökbe, hogy az

egész várbeli lakosok felébrednek és a denevérek úgy visítanak a torony ablakaiban, mintha a végső ítélet trombitáját hallanók harsogni!» A vélt bizonyíték és Lóránt tagadása után valósággal őrjöngővé lesz. Amint Lóránt ellen való dühöngéséből Katalinnak most is csak szerelmére gondoló levert kérdése magához téríti, feléje is fordul elkeseredése, megátkozza benne becsülete gyilkosát, végül még a lovagdrámákban — ezeknek a Sturm und Drang korából örökölt dühöngőire sokban emlékeztet Farkas — s másutt is előforduló átokkal sujtja szerelmi viszonya gyümölcsét is.

E szörnyű jelenetet sem pusztán Farkas vadsága motiválja; előkészítése ismét a psychocentrikus komponálásnak, az *egészet* alkotó munkának jellemző példája: a nagy indulatok fokozatos kifejtésére irányul. Az egész környezet minden ráhatása fokonként hajtja Farkast a legszörnyűbb indulatba. Ezért és nem technikai kényszerből kerül eléje ép a nagy jelenet előtt Orgoványi és Veronka. Orgoványi rablása lovagi érzését sérti, s ez annál jobban bántja, mert vigyázatlanul becsületszavát adta előre s így nem tehet semmit. Fokozza indulatát a szerelem, mely együtt ébred benne az életében első szánakozással. Ez először egészen hasonló módon nyilatkozik meg nála, mint a *Jeruzsálem pusztulása* Simonjában Máriával szemben (fejét dörgöli stb.). A harag és a becsületszóhoz való ragaszkodás, szerelem és szánakozás mind fokozzák felindulását s újból ivásra kényszerítik, pedig az csak még jobban felhevíti — s ekkor jut megint eszébe az új események miatt elfelejtett feladat. A vélt bizonyosság s hozzá Lóránt tagadása, majd ismét Katalin gyáva kérdése («Es el akart szökni?») fokozzák dühét a legvégsőig. Másnapra kissé magához tér s a bajvívásra készül, de előbb megfenyegeti húgát, ha csak vágya elérésére akarná kelepcébe ejteni Lórántot. Ünnepélyes esküje megnyugtatja, s egyre jobban belelovalja magát a kényszerítés jogosságának hitébe. Mikor Lóránt fegyverkezni megy, ő egyedül marad Katalinnal s ismét elérzékenyedve kérleli, vallja meg, ha nem igaz, amit állít. Elhatározza, hogy mihelyt sikerül húgát elvétetnie, elbujdosik, s nem marad a meggyalázott ősi várban. Elérzékenyedése elkeseredésbe megy át, fenyegetve s életében először sírva kiált rá megint húgára s készül a halálra: biztosan eléri bujdosásában, hiszen nem fog több bort inni. E torz jelenetekben feltűnő a lélekrajz reálitása, s mégis: gyermekes ingadozása érzékenység és düh, komoly elkeseredés és gyönge magasajnálása közt vegyesen komikus és megrendítő hatást tesz. Közvetlenül a párviadalra indulása előtt is — noha már előbb szomjan-halásról beszélt — borosan jelenik meg s fájdalommal biztatja ellenfelét: vele könnyen harcolhat, mert már a bor is megárt neki. De aztán «feldühödik» arra gondolva, hogy akkor családja gyalázatban marad, s elszántan

fogadkozik. Végül harmadszor is megesketi húgát: ez sem gyámoltalanság az írótól, hanem az indulatos és egyúttal részeg ember természetszerű következetlenségének feltüntetését szolgálja; hiszen máskor Katona mindig kerüli s eggyé olvasztja össze az ismétlődő jeleneteket. Farkasnak Veronkával szemben való viselkedése is egészen más, mint a regényben. A rablás őt felháborítja; Veronka szépsége őt is megbabonázza. Naiv rajongása egy «Orgoványi nem bűnös» kiáltásban tör ki először, de becsületszavát meg nem tagadva, amennyire mégis lehet, megvédésére törekszik. Wolfot is lefegyverzi a szépség és finomság, de mindvégig ostromolja Floribelle-t s csak akkor hiszi el, hogy asszony, mikor Adolf hadüzenetéről értesül. Farkas nem is tudna foglyától valamit követelni, először érzett szerelme csak ingadozását növeli. Legtisztább szándéka ellenére megfeledkezik magáról, de egy szó észretéríti. Egy pillanatra kétségbeesett buzgóságában az is eszébe jut, hátha Lóránt átengedhetné Veronkát s megelégedhetnék másik nejével — mindenét kész volna átengedni ezért; de rögtön belátja: «igaz, hiszen ha te őtet igazán szereted, minek volna neked a váram nála nélkül?» A sok indulat egészen eszét veszi, s tehetetlenül kapkod.

Farkas halálának is máskép kell bekövetkeznie, mint a regényben. Ott Wolf halála csak külső kényszerűség: hogy a harc a lovagregényből ki ne maradjon, az azt meggátolni akaró Wolfnak el kell tűnnie. A regényíró tehát útjában a mélységbe zuhantatja. Katonánál a *vitézi játék*ból sem hiányozható harc nem is az asszonyért folyik, hanem bosszúhadjárat, melyet közvetlenül a merénylet fölfedezése után üzen meg Lóránt. Ehhez nem volna szükség Farkas halálára, de az élet a történtek után lehetetlenség számára. Halála azért itt sem szorosan lelke összeomlásának következménye, de legalább külső kapcsolatban van annak okával. A húgától Lórántnak szánt mérget issza ki, s az győtri épen, mikor a hadüzenet megérkezik. Családja újabb gyalázatát látja húga tervében, utolsó erejével, a benne dolgozó méregtől fokozott dühvel támad húgára, őt kergetve ér a harc színhelyére s röviddel utóbb, utolsó percéig átkozódva, adja ki lelkét. Alig lehet kétség hogy a halál-nemet a *Hamlet* hatása alatt választotta Katona. Katalin a regényben szereplő mérgezett kardon kívül méregpoharat is készít most már gyűlölt férje számára, de az italt más issza ki szomjában, az, aki az ő szívéhez legközelebb áll. Mindez megvan a *Hamlet*ben is. Még ha Katona csak a Schröder-Kazinczy-féle *Hamlet*et ismerte volna, melyben csak a méregpohár szerepel[1], akkor is lehetséges volna, hogy ezt onnan

[1] *Kazinczy Ferentz' Kül-földi játszó-színje.* I. 1790. 122—5. l. — A *Hamlet*-előadások történetére vonatkozólag v. ö. Bayer tanulmányát: K. sf. Társ. Évl. 23. k. 1890. 85—122. l. és *Shakespeare drámái hazánkban.* 1909. I. 130—78. l.

vette. De sokkal valószínűbb, hogy Shakespeare hatása alatt merte csak mind a kettőt felhasználni, noha egy is elég lett volna. Egyre világosabbá válik, hogy Balog Istvánnak az ifjú Katona *Hamlet*-játszására vonatkozó adatából legalább annyi igaz, hogy e dráma sokszínű világába már akkoriban különös érdeklődéssel merült el. Sokáig a legrikítóbb, a lovagdrámák vad romantikájába legjobban illő elemeket olvasztotta belőle a maga drámáiba[1], de mire nagy műve megalkotásáig eljutott, a lélekrajz mélységeiben is egyik fő útmutatóját találta meg benne.

Farkason kívül Benjámin és Tamás alakja érdemel még figyelmet. Wernert a regény csak ennyivel jellemzi: «Besser gefiel ihr (Wülfhilden) des Freygrafen Sohn Werner, ein junger Edelknecht von Greifensee, der bey Wolf Ritterschaft lernte, weil er nicht durch unreine Scherze, von der Trunkenheit eingegeben, sondern durch Aufmerksamkeit für ihre Wünsche, durch ehrerbietiges Betragen ihr hofierte.» (311. l.) De őt sem ilyennek ismerjük meg a továbbiakban. Közönséges, durva embernek látjuk, mikor tivornyázó társának eldicsekszik Wülfhildetől nyert bűnös megbízatásával és reményeivel. Wülfhilde az alattomos gyilkolással szemben való idegenkedését csábító kacérkodással s kívánsága teljesítésének ígéretével győzi le. Katona Benjáminja álmodozó ifjú. Kezdettől fogva látjuk áhítatos sóvárgását a számára elérhetetlen Katalinért. A dráma elején Lórántot híni jelenik meg egy pillanatra s ekkor utána tekint, megnézi azt, kiben szerencsés vetélytárstól fél. A mulatságon Farkas otromba tréfálkozására összerezzen; mikor az eső elől bevonuló mulatozók után kellene vinnie a bort s meglátja a másnak lengő pántlikát, térdre roskad. Katalin is egészen mással győzi le végül az alattomos gyilkosságtól való vonakodását, mint Wülfhilde Wernerét: hízelgés és csábító ígéretek helyett a maga rettenetes sorsának festésével és a méregpohár megragadásával. Így halála is megrendítőbb, s becsületének megmentése sokkal megnyugtatóbb, mint a regényben.

A regény Golója ördögi gonosztevő: közben van ugyan szó arról is, hogy az Adolftól legyőzött kegyenc embere volt, s egy ízben bosszut is emleget külön megokolás nélkül, de az események során ármánya motivumának csak a legdurvább érzéki vágyat látjuk, ez pedig gazdája tönkretételét nem is teszi szükségessé. Katona Tamása megcsaltnak, Lóránt miatt örökre boldogtalannak érzi magát, s néhol egy-egy igaznak érzett fájdalom-kitörést is ajkára ad a költő. Lóránt azt ígérte neki, hogy számára megkéri a tőle rajongva szeretett Veronkát, e helyett azonban maga veszi el s azt hiszi, hogy őt néhány

[1] L. Császár: *Shakespeare és a magyar költészet.* (O. K. 1837—42. sz.) 73—77. l.

arannyal kifizetheti. Keserű bosszuvágyát az is fokozza, hogy Lóránt az ő imádottjához hűtlen is tudott lenni. Számára fontosabb gazdája megrontása mindennél. Ennek megfelelően máskép alakulnak a további események is. Ezért is szorosabb az egység a drámában: végig az ő intrikája bonyolítja a szálakat. Golo siet eltűnni csínyje után, magával a rászedett várúrral küldeti el magát. Tamás a közelben marad, ő öltözik püspöknek és ő rendeli el Lóránt és Katalin megesketését is. Így egészen más a jelentősége a püspöki döntésnek is, és az az ámító céllal motiválva van. A született ördögöt már ekkor következetesen alakítja Katona bukott emberré. Mintha csak az *Ilka* bírálójának szavait hallanók: «a drámának célja embert tenni a világ elébe, nem oktalan öldöklőt, nem fenevadat.» Az alak új elgondolása sok részlet változtatását hozza itt is magával, de néhány ide nem illő mondat ismét megmarad a regényből, pl. az élvezett gyönyörűséggel való dicsekvés.

*

A huszonegy éves Katona ezek szerint már nemcsak fordító vagy átdolgozó, hanem alkotó drámaíró is. Ezzel végleg elesik Heinrich föltevése, hogy a *Bánk bán* írója nem alkothatott néhány évvel azelőtt a divatos műfajok gyöngeségeiben részes drámákat, ilyeneket legfeljebb fordíthatott vagy szolgai módon átültethetett, de mihelyt a maga lábán próbált járni, egyszerre remekét teremtette meg. Csak ezért nem merte hinni azt sem, hogy az Aubigny-dráma a Törring-féle darab átdolgozása lehet, mert bár valósággal mondatról-mondatra való egyezések is vannak köztük, bizonyos alkotó szabadságot kellene föltenni, ha csakugyan nem volna közelebbi eredeti.

Katona 23—28 éves koráig foglalkozott remekművével, abban a korban, mikor a világ legnagyobb drámaírója is csak első kísérleteit folytatta — mások nyomain. Katona legelső drámaírói tanulóévei 2—3 évvel korábbra esnek, s e rövid idő alatt forrott ki csodálatos tehetsége. A színpad világába pillantott be először, s a drámáért való rajongását oly alkotások keltették fel épen, melyek onnan akkor hatottak, s melyek követését az irodalomtörténet mégis fejcsóválva állapítja meg nála. Pedig kezdetben nem is hathatott rá más, mint mindaz együtt, amit megismert, s amihez rábízott vagy önként vállalt fordító munka még erősebb szálakkal fűzte. Csak ebben a modorban írhatta első ‚eredeti' próbáit is, hogy versenyre keljen az őt lenyűgöző csodálatos világ benépesítőivel; s ugyancsak népszerű forrásban épen olyan anyagot talált, melyen megpróbálhatta mindazt, amit az őt leginkább megkapó alkotásokban csodált és elsajátított. Nem jellemző-e a *Bánk bán* írójára már az is, hogy korának nem oly egyszínű műsorából épen az az

irány hat rá legerősebben, melyben a legnagyobb szenvedélyek dühöngenek, ha még oly céltalanul is. Fölösleges volna az alkotással még csak kísérletező ifjú művében sorra venni mindazt, ahol olyasmi ellen vét, amit utóbb legtudatosabban kerül. A beszéltetés sajátosan Katona-i életszerűségének még nyoma sincs: a monológok többnyire nem a lelki küzdés kivetítései, hanem — főleg Lórántéi és Tamáséi — külön a közönségnek szóló magyarázatok s a «senkinek kifecsegett» tervelgetések, vagy puszta áthidalások egy szereplő két jelenete közt. Lórántnak a gvardiánnal való beszélgetése is inkább narrativum, mint dráma, stb. stb. De hiszen mindenkiben az válik legtudatosabbá, amiről sokat kellett elmélkednie, s aminek megvalósításával hosszabb ideig küzdött. Nem lehet még az Aranycsodálta tökéletes számítással dolgozó költő, aki mégis költő marad; és mégis annyira van már a drámai technikában is, hogy Bayer csupán ezért kész drámát keres mintájául. Erősebb koncentráció, a mellékes kalandoknak a főbonyadalommal való szorosabb egybeforrasztása, következetesebb és emberibb motiválás és az egészben csupán furcsa bonyadalomnak legalább egy vonatkozásban, egy lélek rajzában tragikussá színezésére való törekvés — mindez sajátosan drámaírói tehetségének első, még bizonytalanul botorkáló megmozdulását jelzi ott, hol letér arról az útról melyen a regény meséje vezeti.

A *Monostori Veronka* az irodalomtörténet számára minden kezdetlegessége s meséjének minden megmaradt képtelensége[1] ellenére nagy érték. A *Bánk bán* csodájának teljes magyarázatát nem adhatja kezünkbe költője korábbi műveinek vizsgálata, de rávilágít az *ahhoz* vezető útra, s ennek az útnak legkezdete épen a *Monostori Veronka* formálása.

WALDAPFEL JÓZSEF.

---

[1] Gyulai egyik ily vádpontja alól fel kell menteni Katonát. «Farkas meggyőződvén, hogy Lóránt csakugyan nős, ellágyúl és elhiszi, hogy nem csábította el húgát, mintha nős férfi nem lehetne csábító» — írja. (1907. évi kiadás 62. l.) Valójában Farkas ekkor sem hisz Lórántnak, még az utolsó jelenetben is húga csábítójaként átkozza, míg Tamás vallomása őt is fel nem világosítja tévedéséről. Hogy Lórántot nem őrizteti tovább, annak más az oka: belátja, hogy a püspök megtévesztette, s így a kikényszerített új házasság úgy sem érvényes.

ADATTÁR.

KOSSUTH LAJOS LEVELEI A BUDAPESTI ÉVLAPOK ÜGYÉBEN.

(Első közlemény.)

1.

Kossuth levele Zsedényi Edéhez (1843. XII. 30.).[1]

Pest Decemb 30. 1843.

Nagyságos kir. helytartósági Tanácsnok s országgyülési követ úr!

Landerer és Heckenast uraknak minden mértéket haladó szennyes piszkosságukat továbbá türnöm lehetetlen. Dolgozom mint a barom, kérkedés nélkül mondhatom lelke feltartója vagyok a Pesti Hirlapnak, mellyet szabad talán hinnem, hogy hazának kormánynak nem kárára kezeltem. S ők a piszkosságban most annyira mennek már, hogy százszor adott szavak ellenére még azt merik kivánni, hogy az országgyülési tudósitások költségeit, mellyek havonként mindössze 240 pftot tesznek (a referensek honorariuma 215 pft), mellyeknek $^2/_3$ részét különben is én magam ajánlkozám viselni; — egészen az én nyakamba háritassék.

Sok ember mondotta már, hogy valósággal bolond vagyok az ő igavonó marhájuk lenni, s az örökös munkával örökös boszúsággal életemet egészségemet érettük felemészteni; holott a kormány loyalitásáról méltán feltehetni, hogy ha hasonló feltételek s biztosítások mellett saját hirlap kiadási privilégiumért folyamodnám, azt töllem szintolly kevéssé tagadná meg, mint másoktól meg nem tagadta.

Soká vonakodtam, de meg vallom ezek az emberek olly piszkos bánásmóddal illetik irántuki viszonyomat, hogy elvégre hajlandó vagyok azon lépést megtenni, ha t. i. biztos lehetek, hogy kérésem meg nem tagadtatik.

A kormány megengedi, hogy lapot szerkesszek; gondolom az reá nézve tökéletesen mindegy, valljon a munka materiális jutalmát én szedjem e vagy mások szedjék.

Bocsásson meg tehát Nagyságod, hogy azon bizodalomnál fogva, mellyet nemes gondolkozásával s életphilosophiájával nem csak elvrokonitól vívott ki, s bír osztatlanul; azon alázatos kéréssel bátorkodom alkalmatlankodni:

[1] Eredetije a bécsi áll. levéltárban. Sep. Conf. Akten 1844. év 143. sz. alatt.

méltóztassék irántam azon kegyességgel lenni, s Cancellár ő exellentiájánál előlegesen bizonyossá tenni, reménylhetném e bizonyosan, hogy ha illy kérést teszek, annak teljesítése meg nem tagadtatik. — Hisz a kormánynak a Censurában megvan biztositéka.

Ez iránt előlegesen tisztában jönöm mind magánylag, mind közügyileg, mert a mint nekem, ugy gondolom, a kormánynak is csak kellemetlen lehetne, ha szóba kerülhetne, hogy személyem iránt még most is annyira üldözéssel viseltetik, hogy nekem, ki már 3 év óta politicai lapot szerkesztek, nem engedné meg, hogy munkám materialis jutalmát magam, nem pedig egy pár piszkosan számitgató kereskedő szedje.

Magában értetik, hogy míg eziránt lépést tennék, a dolognak köztudomásra már csak azért sem lehetne jöni, mivel különben Landerer és Heckenast eget földet ellene mozditanak.

Én szeretnék ha lehetne hetenkint 6 szor megjelenő lapot kiadni, de ha ez nem engedtetnék, akként mint a Pesti Hirlap most adatik ki, szerkesztő társul pedig Szalay László urat kivánnám magamhoz segédül venni.

Kérem minden esetre alázatosan Nagyságodat, méltóztassék engem egy pár sorválaszszal megtisztelni.

Aki egyébiránt nagybecsü kedvezéseibe zárt tisztelettel vagyok Nagyságodnak alázatos szolgája

Kossuth Lajos.

Ha az én nevem ellen még is valami kifogás találna lenni s nekem csak mint szerkesztőnek lehetne megjelennem, azon esetre Meszlényi Rudolf sógorom nevére ohajtanám a Hirlap kiadását kinyerni.

2.

Kossuth levele Zsedényihez (1844. I. 15.).[1]

Nagyságos kir. helytartósági tanácsnok 's országgyülési követ ur!

Januar 3-károli becses levelét szives köszönettel vettem; minthogy azonban ugyan abban igérni méltóztatott, hogy 6—8 nap alatt a hírlap kiadás vagy nem adhatás iránt becses közbenjárásának eredményét megtudni szerencsém leszen; ma pedig már 15-ik van; 's levelét még sem vevém; hinnem kell, hogy a dologban felakadás van; — esedezem annak okáért alázatosan, méltóztassék engem minden tartózkodás nélkül hatán nem kedvezőleg is tudósitani. Mert ha időt vesztek roppant kárát valhatom a bizonytalanságnak, miután Landerer azon proterviával viszonozá a megrovást, mellyben adott szavának gyáva megtagadásaért tölem részesült, hogy egyenesen kinyilatkoztatná mikint nekem annyit fizetni nem fog mint taval fizetett; 's ha tetszik szabjak olcsóbb feltételeket. — Ez annyit tesz, mint nekem a szer-

[1] Ezt és a további Zsedényihez intézett leveleket Friedreich Endre volt szives rendelkezésemre bocsátani. Az Okolicsányi-család engedélyével közlöm.

kesztést felmondani: mert olly becstelen bizony nem leszek, hogy magamat szeszélyeinek alája vessem. Ő mult évben a hirlapból kapott 19000 pftot nyomtatásért 9000 pftot tisztán minden költségek levonásával az előfizetések tiszta hasznából; *a kiadatások egész jövedelmét* 's az összes brutto jövedelemnek mint egy 45000 pftnak kezelési hasznát; mi kereskedő embernél roppant nyereség. Én kaptam magam honorariumaul 's minden kigondolható szerkesztési költségekül 17000 pftot; a redactionalis személyzet, irói honorariumok, Correspondensek, posta hirlapok könyvek sat. sat. fedezésére kiadtam 9000 pftot (csak maga Pozsony 2000 pftomba került) nekem hát maradt 8000 fr; — 's ez is csak most; első évben nem kaptam többet 2400 ftnál, másodikban nem többet 6000-nél. És az a megbolondult ember, kit én a banquerout széléről mentettem meg; — 's kinek ha nevemet vissza veszem, 19000 pftnyi keresete 's 12.000 pftnyi ingyen jövedelme a sárba húl, még velem nem szégyenel zsidóskodni. Illy körülmények között a Hirlapot szerkeszteni ezen féléven túl semmi esetre nem fogván; nagyon érdekemben áll tudni, adhatok e ki magam hirlapot vagy nem, miszerint munkatér, 's teendők iránti lépésemet ehez képpest megtehessem, mig az időből ki nem fogyok.

Annakokáért alázatosan kérem Nagyságodat, méltóztassék becses válaszával kétségeimet eloszlatni. — Én nem igen kötöm magam a dologhoz: a Censura ugy is kiálhatatlanul kinoz: aztán ha Hirlapot nem szerkesztek 's elmondom a világnak miért nem szerkesztek: több időm lesz activ cselekvő agitativus életet élni; mire bizony a nemzetnek nagyszüksége van: — mert hiszen csak annyi hogy el nem alszik.

Na ugyan gyönyörü resultatuma a kormány energiájának; a Zágrábba küldött paritionale: mellyben meg hagyatik, hogy azon főispánynak kit a Consilium elmozdítandónak opinált mint declarált illir főnöknek, 's azon magistratusnak, mit a Consilium cassálandónak, 's 24 darab Actióval meglegyintendőnek opinált; — ezen Magistratusnak mondom a nemesség tisztelettel engedelmeskedjék! Gyönyörü! igy majd lesz csend — csakhogy Croatia nem lesz a Magyar Koronájé.

Mély tisztelettel 's valódi nagyrabecsüléssel vagyok Nagyságodnak

Pest Jan. 15. 1844. alázatos szolgája

Kossuth.

3.

Kossuth levele Zsedényihez (1844. II. 9.).

Nagyságos m. kir. helytartósági Tanácsnok 's országgyülési Követ ur!

Utóbbi becses levele következtében — mellyet szives hálával 's méltánylással fogadtam; — miután barátaimnak kikért itélete által, az iránt, hogy ha mások hirlapját a fenálló formák között három éven túl szerkesztém saját hirlapom kiadhatása iránti lépésemmel semmi következetlenségbe nem esem; — megnyugtattattam: — nagy becsü ajánlkozása értelmében, ezennel van szerencsém, kérelmi levelemet, a hozzá rekesztett programmával megküldeni, 's annak előmozdítását Nagyságod hathatós pártfogásába ajánlani.

És pedig küldök két folyamodást:[1] melly egymástól annyiban különbözik, hogy az egyik akként van szerkesztve, mintha Pest Megyének bizonyító levele arról, hogy a kivánt Cautiot fedezhető fekvő birtokom van: már a folyamodáshoz volna csatolva; — a másik pedig csak ajánlkozás foglal magában, hogy a Cautiót fedezni kész vagyok. — A különbség onnan ered, mivel Pest megyének kisgyülése csak jövő szeredán lesz, 's így csak akkor kaphatom ki a bizonyítványt.

Én azon gondolatban vagyok, hogy ha ezen nehány napi késedelem nem volna ártalmas, a bizonyítványnyal ellátott folyamodást — egész valódi másolatját az ide rekesztettnek — Kiss Lajos udv. Agens urnak jó lesz talán felküldenem, 's ezen esetre Nagyságod irántami szivességének az ide rekesztett irományok arra fognának eszközül szolgálni, hogy ezeknek illető helyen közlésével, a hivatalos pertractatio kedvező sükerére hathatós pártfogásával utat törni; ha pedig valami olly nehézség adná magát elé, mit én itt elháríthatok, aziránt engem tanácslólag értesíteni méltóztassék.

Minden esetre bátorkodom alázatosan kérni, méltóztassék irántami szivességét az által tetézni, hogy egy pár sorral értesíteni méltóztatnék, helyeslie kegyed azt, hogy én az említett módon felszerezett folyamodást még Kiss udv. Agens urnak is felküldjem, 's officiose általa nyujtassam be: vagypedig Nagyságod szives készsége ezt feleslegessé teszi?

A másik folyamodást pedig — melly a Cautio kiállíthatását csak ajánlja, de nem bizonyítja — a végett van ide csatolva, hogy ha már ezt így is elegendőnek ítélni méltóztatnék, azt pártfogásába vett czélomra használni méltóztassék.

Minden esetre szükségtelen is tán megjegyeznem, hogy a dolog veleje a körül forog, miszerint a f. m. udv. Cancellaria a tárgyat *minél előbb* tárgyalja, 's iránta határozzon, mert a késleltetés reám nézve még rosszabb volna, mint a megtagadás. — Hiszen nem ismeretlen egyén lép itt fel a pályára, hanem ollyan, ki a kormány tudtával, 's előre kijelentett megegyezésével 3 év óta már hirlapot szerkeszt; vagy hogy a kérdés csak oda megy ki; a kinek szabad volt más hirlapját szerkeszteni, szabad legyen e annak maga 's nem más számára dolgozni? — Gondolom tehát informatio kérésekre itt szükség nem lehet; hanem kérelmem egy szerün megadható, vagy megtagadható.

Nem látom által mi különbség lehet abban, hogy uj privilegiumot kérjek e, vagy pedig egy más létezőnek reám átruháztatását? — De reám nézve a különbség nagy, mert egy átruházás, vagy 800—1000 pft. évi vitalitium fizetésébe vagy 10—12000 pft. tökémbe kerülne: — 's befogná e ezt Hirlapom hozni? Ki tudja. — A közönség kegye hullámzó hab. — Erre senkisem épithet.

Ajánlom magamat, 's ügyemet nagybecsü kedvezéseibe, 's pártolásába, 's állandó mély tisztelettel vagyok Nagyságodnak Pesten febr. 9. 1844.

alázatos szolgája
Kossuth Lajos.

[1] A folyamodványt lásd a következő (4.) szám alatt. Pestmegye bizonyító levelét és a lap programmját közölte K. Karlovszky Endre *Egy becses Kossuth-ereklye* c. cikkében. (IK. 1893. 515—522. l.)

4.

Kossuth folyamodványa a királyhoz.[1]

Felséges Császár és apostoli király, legkegyelmesebb uram!

Felségednek a hü magyar nemzet által hálás hódolattal fogadott azon kegyelmétől indittatva, miszerint azt, hogy a kellő korlátok tiszteletben tartása s a szokott garantiák mellett a törvényszerü nyilvánosságot s eszmecserét minden alkotmányszerü véleménynek kegyelmesen megengedni méltóztatik; a császári királyi felséged által engedélyezett «Pesti Hirlap»-nak három éven túl általam vitt szerkesztésével ön magamon is mély hódolattal tapasztalnom szerencsém vala, bátorkodom császári királyi felséged legmagasb színe előtt jobbágyi alázatossággal esedezni, hogy nekem «Budapesti évlapok» czím alatt egy politikai s társas életi magyar hirlapnak az '/. alatt legalázatosabban ide mellékelt programm szerint hetenkint hatszor, négyszer vagy legalább kétszer kiadhatását legkegyelmesebben engedélyezni, s azt a cs. királyi postahivataloknál is a szokott kedvezményekben részesíttetni méltóztassék.

Az időszaki lapok kiadásánál megkívánt biztosítási érték kimutatása tekintetéből nemes Pestvármegyének bizonyító levelét '//. alatt mély alázatossággal benyujtani bátorkodom annak bizonyságául, hogy semmi adóssággal nem terhelt s t. n Pest és Esztergom megyékben helyezett nemesi valóságos saját fekvő birtokommal a szokott biztosítási summát háromszoros értékben is kimutatni képes vagyok felséged kegyelmes parancsolatjára normalis összeírás s a biztosítási összegnek ezen birtokra első helyen betáblázása által is fedezendőt; melly végre a szokott biztosíték levelet kiadni, valamint a hirlap-kiadás és szerkesztés egyébb kellő garantiait is megtartani legalázatosabban ajánlkozom.

Melly legalázatosabb esedezésem mellett változhatlan alattvalói hódolattal vagyok cs. királyi felségednek, legkegyelmesebb uramnak, legalázatosabb szolgája s örökös hü alatvalója

Kossuth Lajos sk.
jelenleg a «Pesti Hirlap» szerkesztője.

5.

Kossuth levele Zsedényihez (1844. II. 15.).

Nagyságos kir. helytartósági tanácsnok 's országgyülési követ ur!

Hirlap kiadásérti folyamodásomnak szivessége szerinti használat végett kegyedhez átküldött másolatából láthatá Nagyságod, hogy az a fejedelemhez tehát az udv. Cancellaria utján; 's nem a Consiliumhoz[2] intéztetett. Maga Kegyed is több rendbeli leveleiben mindig Bécsről szólott; képzelheti tehát mennyire meglepett engem folyó hó 11-kéröli becses levelében azon tudósitása, hogy Nádor Ő cs. kir. főherczegségével szólván; folyamodásomat

[1] Nemzeti Múzeum. Vörös-iratok. 133. sz. Lásd még a febr. 9-ik levél jegyzetét.

[2] A m. kir. helytartótanács.

Budára szándékozik Nagyságod leküldettetni, 's nèkem Censorum Collegiumról,[1] és Szobovicsról,[2] és Méreyről,[3] és Isten tudja kiről méltóztatik adni utasitást. — Nagyon fáilalom, hogy 7. heti várakozásomnak eredménye ez.

Hirlapi dolgot a Consiliumnál kezdeni, anynyi, mint ohajtásunknak öngyilkolása. — Hisz a Censorok — kiknek véleményt kell adni — úgy félnek minden új hirlaptól mint a tüztől. — Aztán ki van Magyarhonban olly vak, a ki azt hinné, hogy a Kormány oda fenn, — Spányik és Karácsonyi, és Kovács[4] uraimék véleményére csak egy hajszálnyit is ád; — de még csak magának a Consiliumnak is véleménye ugyan mit nyom odafenn? — De legjobb esetben is; a Consiliumnál kezdeni valamit e dologban annyit tesz mint magát legalább is más fél évi Contumáciára kárhoztatni, mig e dolog oda kerül ahol kezdeni kellett volna.

Nagyságod pedig jónak látná ezt még az által megtóldani, hogy még csak a folyamodás se kerüljön egyenes uton a Consiliumhoz; hanem Nádor ő fensége — ki különben is ha emlékezik reám, csak gyülölettel emlékezik, 's akit annyi országos gondok foglalnak el — küldje le majd tárgyalás végett a Consiliumra, — midön ő fenségének tetszeni fog.

Szentkirályi Móricz ez előtt három évvel ép ezen uton folyamodott hirlapkiadhatásért — és soha még csak annyira sem jutott, hogy a dolog pertractatioba került volna; — ellenben Landerer December elején felmene Bécsbe, 's Január 2 kán már megjelent a Pesti Hirlap; — én magamat illyes mivel nem kecsegtetem, sőt igen hiszem, hogy a kormány loyalitása annyira nem megy, hogy nekem Hirlapot concessionáljon; tudván, hogy én bizony mindig az maradok, a ki vagyok; — de hiszen jó legalább tapasztalni a loyalitás practicumát, 's kimondhatlan hiba volna töllem a dolgot ollyan utra vinni, mellyen még csak a megtagadás kellemetlenségére sem szorulnának, mert a szokásos Schlendrian maga négyszeres megtagadás. — Jobb volna a folyamodást egyenesen zsebre tenni — különben is annyi idő veszett már el, hogy a dologbol de facto semmi sem lehet Juliusig; én pedig nem üttetem ki magamat a folyamból, szerződöm tehát valakivel.

Azt fogja Nagyságod mondani, hogy a Cancellaria különben is lefogja küldeni a Consiliumhoz; — meglehet — de a dolog egészen másképen, áll; ha onnan küldik le, 's opiniót parancsolnak; — 's másképen ha itt adatik be, — oh' ismerem én a Budai dolgok utját, módját természetét. Egyébkint ép annak eszközlése volt célom, hogy Kegyednek kérésemmel alkalmatlankodék, hogy ha lehet ezen leküldés borzasztóságát elmellőzzük. — Én megvagyok győződve, hogy Nagyságod a legjobb akarattal járt el a dologban; 's akaratáért szives köszönettel is vagyok — de az [út], mellyet választani méltózta-

[1] Censorum Collegium = Központi könyvbírálóhivatal.
[2] Szobovics János helyt. tanácsos, az elnöki iroda vezetője.
[3] Mérey Sándor tanácsos, országos tartományi főbiztos és akkor a helytartótanács elnökhelyettese.
[4] A tanulmányi biztossággal egyesített központi könyvbírálóhivatal ülnökei: Spányik Glycer kegyesrendi tanár, 1840 óta censor is; Karácson Mihály ak. tag, 1839-től volt censor, majd a pesti ipartanoda szervezője; Kovács Pál szépművészeti és bölcselkedési tanár.

tott, még csak arra sem vezet, hogy a Hirlapkiadást cathegorice megtagadják, még kevesbbé arra hogy megadják.

Azonban a fatum különben is ugyakará, hogy én azon utra, mellyet Nagyságod kijelöl ha akarnám sem léphetek; — Mert midőn Nagyságod levelét vettem folyamodásom Bécsbe már 24 óra előtt el volt indítva; 's e pillanatban már be van adva. — A dolog igen természetesen történt. Tudja kegyed folyamodásomnak kezénél lévő példányából, hogy stylizálva is egyenesen Bécs számára volt. — Én hát azt tegnap 14-kén Bécsbe egyenesen el is küldöttem, 's Cancellár Ő excellenciájának is irtam; még pedig mind ez azért történt, mert kegyed febr. 11.-kéröli becses levelét csak ma vettem. — Ne gondolja ezt furfangságnak; igazolni főgom magamat. — Tessék a *Világ* 13. számát megnézni dato. 14. febr. az az tegnapról; látni méltóztatik abból, hogy a *Bécsi posta még esti 7 órakor sem érkezett meg* (99. lap 1ö hasáb) ide rekesztem becses levelének boritékját, mellyről látni méltóztatik, hogy azon levél tegnap érkezett, az az tegnap stempliroztatott érkezése; de 7-óra után, és így csak ma kaphattam kézhez. — Én pedig tegnap 2. órakor a folyamodást Bécsbe elküldvén; 's a mai postával veszem kegyed levelét — kit én ma ép azon elküldésről akartam tudósitani.

Nekem eszem ágában sem volt Nádor ő hsgét mellőzni akarni, vagy háta mögött akarni kiármánykodni valamit; de az sem volt csak eszem ágában is, hogy a Consiliumhoz folyamodjam. — Ha tehát Nagyságod becses levelét tegnap vettem volna, mielőtt folyamodásom Bécsbe el ment vala; most arra kérném kegyedet, méltóztassék irományaimat visza küldeni — jobb lesz, ha zsebre teszszük, 's az egész dologgal felhagyunk; — Azonban ez most már nincs többé hatalmamban — és igazán sajnálom, hogy nincs, holnap tehát szerencsém lesz kegyedhez felküldeni egy folyamodást melly Ő cs. kir. főnségéhez az ország Nádorához lesz intézve, 's mellyben ő fenségét alázatosan értesítendem, hogy ez 's ez programmaszerinti Hirlap kiadhatásért ő felségéhez a Cancellaria utján folyamodtam; 's ő fenségének magas pártfogását a dologra nézve alázatosan kikérendem. — Ezzel tartozom a Nagyságod által tett lépés következetességének; — de tartozom ez ország Nádora 's királyi Helytartó iránti tekintetnek is; azt kérni, hogy az embernek irni szabad legyen, nem compromittens állapot — fájdalom, hogy illyest kérni kell!! én nyiltan akarok bánni, nem hát mögötti ármányokkal mint Landerer bánt. — Reménylem, lesz kegyed azon szivességgel, s ezen folyamodásomat ő cs. kir. fenségének átnyujtani méltóztatik; azon világositással, hogy mikint Ő fensége a folyamodás stylusából is látandja; az egyenesen ő felségéhez volt intézve, 's midőn azt kegyednek Pozsonyba pártfogás végett felküldém, egyszersmind Bécsbe be is adattam; 's kérésem az volna, hogy miután nem hirlap szerkesztésről van szó, mert hiszen hirlapot szer, kesztek, 's fogok is szerkeszteni, hanem csak arról, hogy magamnak szerkeszthessek ne másnak; méltóztatnék Ő főherczegsége saját kegy. véleményét iránta Ő felségének kijelenteni, de a hosszadalmas Budai pertractatio schlendriánjáról dispensálni. — Ha folyamodásom benyujtását el vállalni nem méltóztatnék, méltóztassék majd alásan kérem Tóth Lenczinek[1] átadni,

[1] Tóth Lőrinc akkor Pozsonyban tartózkodott, távollévő főrend követe és a Jelenkor meg a Pesti Hirlap tudósítója volt.

kit az iránt megkérni fogok. — A dolog már ugy is se hogy sem áll. — Én igen világosan látok, 's magamat nem mystificalom.

Ma már posta indultaig a Nádorhozi folyamodást el nem készíthetem, különben is minden betü, mellyet irok nagy szúrást okoz beteg mellemben; azért marad a dolog holnapig. Szivesen köszönöm Nagyságodnak irántami nagybecsü jóakaratát. Hogy eredménye nem lesz, arrol kegyed nem tehet. Szinte sajnálom, hogy annyit alkalmatlankodám. — A ki nagy becsü uri kedvezéseibe zárt állandó tisztelettel vagyok Nagyságodnak Pesten febr. 15. k. 1844. alázatos szolgája *Kossuth Lajos.*

6.

József nádor gr. Majláth Antalhoz (1844. II. 25.).[1]

Excellentissime Domine Comes Cancellariae!

Advolutum supplicem Libellum, quem Ephemeridum hungaricarum „Pesti Hirlap" Redactor Ludovicus Kossuth, pro benigna Ephemeridum politicarum proprio nomine et redactione sua sub titulo: „Budapesti Évlapok" ab initio Mensis Julii a. l. edendi facultate sibi clementer tribuenda ad Suam Majestatem Sacratissimam recurrens, mihi etiam, quo Petitum hoc suum secundarem, exhibuit, in quantum altissimo Loco porrectus Recursus non iisdem constaret tenoribus, Excellentiae Vestrae pro notitia transponendum duxi.

Ceterum constat Excellentiae Vestrae, quales tunc, dum ante tres et quod excedit annos, Petitum Ludovici Landerer pro facultate edendarum Ephemeridum „Pesti Hirlap" impetranda altissimo Loco pertractabatur, mihi tam contra Petitum hoc, quam etiam contra redactionem earundem Ephemeridum per Ludovicem Kossuth gerendarum occurerint reflexiones; poreaquam tamen his non obstantibus utrumque locum obtinuit, adjuncta abinde in praesentiarum duplici praesertim ex obtutu intercedentia, quod quippè L. Kossuth per gestam medio hoc tempore dictarum Ephemeridum Pesti Hirlap redactionem sibi notabilem nominis claritatem et auctoritatem quamdam conciliaverit, quod item hac ipsa occupatione uberem subsistendi modum nactus sit, quem conservare suo familiaeque suae plurimum interest — tantae sunt considerationis, ut L. K., seu largiendo praevio Petito suo, seu altissime *tribuendo eidem sub pari alio subsistendi modo* dependentem a Regimine servare sensu meo jam omnino praestet, quam ut ille secus ad priorem tramitem, quem, indubie secuturus esset, regrediendo, sua in Comitatibus agitatione novas publicae Administrationi molestias facessat.

Queis in reliquo jugi eaque distincta cum propensione persisto Excellentiae V. Posonii 25 febr 1844 addictissimus

Palatinus Josephus.

7.

Kossuth levele Zsedényhez (1844. II.).[2]

Nagyságos kir. tanácsnok 's országgy. követ ur!

Fájdalmasan beteg, utóbb pedig fris levegő szivás végett nehány napig falun lévén, legyek kimentve kegyed előtt: hogy utóbbi becses levelében

[1] Orsz. Levéltár. Kanc. eln. 1844. év 143. sz.
[2] E levél nincs keltezve, de tartalma szerint februárból való.

irántam mutatott szivességéért, 's ügyem előmozdításáért legszivesebb köszönetemet csak ezennel lehet alkalmam kinyilatkoztatni: fogadja azt kérem nem mint szokásos puszta szót, hanem mint hő méltánylását egy olly kedélynek, — melly politicai tusáink közepette, hol nem csak a közéleti ellenkezés rendesen a magán életre átvitetik; De a magány élet szenvedelmei olly szomorúan a köz élet terén is átjátszatnak — annál tiszteletre méltóbb jellemet tanusit, minél ritkább tünemény.

A Landerer intrigueje iránti felvilágosítást is nagyon köszönöm. — Kell lenni illyesminek a dologban, különben megfoghatlan volt volna.

Engedje egyszersmind alázatosan megkérnem tetézze irántami szivességét; a tárgy elintézésének lehető siettetésével. Még csak azt sem tudom, valljon fel vették-e már valahol folyamodásomat, pedig az idő rohan, 's nekem mondhatom csaknem inkább érdekemben fekszik a hamar bár rosz elintézés, mint a jó ha késik.

Megkülönböztetett tisztelettel, 's nagyrabecsüléssel Nagyságodnak alázatos szolgája

Kossuth Lajos.

8.

Kossuth levele Zsedényihez (1844. III. 9.).

Nagyságos kir. tanácsnok 's országgyülési követ ur!

Március 7. kéröli becses levelét vettem, 's látván abból, hogy kegyed — legalább még akkoron a dolog jelen állásáról értesítve nem volt: Ámbár nem kételkedem, hogy azóta már ez tudomására jutott legyen, mindenesetre sietek tudósítani, mikint Kiss Lajos Agens urtol Martius 4. kéről azon tudósítást vettem, hogy az értesítő Cancellariai rendelet 3651. udv. szám alatt (akkoron márc 4.) expeditio alatt volt, ellévén határozva, hogy a n m: Helytartó tanácsnak véleményadás végett a dolog leküldetik. — Tegnap azonban még Budára meg nem érkezett, legalább nem a jegyzőkönyvi hivatalba; — az elnök nem kapta-e talán meg? azt nem tudom.

Ő cs. kir. főhgségének az ügy iránt mutatott különös kegyelme meglepett; mert ha alkotmányos gondolkozásától, 's valódi Status férfiui tapintatától reményeltem is, hogy helyeslő pártfogását meg nem tagadandja, hogy rendkívülileg adja iránta kegyes véleményét, az várakozásomat tulhaladja. Tudom, 's hálás köszönettel ismerem el, hogy ezt csak Kegyed szives közbenjárásának köszönhetem.

Azonban kötelességemnek tartom kegyeddel megismertetni azt, amit nekem Kiss Agens úr tudtomra adott, nehogy valamit balul magyarázzak, jónak tartom saját szavait irni le; a mi tehát azokban rólam jó véleményileg van irva — méltóztassék azt, mint egy harmadiknak irántami szokásos complimentjét venni, Kiss ur ekkint ir:

«Kegyed ügye itt Bécsben bizonyos körökben *eseménynek* tartatik!.. a «Nádor olly kitünő tehetség, s olly nagy ember, hogy positiv tudományom «szerint, ha-bár talán kegyednek nem barátja is, kegyed becsét, 's hatását «méltányolni tudja, 's így én töle, 's miatta a Helytartó Tanácstól is ezen «tárgyban nem félek; de miután a tárgynak a Status tanácsba, 's a Cabinetbe «felkell mennie, az engedelem megadásához, 's megtagadásához egyenesen «hozzá járulók többségének előttem tudva lévő nézetei szerint az engedelem

«megnyeréséhezi remény kevesebb mint kétséges, 's a legjobb esetben is nem «foghat az jókor beérkezhetni, hogy az évlapok a jövő félév kezdetével életbe «léphessenek.»

Igy Kiss ur. A dolog ezen állásában én megvallom, hogy annyira nincs legkisebb reménységem is az engedelem megadásához, miszerint én a dolgot már tökéletesen megbukottnak tekintem, 's jövendőbeni munkálkodásomnak olly módoni rendezéséhez már hozzá is fogtam, mintha a dolog már definitive megbukott volna. — Megvagyok ugyan győződve hogy azon «bizonyos urak, kik — a Nádor ő fensége szavai szerint — nyilvános uton járni nem szoktak», bár mi hatalmasok legyenek a Status tanácsban, 's a Cabinetben, még sem olly hatalmasok, mint a Nádor, azonban nem csak nem reménylhetem, hogy ő fensége ügyem iránt magát rendkivülileg érdekelné, — de igazán szólva nem is látom át, hogy miért tenné? — 's miért tekintse ő rendkivüli pártfogásra méltónak az egész ügyet; ha csak azért nem, hogy a kormány szószerinti loyalitása bizony a megtagadás által meglehetősen a puszta szép szavak szinvonalára esnék le; 's titokban a dolog nem maradhatván, bár én nem mondom, hogy az országban egy kis zajt nem csinálna, 's a bizalmatlanságot nem élesztené; annyival inkább mert a Censura a kormány kezében lévén, nincs rationabilis ok, mely a megtagadást *kormányi* szempontból értem *magyar* kormányi szempontból eléggé motiválhatná; tehát recidál az egész dolog oda, hogy Cancellariai intriguek, 's nem magyar alkotmányos szellem viszi a gyeplőt magyar dolgokban. — Azonban mind ez a Nádornak különös rendkívüli érdekeltségre elég ok nem lehet, — mert ő az egész ügyben igen nemesen, 's valódi magasb szempontú Status férfiui alkotmányos szinben áll.

A mint mondám tehát, én az ügyet tant bien que mal vesztve hiszem, 's azért nem is akarok kegyed eléggé nem hálálható szivességével visza élni; — mert kegyednek sem volna tanácsos veszett ügyet nagyon pártfogolni; — azonban megvallom, még is szeretném, ha a dolog végkép eldőlne: — 's minthogy Budára csakugyan leküldetett, csak egy óhajtani valóm van, az t. i. hogy itt mihamarébb pertractálják; 's hogy erre igen igen nagy, sőt mindenható hatással volna az, ha a Praeses s ha lehet a többi urak is hivatalosan megtudnák, hogy a Nádor minő kegyességet mutatott az ügy iránt; — az tagadhatatlan; 's ez az egy az csak még, mire nézve kegyed szivességét kikérni bátorkodom.

A mi a dolog végkimenetelét illeti, Kiss ur levelének nyomán még azt is merem állítani, hogy ha én ma p. o. Helmeczyvel a Jelenkor szerkesztésének reám bizása iránt megegyezem, — a mit minden órán tehetek — 's ő ezt a n. m. Helytartó Tanácsnak feljelenti, — fogadni mernék hogy ezt sem engedik meg, 's minden eddigi szokás és gyakorlat ellenére kifogják törölni annak jelentését, hogy a szerkesztést *én* vállalám át. — Pedig ekkorig erre engedelem sem kellett, csak feljelentés, — és nem volt eset, hogy megtagadtatott volna — fogadjon Kegyed velem, hogy én miattam új szabályt fognak alkotni, 's megfogják tagadni — Isten neki, majd csak lesz út, mód, ezt valahogy tudatni a nemzettel, — 's felvilágosítani a közvéleményt a titkos rúgók iránt, mellyek a dologban működtek. — Én igen átlátom az egésznek kulcsát; tökéletesen össze vág ez azzal, mit Nádor ő fensége

mondott kegyednek, 's melly Landerer-nek annyi elbizakodást ád, miszerint nem átal azzal kérkedni, hogy ő megmutatja, mikint én többé Hirlapot semmi áron sem szerkeszthetek, legyen az új, legyen már fenálló Hirlap. — Csak ezen elbizakodás magyarázza ki, hogy ő irántam olly bánás móddal lépett fel, mellyről bizonyosan tudta, hogy más következése nem lehet mint az, hogy őt mint becstelen csalót szobámból kiigazítsam. Mert midőn én azon nyilatkozására, hogy az eddigi feltételek mellett nem hagygya tovább Hirlapját kezeim között: emlékeztetém, mikint szerződésünkből még 5 év hátra van; lesütött fővel azt felelte, hogy azon szerződést irva 's általa aláirva nem birom. — Ő igen jól tudta, hogy illy alávalóságra más feleletem nem lehet, mint a szobámboli kiutasitás. — Miért merte hát mégis lenni? — mert hogy tegye, utasítása volt a Camarillától; — 's mit akart ezzel a Camarilla?; — azt, hogy én Hirlapot teljességgel ne szerkeszthessek. — Csak egyet felejtett, hogy ha be vallott szerkesztő nem lehetnék is, azt meg nem gátolhatja, hogy irjak Helmeczynek egy olly levelet (nem quoad meritum Isten őrizzen) mint Széchenyi irt, — 's a Jelenkorba vagy más lapba ne csak nevem alatt irjak, hanem azt vezessem is. — 'S pedig teendem minden esetre, ha kell, ingyen, ha kell, még én fizetek, de magamat intriguek által le escamotiroztatni semmi esetre sem engedem; 's ennyiben megvallom Nádor ő fensége lelkületére is bizton számolni merek.

Ajánlom magamat nagy becsü kedvezéseibe, lévén tisztelettel 's nagyrabecsüléssel Nagyságodnak Pest, Mart. 9. 1844., alázatos szolgája

Kossuth.

9.

Kossuth levele Procopiushoz (1844. III. 14.).[1]

Pest Martius 14 1844.

Tekintetes ur!

Nem lévén a budai hivatalos urak időfelosztási rendszerébe avatott, e napokban két izben ott szerencsétlen percben akarék a Tettes urnak tiszteletére lenni, midőn hon nem találhatám: — minapi levelem következtében tehát bátor vagyok alázatosan kérdeni, méltóztatik-e tudva levő ügyemnek előmozdítását nagybecsü elfogadásával szerencsésiteni, egyszersmind nem méltóztatik e, a f. m. udv. Cancellaria értesítő k. rendeletének megérkezte felől valami bizonyost tudni? Egy uttal alázatosan kérni bátorkodom, méltóztatnék nekem egy bizonyos Órát rendelni, mikorra a Tettes urnak alkalmatlankodás nélkül tiszteletére lehessek.

Ki egyébiránt nagybecsü kedvezéseibe zárt különös tisztelettel vagyok — A Tekintetes urnak — alázatos szolgája

Kossuth Lajos.

Tekintetes Nztes és Vzleő Procopius György
udv. hites Agens urnak tisztelettel
Budára
Díszpiacz Eszterházy ház No 20.

Közli: Viszota Gyula.

---

[1] Kossuthnak Procopiushoz intézett levelei a Nemz. Múzeumban vannak 1844. év 1208. cs.

BAJZA LEVELEI KISS SÁMUELHEZ.

(Első közlemény.)

A Nemzeti Múzeum megszerezte Nemesapáthi Kiss Sámuel irodalmi hagyatékát. Ez a hagyaték Kissnek egy verses kötetéből és egy csomó Kisshez intézett levélből áll. Van benne három levél gróf Széchenyi Istvántól, négy Kazinczy Ferenctől — ezeket maga Kiss adta ki — egy Toldy Ferenctől, tizenkilenc Igaz Sámueltől és még számos más levél, közöttük tizenegy Bajzától.

Kiss Sámuel (1796—1861), foglalkozásra nézve luteránus lelkész, mint író Kazinczy híve, majd az Aurora-körhöz csatlakozott. Az irodalom központjától távol élt és nem is volt erőteljesebb írói egyéniség, így nagyobb szerepet nem játszott. Mégis megérdemelné, hogy valaki megírja életrajzát. Nem volna nehéz feladat, mert a Farkas Lajos gyűjteményével a Nemzeti Múzeumba került kéziratai és a most megszerzett irodalmi hagyaték körülbelül egész irodalmi működését felöleli.

Bajza, amint ezt Toldynak maga jelenti, a pozsonyi országgyülésen 1825-ben Karolina Auguszta császárné koronázásán ismerkedett meg Kissel.[1] «Mind inkább kedvellem öt, mert szíve, charactere jó.» Kiss 1826 elején elhagyta Pozsonyt, s Bajza ekkor így ír róla Toldynak: «Ő szegény talentum, de a legjobb szív. Munkáit nehéz, de magát lehetetlen nem szeretni.» A levél további folyamán megállapítja, hogy Kiss sok nyelvet tud és sokat olvasott, amit szeret emlegetni, de a tudásnak és olvasásnak nem sok hasznát tudja venni. (VI. 162—3.) Aki tud a sorok közt olvasni, ezt az ítéletet ott látja bujkálni Bajza valamennyi Kisshez írt levelében. De az is megérzik Bajza sorain, hogy Kisshez szeretettel ragaszkodik. Bajza gyakran hangoztatta: «Nekem az ember barátom, nem az író.» (VI. 124.) Ez magyarázza meg barátságukat. Sorain átérzik, miként mesterkedik, hogy ne kelljen véleményt nyilvánítania Kiss munkáiról.

Az alább közölt 11 levél közül hat 1826—27-re esik, öt 1833—35-re. Bajza valószínüleg jól sejti (VI. 260.), hogy levelezésük első megszakadásának oka az a bírálat volt, melyben Kiss egy versét részesítette, mikor erre Kiss rákényszerítette (6. sz. levél). A levelezés fonalát Bajza vette fel újra (7.). Kölcseyt kivéve, nem járt el senkivel sem ily előzékenyen. Az Auróra-pör, melyben Kiss kétszer is felszólalt Bajza mellett, ismét közelebb hozta egymáshoz a két barátot. Később azután Bajza egyre jobban belesodródott az irodalmi élet forgatagába, Kiss meg vidéki magányában egyre jobban kikapcsolódott belőle. És a levelezés abbamaradt.[2]

Bajzának Kisshez írt levelei nem hoznak szenzációkat az irodalomtörténet számára, de nem is érdektelenek. Sok apró részlettel egészítik ki tudásunkat, amint erre az egyes levelekhez írt jegyzeteimben rámutatok.

[1] *Bajza József összegyüjtött munkái* III. kiadás. Sajtó alá rendezte Badics Ferenc VI. k. 158. l. Ahol e közlemény folyamán csak kötet- és lapszámot említek, mindig ez a kiadás értendő.

[2] Kiss Sámuel egyetlen válasza sem maradt ránk.

Legyen szabad itt a következőket kiemelnem: Vörösmarty költői nagyságát eddig a fiatal Bajza sehol oly pregnánsan nem határozta meg, mint itt (3.). Igen találó az az önjellemzés, amelyet Bajza önmagáról ad (7.). Minden figyelmet megérdemel az a tudatosság, mellyel saját kritikai és költői működése jelentőségét meghatározza (11.). Az a kép, melyet a magyar irodalomtörténetírás Bajzáról rajzolt, e levelek nyilvánosságra jutásával nem változik meg, de kiadásukkal talán a költő és kritikus egy-egy ismerős vonása jobban kiéleződik, színesebb, határozottabb lesz.

A kézirat helyesírását híven adjuk, de a hiányjeleket elhagytuk, s egy-két tollban maradt vesszőt pótoltunk.

1.

Kedves barátom.

Leveled kezemhez juta, s örvendettem, hogy isteneink nekem adtanak s Boldogságomat általad egy szép Fénnyel tökélyesülni hagyták. Az legfőbb javunk a Földön, ha szeretünk s viszontszeretettünk, e nélkül az volna szerencsésb, a ki ugy suhanna-be ez életbe, s ugy suhanna-ki belőle, hogy senki sem kérdhetné, ha itt volt e. Légy elhitetve, hogy barátságod előttem igen kedves, hogy szeretlek, s nem lehetne nem szeretnem téged még akkor is, ha tudnám, hogy engemet gyűlölsz; mert meg vagyok győződve, hogy a dolgok becsét ismered; hogy lelked el van telve a nemesnek, a szentnek érzetével, mellyet én emberben mindég keresek, de ritkán lelhetek-fel.

Kedvvel fogadtam, a mit a Gyüjtemény és Minerva felől irsz, s mosolygottam reá. Hogy literaturánkat elboritá egy lelketlen sereg, mellynek Bacchansok módjára zajgó lármájit egy időszak óta nézem én magamba fojtott bosszonkodással, az most már minden értelmes előtt igen is tudva vagyon, s annál inkább, minthogy ezen utóbbi két évben egészen nyilvános lön, hogy az irói sphaerában Nemzetünknek ezen club akar tónust adni, melly nem egyebet tenne, mint a nyelvet mostani szép előhaladtának sarkából kiforgatni[1] s visszasüllyeszteni azon korba, midőn a nem egészen cyclushoz tartozó iró csínnal akarván szólni igy fakadt ki: «Mennyei tündökletességü istenség, legyen a te akaratod irgalmatos a Bünösök felett.» (!!) — Illy nyelv nem könnyen kerülne-ki a Széphalmi iskolából — s ennek folytában az, a mit mi most néhányan Pesten tenni fogunk, s aminek még most szükség titokban maradnia, a Nemzet Vandalusait dühösségbe hozza, de a kontárt hallgatni is megtanítja.[2]

Berzsenyi feleletjét, melly engemet öszvezavart ugyan, de sokra tanitott, a mult napokban futottam által. Azon theoria, mellyet Berzs. ad, igen hamis, s nem az ő applicátájából abstrahált theoria. Ha ő ezen theoria szerint irta volna verseit, ugy soha nem foghatott vala *Berzsenyi* lenni. Ezen lapok nekem uj példa arra, a mit én olly erős hittel hiszek s régen hiszek; az tudniillik:

[1] Majdnem szórul-szóra ugyanez a Toldyhoz irt 1826 márc. 16-i levele mellékletén. (VI. k. 167. l.)

[2] A Kritikai Lapok terve.

hogy igen kicsíny theoria is alkothat olly müvészt, ki századok csudája lehet, ha tőle a jótékony természet maga adományait meg nem vonta: ellenben, kinek a természet a *rationabile animal*nak csak mindennapi tehetségeit adá, azt a legvalóbb legélesebb theoria sem fogja a középszernél tul emelhetni. Berzs. theoriája a lyrában — itt egyedül erről van szó — olly csekély, hogy annyi egy középszerü alkalmi költőnek is van tehetségében, de Prometh a szikrát, mellyet melyébe lehelt vala, egyenesen Zeüsz kezéből vette. — Az akaszta meg engemet leginkább, hogy egy Berzsenyit a hiuság elkaphatá magasabb pontjából a varázslat szép köréből ki lépni az ügy védelmére, mellyet nagy önhittség gyanúja nélkül védeni nem lehet. Ez nem is annyira apologia mint inkább ön-Critica, melly egy müvészhez illetlen. Füger ne szóljon ott, hol az isteni mív, Magdalena, a Belveder nézőjének ön maga szól, mert azon felül, hogy az illendőség korlátjain tul lép, egész dictiójival sem fogja azon sikert visszaadni, mellyet egy Magdalénára vetett pillantat adhatni képes.[1]

Mit irjak neked, édes barátom, a Diaetai dolgokról? — Folyamatjokat eléggé megismerted itt léted alatt, Még mindég a praeferentialékkal veszödnek s a két tábla nem tud megegyezni egy *szó* (!?) felett. Az Académiára, elmented óta ismét, és nagy számmal ajánlottak: Illésházy, Cziráky, Hg. Battyáni, Ürményi a Gubernator, Szepesi s Kopácsy Püspökök; s ismét a Primás két papra, kik magyarúl fognak Pesten predikálni, Eszterházyak, Gr. Teleky 30,000-ből álló könyvtárát. Egyéb már nem volna hátra, mint az, hogy a társaságot a dologhoz értők coordinálnák; de ahhoz nincs remény, mert a Sessiókban fog elrendeltetni, és pedig a TT. SS. és Nagy Melt. Fő RR. által, kik annyit értenek hozzá, mint a Vaticáni palota-seprő a képfaragáshoz, vagy Heyne Studiumához az antikokról.[2]

Sédelhez irott leveleimben emlékeztem volt rólad, s íme tegnap vettem levelét, s örvendek, hogy szavaim kijelelhették előtte a gyémántot az egyéb hiú csillogványu kövek közül. Ő idvezel téged általam, s kéri barátságod, szereteted. Ajánlom neked a szép lelkü ifjút, az én lelkem felét, kit ismerve, elméjéért, mellyel korát felülmulta, nem becsülni; s szivéért, mellyben szent láng lobog, nem szeretni, nem lehet.[3]

Még vagy két szót. Leveleid hozzám úgy címezd mint a most irottat: A Monsieur Monsieur Joseph de Bajza. Pressbourgh, vagy Pesthe, vagy Gyöngyös Oroszi a szerint a mint hollétem felöl értesíteni foglak.

Élj szerencsésen, édes barátom s ajánlom magamat további szíves barátságodba. Pozsony, Martius 26-d. 1826.

Hív barátod
Bajza m. k.

Apropos. Ha Igaznak írni fogsz, kérlek, méltóztassál őt nevemben idvezelni; s mondd, hogy vegye szives köszönetemet a Hebeért mellyet nekem külde. — Kazinczynak a mult héten kaptam ismét levelét.

[1] Az egész kikezdés majdnem ugyanigy Toldyhoz intézett említett levelében. (VI. 166.)
[2] Körülbelül ugyanezt írja 1826. ápr. 7-én Kazinczynak is. (VI. 358.)
[3] Kiss és Toldy barátsága e levéllel kezdődött.

2.

Nagy-Apáthi Kiss Sámuelnek
Bajza baráti idvezletét[1]

Májusi leveled kezemhez juta. Nincs szükség mondanom, te azt ugy is fogod eléggé jól tudni, hogy kedves dolog volt nekem azt tőled venni.

A szegény Igaz itt hagya bennünket s az legfájdalmasb, hogy illy korán. A veszteség, melly halálával a hazai literatura barátjait érte, nem könnyen pótolható. Tekintsünk embereink közzé s valljuk-meg őszintén, hogy nem sokat mutathatunk ollyat miként ő, ki középszerü talentummal, nem középszerü, hanem is szép ragyogású fényt derite vala reánk. Ha szolgálhat köszönetül egy szíves ohajtás s a síron túl lévő megboldogult lelkeknek megengedtetik a mi szíveink lobbanását érteni, úgy a legtisztább érzések közt mondok neki hálát s enyhet tetemei nyugalmára. — A Hebe redactióját Inancsi Pap[2] szándékozott felválalni, de ugy hallom, hogy Kazinczy fogja s hogy már jelenté is a Bécsi Kurírban. A jó öregnek szándéka szent: de kár neki illyenbe vágni. Magát, s familiáját fogja szerencsétlenné tenni.

A Pestieknek az én tisztelt barátimnak leveleikből néhány interessant híreket van szerencsém veled közleni. — Kölcsey Pesten van s ennekutána állandólag, ott fog lakni. Az Elet s Literatúrát vele fogja kiadni Szemere A mult hónapban kaptam tőlök a jelentést. Kérnek, hogy segítsem őket s gyüjtsek előfizetőket. A könyvnek fő czélja a Criticának — melly nálunk még parlag — megállapítása: de minthogy a választott czím „Élet s Literatura" a legtágabb kiterjedésü, mellyet képzelni lehet, mellékesleg egyebek is a logicai rendnek sérelme nélkül helyt fognak benne. Igy jelen meg benne a Körnerből forditott Zrínyi Szemerétől; igy Kisfaludy K-nak egy vígjátéka; igy végre — hogy egyebet elhallgassak — Kölcseynek néhány versei, mellyeket még eddig a publicum nem látott stb. Criticai tartalmu munkákat ezek adnak- Kazinczy, Kölcsey, Szemere, Kis Sup., Berzsenyi, Beregszászi, Döbrentei, Szentmiklósy, Vörösmarti, Toldi. Ha előfizetőket a munka ohajtott számmal nyer. hetne, azon esetre privilégiumot kérnének a Redactorok, s a könyv Folyóirássá válna, ellenkezőleg pedig mintegy négy kötettel megszün.

Szellő nélkül a lomb nem reng, ez van megmondva egyébre, de minekutána beteljesedett, elmondhatjuk a Minervára nézve is. Azon kötet, mellyben a *Szép Példa* áll, csak ugyan eltiltatott, és pedig udvari Decretum által, s valahol csak találtatik, alája van vetve a confiscátiónak. Egyébiránt a többi köteteknek s az ezután kijöendőknek is semmi gát nincs téve. Dezsőfy a Decretumot leiratta magának s dicsekvőleg hirdeti a világnak, hogy a Minerva az ő míve miatt tiltatott el. Dics, mellyet neki senki, kinek feje még józanon maradt, irígyleni nem fog.[3]

Az Ország-gyülés végét még most sem tudjuk. A ki hazáját szereti, kivánni fogja hogy minél előbb eloszoljék, különben szentségtelen kezekkel fognak lerontatni azok is mellyek eddig még szentek valának. Egy Articulus — az 1741-d. esztendőnek 8-dika — már eltemettetett, mit Péchynek s Izsák-

[1] Bajza mindig *Nagyapáthit* irt a helyes *Nemesapáthi* helyett.
[2] Ináncsi Pap Gábor novellairó és költő.
[3] Erről részletesebben ir Toldynak. (VI. 190—191.)

nak köszönhetnek utódink; még a Verbőczi I. Részének 9-d. czíme van hátra úgy majd megtekinthetjük azután hogyan *obvallálta* az 1826-diki Országgyülés a Constitútiót. Engem ez az év egészen kiforgata magamból, s nem tudom ha fogom magam rendbe szedhetni. A kiben hazafiuság van, annak tanácslanám, hogy Diaetára ne jöjön, mert itt örökre kialszik lángja. Még a te itt-létedben, édes barátom, türhető volt a dolgok folyamatja: de most már nagyobb része mind elbeszélte, a miket tudott, s ha szól, csak időt lop, s a rég mondottakat viszhangozza. Most tetszik már ki, melly individuumokban van valódi ész és tudomány, most tetszik-ki, mennyivel van Nagy Pál valamennyinél feljebb, most szerencsés olvasása, lelkes combinátióji Bartalnak, most milly universál fej Prényi, milly Legislatornak illő subjectum Szegedy és Plathy, milly tökéletes leve Ragályi, minekutána okos mérsékletet tanult, mellynek annyira hijával volt előbb. Hat jeles polgár és publicista, s legislator és biró, kikkel Angliának Parlamentuma sem vallna szégyent. A többi nem azért van Követnek küldve, mert érdemli, hanem talán mivel vak tisztelet, vagy ármányok tevék annak, s csak a haza veszedelmére foglalja helyét.

Hogy Plathy[1], a Thörök lakó társa a mult hónapban meghalt, ez talám már nem leszen előtted ujság.

Élj szerencsésen, édes barátom, ajánlom magamat becses barátságodba, s vagyok egészen a tiéd. Pozsony Augustus 13-d. 1826.

3.

Pozsony, October 12-d. 1826.

Leveled, édes barátom — dátuma mondja azt — rég eljöve tőled: de engemet nem talált honn. Pestről feljöve hozzám Sédel s felszaladtam vele Bécsbe, hogy a rég megunt Diaetai lármákat kigőzöltessem fejemből, a honnan csak a mult hónap végével tértem-meg.

Igen kedvesen vettem a Kazinczy leveléből általtad kiirt helyeket. Az, a mit ő Hébe helyett adni fog, nem zsebkönyv leszen: hanem anthologia. Ön magától tudom azt. — Szeretném tudni, kiket gondol ő, hogy az Academiaba fel fognak vétetni. Bizonyost a dolog felől senkinek még eddig tudnia nem lehet. Én ezen tárgyról nem szeretek beszéllni: de nem gondolni is, mert tudom, hogy a czél sikeresülni nem fog.[2] Egyébiránt is, a mit róla mondanunk lehetne, még mind igen is korán fogna mondva lenni. Várjunk előbb éveket, mig a királyi Resolutio megérkezend. Az 1802-diki Repraesentátióra lehete az 1826-diki Diaetán felelni, miért ne lehetne a praeferentialékra is 30 esztendő mulva? Azonban a mit Kazinczy mond, alkalmasint csak gyanítás, a mit ő az én, s néhány egyebek leveleiből abstrahált.

Ezen alkalommal eszembe jut, a mit Te emlitél egykor, midőn veled együtt lenni szerencsém volt; az tudniillik, hogy egy időben Kazinczy Felőlem neked valamit irt volt. Szeretném, és igen kérlek, érte, ha te nekem azon

[1] Plathy György Bajza legbizalmasabb pozsonyi barátja (VI. 111., 189.).
[2] Bajza megválasztása.

czikkelyt kiírnád. Nem valamelly vad szándékból kérem ezt, hanem egyedül csak azon interesszéből, melly minden ember van az iránt, a mi felőle mások által mondatik.[1]

A Vidovics név alatt kijött, s általad említett munka nem egyedül a Vidovics tollából folyt.[2] Veszprém Vármegyének több tiszteletre méltó lakóji voltak munkatársak. Szememet behunyom, hogy ne lássak ollyat, a mi előttem igen is indifferens tárgy: de fejemben még is azon gyanú ébred-fel, hogy Hmfy úr is dolgozó társ vala.[3] Bohó emberek azok s melly méltók egymásra! — — A könyvet azonban nem láttam, s nehezen fogom; szinte úgy, miként az Ujszellemet, mellynek még is nagyobb interesszéje lehetett vala reám nézve, mert ugy mondják, hogy ott rólam is van szó. O curas hominum!

A mi Auroráról a Minervában mondva van, láttad. Kazinczy ott igen megbizonyitá, hogy ő is már a summo discedens vergit ad imum. Ő kötelességének ismeri, hogy a *Kovacsoczy* s *Vásárhelyi* neveket fénnyel vonja körül, azonban hogy *Vörösmartyról* elégnek látja csak ugy mellesleg szólnia. Mindazonáltal ez nem csuda! — Zalán, Cserhalom az ő körén kivül esnek, s az illyféle mivekről férjfiasan szólni egy kissé nehezebb munka fogott volna lenni, mint egykét dalocska dicsérete, vagy gáncsolása. De hagyjuk ezt, édes barátom, a mi ott Kazinczy által mondva van, criticai szempontoknak ugy is nem tekintethetik, hanem legfelebb csak könyv-ismertetésnek; mert egyéb iránt venném azt a fáradságot magamnak, hogy tekinteteimet Cserhalomról — ámbár egy más már teszi ezt[4] — közleném a publicummal, hogy lássák az olvasók, mit birnak Vörösmartyban s lássák Cserhalomnak, Zalánnak hasonlithatatlan szépségeit. Canova Theseusa a Minotaurussal remek mív magában: de ha a kápolnában egy olly néző áll-meg, a ki születése óta vak s orvoskezek nem eléggé ügyesen jártak-el gyógyitásában s én véle mégis látatni s éreztetni akarom a mívnek hatásait, szükséges hogy előbb szemeit megnyissam. Igy van nemzetünk Zalánra s Cserhalomra: de igy van egyéb jó munkákra nézve is. Mert a magyar olvas: de szemmel, de fej nélkül. Olvas és mellette nem gondol. Izgatni kell, hogy valaminek olvasása mellett gondolkodjék. Bátran felmerném hívni nemzetemnek minden értőjit: mutassanak nekem olly tökéletes egészet nyelvünkben, mint a millyen Cserhalom: itt azonban egy két versecske hasonlatba nem jöhet. Ha nekem Vörösmarty olly szeretett barátom nem volna is, mint a hogy az, kimondhatatlan tudnám őt tisztelni; őt, kihez hasonló a maga korában iróink közt még egy sem volt; őt ki már is annyit adott a nemzetnek s kecsegtet a remény, mit foghat még a jövendőben. Egy genialis ifjú

Köszönöm, hogy Borénekem iránt észrevételedet közlöd. Egyezzem vagy ne az észrevételben: de az nekem még is mindég kedves, ha valaki — annál inkábbára ha barátom — tartaléktalan mondja-meg négy szem közt hibámat. Gáncs és ellenkezés gyakorta hoznak igazságokat fényre, mellyek különben

[1] Kazinczy 1824. aug. 19-én ezt irta Kissnek: „Döbrentei és én Kovacsóczy és Bajza korában nem adánk olly versezeteket mint ezek és Vörösmarty s talán még most sem." (Kazinczy levelezése XIX k. 185 l.)

[2] Vidovics Ágoston: *A magyar neológia rostálgatása.* Pest 1826.

[3] Bajza téved, Kisfaludy Sándor nem volt Vidovics munkatársa.

[4] Toldy.

talám örökre nem fogtanak volna nyilvánosságra jöhetni. A hely, mellyben megbotránkoztál, nem tudom ha *csokonais* e, mert a köz tiszteletben álló költőnek munkájit én olly rég nem láttam, hogy a reminiscentia is szüken támad-fel bennem felölök: de legyen bár csokonais, az még is igaz marad, hogy az ideát Csokonain kivül sokan kimondották már, s midön én is mondom, csak annyiban válok külön tölök, a mennyiben — mint az új világ legnagyobb criticusai mondják — az új originálként tisztelt költök a régiektöl: tudniillik, hogy az ideákat, a rég kimondott ideákat, más alakban adják-elő, mint atyájik. Ne hidd, hogy legyen sok uj idea többé mondva, melly egykor már ne lett volna. Eredetiségöket a gondolatoknak a mi korunkban csak a formából, mellyben mondatnak, s a helyből a hol mondatnak, lehet s kell megitélni.[1] S igy ha Tieck és Matthisson azon horatiusi idea körül gyakran forognak, melly ekképen zeng-át a századokból hozzánk: „Ille terrarum mihi praeter omnes angulus ridet stb." azon ne igen akadjunk-fel, mert még is mindketten ezen gondolatot ugy adják, hogy rajtok új, s eredeti szín, új s eredeti forma ismerszik-meg; a minél felebb az újkori költő alig hághat. Egyéb iránt a gáncsolt sornak nem akarván apologiáját irni, csak azt jegyzem-meg; hogy az én látásom szerint ezen hely charactert nem épen legrosszabban fest, s ha ezen látás nem csal-meg, úgy elértem vele a czélt, mellyre belletristának törekednie főbb kötelessége.[2] —

Igen fognék örvendeni, édes barátom, ha szolgálhatnék neked Románaid kiadása mellett:[3] de megengedj, hogy parancsolatodnak ez alkalommal nem fogok lehetni tellyesitője. A Diaeta talám még tavaszig fog tartani, (ambar sokan hiszik azt, hogy Decemberben el fog oszlatni;) s addig Pesten nem lehetek. Sédelt szándékoztam megkérni e részben számodra: de eszembe jut, hogy dolgaitól a mostani szünnapokban is igen el van foglalva a Handbuch redigálása miatt, s a télen, midön iskolai foglalatosságai is körül veendik, még sokkal inkább kevés ideje fog maradni egyébre; mert az orvosi tudományoknál az utolsó év, mellybe ő most fog lépni, legtöbb szorgalmat kiván. S az olly munkának redactiója mellett, a millyen az ő Handbuchjok fog lenni, igen sok, a magyar hisztoria literáriához tartozó tárgyakat kell öszveolvasni. — A Vörösmarty munkájinak recensiója, Toldytol (Sédeltöl) különösen is ki fog jönni. Ezzel igen sokan meg vannak elégedve, nekem még nem volt időm általtekinteni.

Sédel szives barátsággal idvezel téged. A *miniatür* magyar nevén mindketten törtük fejünket: de nem tudtunk reá szót találni. Ha czímen nem: de egyéb helyen van szükséged reá (ugymint a contextusban) élhetsz a szóval ugy is, a mint van, nem fog igen szembeszökö lenni.

Ponorinak mondtam, a mit a könyvek és pénz felöl irtál. Te köszönetet érdemelél vala tőle, hogy az eladást magadra vállaltad: s ö még apprehensiv veszi, hogy már, úgymond, rég el nem küldted. Nem szenvedhetem ezen egész embert: charactere elvadított magától. Még nem ismertem, szerettem öt.

[1] Hasonló nyilatkozata az eredetiségről Toldyhoz irt 1827. ápr. 20-i levelében. (VI. 240.)

[2] Megvallom, nem tudom, a *Borének* melyik soráról van szó.

[3] Kiss Sámuel regényei sohasem jelentek meg. Több novellájának kézirata a Nemzeti Múzeumban van.

Sokat írok neked, édes barátom, mert te sokat érdemlesz: de most engedj-meg, mert a sok csevegést kéréssel fogom befejezni. Néhány jelentéseket küldök neked Vörösmarthynak egy uj munkájáról s a Toldy, és Fenyéry (Stettner György) Handbuchjáról. Ezen derék lelkek, kik nekem mind szíves barátim, megkértek, hogy szedjek előfizetőket munkájikra, a minthogy nálam néhányan már vannak is: de hogy annál inkább segíthessem őket, s segíthetsük (így!) a nemzet javát, Téged is, azon bizodalomnál fogva, mellyet nekem becses barátságod nyujt, bátorkodom (így!) megkérni, ne terheltessél ezen szent ügyet magadra vállalni s a mennyiben talám dolgaidat nem fogják hátráltatni, elősegélleni. Ha fognak találkozni előfizetők *Salamonra*, a pénzt s neveiket csak November 12-dikére kellene hozzám küldened. A Handbuchra nézve pedig a bejövő pénzt elég idő későbben kézhez adnunk, csak hogy az előfizetők számát tudasd, mert ez fogja a könyv kijöhetését meghatározni. Kiadása mintegy 1200. fba fog kerülni s ennyi pénzt bizonytalanúl veszélyre kitenni nem volna bátorságos, ha csak elegendő vevőket nem reméllhetnek a kiadók. Ezt a munkát igen ohajtanunk kellene hogy kijöhessen; a külföld előtt is fényt vonna nemzetünkre. A két szerzőtől igen sokat várok mert, lelkes fijak s az illyes mindkettőjöknek leginkább fachja.

Ha Sédelnek irni akarsz nem szükség lakját a borítékon kijelelni csak czimezd neki leveled: *à Monsieur Monsieur François Joseph Sédel à Pesthe*, s bizonyosan kezéhez jut.

Élj szerencsésen, kedves barátom; ajánlom magamat szivességedbe s vagyok a szónak legszorosb értelmében barátod

Bajza.

4.

Pozsony, Febr. 2-d. 1827.

Rég nem irtam neked édes barátom, mert rég beteg vagyok lelkemben; s ne vedd hidegségnek, ha azt mondom, hogy most sem irtam volna, hanemha a szükség kényszerítene, hogy a Handbuch és Salamon előfizetése iránt szóljak veled. E szív olly melegen érzi barátságodat, mint egyébkor, csak hogy el van sötétedve, elborulva; s nem képes úgy, mint egyébkor, hevülni. Úgy bánok véle, mint a kis gyermekkel, mindent kedvére teszek: de hijába, csak az idő fog orvos-szere lehetni: mint már máskor is volt.[1]

Kérlek téged, barátságod bizodalmánál fogva, ird-meg minél előbb, vannak e előfizetők a Handbuchra, vannak e Salamonra? S ha igen, kik azok névszerint s charactereikkel? Továbbad arra kérlek, hogy ha foganatot reménylesz belőle, adj néhány jelentést valakinek a Soproni Evang. Professorok közzül, hogy tanítványai között ossza-ki. Reményem van, hogy a Handbuch ott kedvellőkre találand. — Salamon nyomtatás alatt van s két hét mulva kész lesz; a Handbuch első Része a Martiusi Pesti vásárra.

Mikor fogsz eljőni Pozsonyba? Én December elejétől fogva mindég várlak. Keveset írok, édes barátom, mert nem vagyok képes írni: de mihelyt

[1] Az ifjú Bajza itt érintett lelki válságára nézve l. Szücsi József: *Bajza József* (1914), 28—32. l.

lelkemnek sorvasztó borongásai eloszlanak azonnal venni fogod levelemet, bizonyosan fogod.

Élj szerencsésen, leveledet elvárom melly a mondott dolog iránt értesítni fog, és sugárt hoz elsötétült lelkemre. Vagyok egészen a tiéd.

Bajza.

5.

Pozsony, April 6-d. 1827.

Igen kedves dolog volna az nekem, édes Barátom, ha előfizetőket gyüjthetnék azon tudva lévő könyvre, mellyet kiadni szándékozol; barátságomnak habár illy csekély dolog által is jelét adhatnám: de tudod azt, hogy a Diaeta Május 19-d. eloszlik, s a te könyved a Szépnem Bibliothecája még csak a jövő évben fog megjelenni, és így nehéz volna a könyvet egy ollyannak, a ki p. o. Szatmárba, vagy Szabolcsba megyen, kezéhez juttatni. Említettem sokaknak könyvedet s az lön a válasz a mit most mondék. Diaeta után igyekezni fogok, hogy néhány előfizetőket szerezhessek Hevesben, vagy inkább Egerben, mert csak itt van egykét olvasó; többi tájai Hevesnek nem vesznek könyvet, — talán azért, mert érzik, hogy könyv s tudomány nem nekik valók.[1]

Hogy Hébe a boldogult Igaznak testvére által fog kiadatni; Esztergamban *Uránia* nevü zsebkönyv, olly plánnal mint Kisfaludy Aurórája, évenként megjelenni, úgy hiszem ezek már tudva lesznek előtted. Csudálom, hogy ezen most említett uri embernek meg nem jelent már Hébéje. Csudálom Kazinczyt a rég jelentett: de még meg nem jelenhetett Anthologia miatt. A Handbuch első kötete Juniusban lesz készen, az Élet s Literatura 3-dika Augusztusban. Ebből láthatod, a magyar tudományos világ mint «küzd és habzik forr és vív»! Bár így küzdenének az olvasók is könyveket venni.

Vörösmartynak Cserhalommal s Zalánnal tündöklő neve sok előfizetőt adott Salamonra. Salamonról, melly ifjukori dolgozás, s előbb készült mint ezen barátomnak minden egyebei, nem merek, s nem akarok szólni: de érteni fogod mit gondolok.

Minap egy valakinek, elsőbb rendü iróink közzül elmondám véleményemet Tessedik dala felett (Aurora. 1827. lap. 83.) s ő felelt oly módon, a miként elhallgathatott volna, el bizvást még előttem, biztos barátja előtt is. S mondá, miképen nincs igazam, s milly tökéletesnek ismeri ő az említett darabot: de — okait elhallgatá. S jól tette, mert azokat nehéz lett volna előhordania. Én ezután kényszerítém magamat, hogy szeressem a dalt: de, o szerencsétlenség! ezt ki nem nyerhetem magamtól.[2] Én kezdő művésznél nem annyira ügyelek a Horatiusi dulcia sunto, és animum auditoris agunto postulatumokra, mint az isteni lángnak csillámait lesem, mellyeket csak érzek, de megmagyarázni nem tudok, s a hol ezeket feltaláltam, habár mellettek csint nem is, egységet nem is — ez utóbb fog jöni, s a gyakorlottság resultátuma lesz — mingyárt elmerem mondani az auguriumot, s nem fél-

[1] Kissnek ez a munkája sem jelent meg. Talán azonos a Nemzeti Múzeumban lévő sajtóra kész kézirattal: *Magyar leányok kézikönyve.* Quart. Hung. 1815.

[2] Toldy vagy Helmeczy az, akivel erről vitatkozott. (VI. 224—228, 232.

tem a felkentet: nem rettegek a kinevettetéstől. De itt eltompul látásomnak éle, s a darabot, mint minden lelketlen szüleményt, oda ohajtanám viszsza, honnét a Szentírás szerint, a világ, és minden vétetett.

Belém a Genius nagy gyülölséget oltott a lelketlen versek iránt, azért válogatom olly szorgalommal a tárgyat, azért ülök napokig egy igen kicsíny darabocska készitése mellett hogy a gondolatok ezrei közzül a leghelyreillőbbet válaszszam; szóval, azért irok olly keveset, s olly ritkán. Verset szenvedelmesen sze(re)tek keveset irni.[1] Ezt azért mondom-el neked, édes barátom, hogy tudhasd, hogy nekem kevés darabjaim vannak készen, következőleg hogy e miatt nem igérhetném-meg bizonyosan, ha adhatok a gyüjteményedbe valamit:[2] de nem igérhetném azon tekintet miatt is, hogy minden eddiglen készített, s ennekutána készítendő lyrai darabjaim felett Ferimnek (Schedel) van általam átadva a tellyes hatalom. Ő disponál velek tetszése szerint; egyedül változtatni nem szabad neki sem az ortographiában, sem a darabokban, s nekem szavam sincs semmibe. S ritkán tudom azt is, mi fog tölem Aurorába, Hébébe vagy máshova jöni. Megengedj hát édes barátom, hogy parancsolatod tellyesitését nem igérhetem. Azonban lehet, hogy fogok adhatni, ha darabjaim szaporodnak, és Ferim megengedi, a mi miatt nem sokára irni is fogok neki, mert a mult héten is küldtem hozzá két dalt s egy románczot, — talán Kisfaludynak fogja adni. Az Uránia kiadója is ezen czélból külde hozzám jelentést: de én nem igérhettem neki semmit. Mást talán fogok adhatni, ha megtudom, millyen leszen gyüjteményed, azaz millyen darabok állhatnak benne.

Thewrewk Követek biographiájit s képeit adja ki. Kérdhetnénk: mire az? Ő tudja. Naviget anticiram.

Kazinczy nekem nem ír. Év óta nem ír.

Élj szerencsésen, igen kedves barátom, s írj nekem, majd akkor megírom hol leszek Diaeta után. Vagyok egészen a tiéd

Bajza.

6.

Pozsony, Augustus 15-d. 1827.

Tegnap előtt vettem levelét Toldynak, ki téged szives barátsággal idvezel, s kér, fogadnád-el szeretete jeléül ezen példányt Aestheticai leveleiből.

Megengedj, édes barátom, hogy illy későn válaszolok még Aprílban irt leveledre. Két hónapot részint Bécsben,[3] részint otthon Hevesben töltöttem; a harmadikat pedig majd nem egészen betegeskedve, s ez az ok, hogy levelem elmaradt.

Köszönöm dalodnak közlése által hozzám mutatott bizodalmad-t.[4] Kedvesen vettem azt, s mivel itéletemet kivántad felőle, nem fogod balúl venni, ha gondolatimat nyiltan, s tartózkodás nélkül elmondom neked, neked, kit ollyannak ismerlek, a kinek lelke hiuságokon nem kapkod, hanem a müvé-

[1] A levél rongált, a zárójelben lévő két betű az én pótlásom. — Ugyanez a gondolat részletesebben kifejtve egy Toldyhoz intézett levelében. (VI. 293.)

[2] Kiss e gyüjteménye sem jelent meg.

[3] Bajzának erről a bécsi útjáról eddig nem tudtunk.

[4] Kissnek itt megbirált verse a *Lantoló*. (VI. 260.)

szet szeretetétől melegítetik, s a mívet nem azért becsüli, mert ön jobbásának szüleménye, hanem azért, hogy az jó. — A közlött dalt általolvastam, általgondoltam, s azt mondom, hogy plánjára nézve igen, de a kivitelre nem tartom szerencsésnek. Az a thesis, és antithesis egymás ellenébe való tétele, melly szerint egy felől az életbe fonódott kellemetlenségek, más felől a költői létből kifejtett boldogságok előadatnak, s utánok mint resultatum egy didacticai alakú reflexio tételik, nem roszúl volnának kigondolva: de ezen felvett plánnak kivitele, egy olly problema, mellynek megfejtése igen nehéz feladás, s itt tellyességgel nincs is megfejtve, mert az olvasó elébe állított gondolatok a mellett, hogy igen mindennapiak, s felette szük körü phantasiára mutatnak, és színökön nem ismerszik-meg az a tündér éghajlat, melly alatt születniök kellett volna, s a honnan Schillernek Muzája a virágokat hozza:

«Sie brachte Blumen mit und Früchte
Gereift auf einer andern Flur
In einem andern Sonnenlichte
In einer glücklichern Natur.»

(l. Schill. allegoriáját a Poezisról ezen cím alatt: Das Mädchen aus der Fremde.)

ezek mellett, mondom, nem kevéssé figyelemre méltó hiba az, hogy ámbár ezen gondolatok igen prózai nyelven zengenek, még is nincs általok azon simplicitas eszközölve, mellyet dalban mindenkor szükséges requisitumnak tartunk. Továbbad mikor az olvasó a negyedik versszak (stropha) negyedik sorához ért, még valamit vár, melly a dolgot kifejtse, mert a *kék egemre bánatéj borúl* szavak után következő repetitió által ki nem elégítetik a vágyás; következőleg ezen dalt én bevégzettnek nem tekinthetem. A kifejezések többjei között a Fájdalomhabot és az élet életét nem értem. Kivált az első felette mesterséges impropria locutio, mellyet a dalnak egyszerü természete nem tür. Ezen előadott hibáknak nagy része abból ered, hogy a technikának volt minden feláldozva, s a technikai postulatumok betöltése leginkább szem előtt tartva, a mik valósággal a legnagyobb ügyességgel is vannak betöltve, s a mindég tiszta trochaeikus lábak által a leggyönyörübb harmonia zeng vissza a fülben: de ebben is van aztán a dalnak minden érdeme. Azonban ezt nem csudálom, mert régibb darabjaidat nem írtad mértékben, s a kezdő mindenkor szereti a regulákat szorosan szem előtt hordani, a mi könnyen eltéreszti. Ha többet fogsz mértékben dolgozni, a mértéknek, ámbár reá figyelmezni szükséges, nem fogsz olly nagyon tömjénezni, mint ezen darabban. Az a repetitió minden negyedik sor után, habár hozzá hasonló példát az újabb nemzetek classicusai között is úntig eleget lelhetni, kellemetlen egyformaságot okoz: de én azt hiszem, hogy a hiba szinte úgy hiba Göthénél, az ő nagysága mellett is, valamint az igen kisded Streckfusznál.[1] Sokat fogna a darab nyerni, ha egy által dolgozáson menvén által, úgy alkalmaztatnék, hogy ezen repetált sorok csak kétszer, tudniillik, mint első és utolsó versszak kerülnének-elé: de akkor ezen scholasticai logica definitio «a dal égi hangvegyület» helyett más sornak kellene tétetnie.

[1] Strekfuss Adolf, Friedrich Karl (1779—1844) német költő, a pesti *Spiegel*nek munkatársa.

Ez véleményem a kérdésben forgó dal iránt. Fogadd baráti szeretettel valamint én azzal mondom, s tartsd szemed előtt azt, hogy mind ezen mondottaim mellett is darabod találhat kedvellőkre. Hogy bennem nem talált ne csudáld. Nekem kevés mív tetszik még azok közzül is, mellyeket sokak által elismért nagyok adának. Az a poezis, mellyet én darab idő óta szeretek, a mostaniak közzül csak igen kevésnek sajátja, s bár elismérem talentumaikat egy Grillparzer, Werner és Müllernek: de őket szeretni nem tudom többé, s előttem a Göthei és Tiecki productumok lesznek talám örökké a német föld productumai között a legkedvesbek.

Midőn e levelemet veended, már akkor nehezen leszek Pozsonyba azért leveleidet címezd Pesten, és Gyöngyösön keresztül Orosziba, a hol lakásom vagyon. Ottan fogok mulatni egész Octoberig, azontúl pedig Pesten, melly iránt bővebben foglak tudósitani.

A Handbuch első kötetje most fog kijőni Augustusban. Ha történetből valaki prenumerált volna nálad, tudasd velem vagy Toldyval. Kazinczy Anthologiát nem ad.

Élj szerencsésen, édes barátom, vagyok a szónak legszorosbb értelmében barátod.

Bajza.

Közli: SZŰCSI JÓZSEF.

FALUDI FERENC LEVELE ZALA VÁRMEGYÉHEZ.

Faludi Ferenc 1750—1753-ig a kőszeg jezsuita rendház főnöke, rectora volt: ahhoz az iskolához került vissza, amelyben gimnáziumi tanulmányait harmincöt esztendővel azelőtt elkezdte Az iskola épületével, berendezésével akkor is baj volt. Előbb Thököli emberei elvették a jezsuitáktól, majd 1700-ban leégett, s 1710-ben Balogh Ádám kurucai újból fölgyujtották, s az oktatás csak 1715-ben — épen mikor Faludit is beiratja atyja — kerül rendes kerékvágásba.[1] Egy emberöltővel később ismét bajban vannak. Aligha a régi időket sínylik meg; inkább az alapítóhoz, Szelepcsényi Györgyhöz hasonló patronusok hiányzanak, akik a közben lerongyollott iskolát adományaikkal fölsegítsék. Ezért gondol Faludi a vármegyékre. Zalamegye levéltárából most került elő ez a rövid levél, amellyel Faludi — valószínüleg 1752. szeptember elején, az őszi nagyszünidő kezdetén — akár a megye közpénzeiből, akár magánosok adakozásából kér támogatást az épület tatarozására. — A levelet dr. Fára József, Zala vármegye főlevéltárosa volt szíves rendelkezésemre bocsátani. A megye közgyűlési iratai között akadt rá,[2] de az elintézésnek hiába kereste nyomait. Az írásra kívül a főjegyző rájegyezte: *Ex cassa nihil*, úgy látszik, nem is vette a közgyűlés tárgysorozatába, csak a hivatalos ügyeken kívül említette meg. Hogy «az Urak» adakoztak-e, arról épen ezért nincs följegyzés. Az érdekes levél így szól:

[1] Gyárfás. *Faludi Ferenc* élete. IK. 1910. 135. l.
[2] Zala vm. lvt. Közgyülési iratok, 1752. október 20. kgy. *Instantia.*

Tekéntetes Nemes Vármegye

A küszegi Iskoláknak rongyos állapottyát és meg fogyatkozott ügyét, ezen könyörgő levelével terjeszti a' T. N. Vármegye eleibe azon Gymnasiumnak Rectora és minthogy sok foltozásit maga költségével fel nem éri, kéri álázatossággal az Urakat, méltóztassanak, sive de aere publico, sive privatis munificentijs valami segítséggel lenni, hogy tovább is lehessen szolgálni, és botsuletessen fogadni az ide szandékozó sok Deákságot — most 600 Tanuló iffju fogja meg köszönni, utób többen fogják emlegetni, ebbéli rajtunk könyörülő kegyességét a' T. N. Vármegyének.

T. N. Vármegyének

Leg kisseb' alázatos szolgája
Faludj Ferencz
Coll. Rector mpia.

Kívül: A' Tekéntetes Nemes Szala Vármegyének
a' küszegi Collegium részérül.

GÁLOS REZSŐ.

VÖRÖSMARTY JÁNOS NEMESI OKLEVELE.[1]

Nos Ferdinandus Tertius Dei Gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae... Rex. Archidux Austriae... Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod nos cum ad nonnulorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem nostrae propterea factam Maiestati, tum vero attentis et consideratis, fidelitate et fidelibus servitys fidelis nostri Ioannis Vörösmartj, quae ipse, Sacrae primum Regni nostri Hungariae Coronae, deinde Maiestati nostrae, pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuit ac impendit, et imposterum etiam rari fidelitatis constantia se exhibiturum et impensurum velle pollicetur. Cum igitur ob id, tum vero ex gratia et munificentia nostra Regia, qua quosque de nobis et Republica Christiana benemeritos antecessorum nostrorum diuorum quondam Hungariae Regum exemplo prosequi, iisque certa virtutum suarum monimenta, quae ad maiora quaeque praestanda eos incitare possent decernere consueuimus. Eundem igitur Ioannem Vörösmarty e statu et conditione ignobili in qua hactenus perstitisse perhibetur, ac per ipsum Helenam Consortem ac Andream filium suos haeredesque et posteritates ipsius uniuersos de Regiae nostrae potestatis plenitudine et gratia speciali eximen, in coetum et numerum verorum ac indubitatorum partiumque eiusdem Coronae subiectarum Nobilium duximus cooptandum annumerandum et adscribendum. Annuentes et ex certa nostra scientia, animoque deliberato concedentes, ut ipsi amodo imposterum futuris ac perpetuis semper temporibus, omnibus illis gratys honoribus, indultis

[1] Az uralkodó címeit és tanuk nevét elhagytuk. — A Vörösmarty-család leszármazását lásd: Czapáry László: *Vörösmarty emlékkönyv.* Székesfehérvár, 1900. 51—56. l.

libertatibus, juribus praerogatiuis et immunitatibus, quibus coeteri veri antiqui et indubitati Regni nostri Hungariae, partiumque eidem subiectarum Nobiles, hactenus quomodolibet de iure vel antiqua consuetudine usi sunt et gauisi, utunturque et gaudent, uti, frui et gaudere possint et valeant, haeredesque et posteritates ipsius utriusque sexus uniuersi debeant atque possint. In cuius quidem nostrae erga ipsum exhibitae gratiae et Clementiae ac liberalitatis testimonium veraeque et indubitatae Nobilitatis signum, haec arma seu nobilitatis Insignia Scutum videlicet militare erectum tripartite diuisum in medio coelestini ab ambobus vero lateribus a summo in deorsum in modum veli rosis rubentibus decorati albicantis coloris illius fundum viridis campus occupat, in cuius intermedio Leopardus integer proprio suo variegato colore effigiatus, distentis posterioribus pedibus cauda sursum elevata anterioribus vero dextra Stellam pallidam radiantem, sinistro vero ad rapiendum protenso ore hiante, lingua exerta erecte stare, ad dextrum Scuti latus conuersus esse visitur. Scuto incumbentem galeam militarem clausam, Regio diademate Monocerum album et iubatum unguinetenus eminentem pede dextro anteriori ensem seu gladium euaginatum tenere, sinistro vero protenso proferentem ornatam. A summitate vero seu cono galeae lacinys seu lemmiscis hinc candidis et rubris, illinc vero caeruleis et flauis in Scuti extremitates se se placide diffundentibus illudque decenter exornantibus, prout haec omnia in principio seu capite praesentium literarum Pictoris manu et artificio proprys suis coloribus clarius depicta esse conspiciuntur. Eidem Ioanni Veresmarty haeredisbusque et posteritatibus ipsius utriusque sexus uniuersis danda duximus et conferenda. Decernentes, et ex certa nostra scientia, animoque deliberato concedentes, ut ipsi a modo imposterum, futuris ac perpetuis semper temporibus, eadem arma seu Nobilitatis Insignia, more aliorum Regni nostri Hungariae, partiumque ei subiectarum nobilium, sub iisdem iuribus, praerogatiuis et immunitatibus, necnon indultis libertatibus, quibus ipsi vel natura, vel antiqua consuetudine usi sunt et gauisi, utunturque et gaudent, ubique in proeliis, certaminibus, pugnis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachys, aliisque omnibus et singulis, ac quibusuis exercitiis militaribus et nobilitaribus, nec non Sigillis, uelis, cortinis, aulaeis, annulis, vexillis, clypeis, tentoriis, domibus et sepulchris, generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae, vetustae ac syncerae nobilitatis titulo quo eos ac haeredes ipsorum utriusque sexus uniuersi, ab omnibus cuiuscunque status, dignitatis, conditionis et praeminentiae homines existant insignitos et ornatos, dici, nominari haberique ac reputari volumus et mandamus ferre, gestare, illisque in aeuum uti frui et gaudere possint ac valeant haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus uniuersae valeant atque possint; Imo nobilitamus damus et conferimus praesentium per vigorem. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam eidem Ioanni Vörösmarty ac per ipsum dictis Helenae Consorti, ac Andreae filio suis haeredibusque et posteritatibus eorum utriusque sexus uniuersis iam natis ac deinceps nascituris praesentes literas nostras Secreto Sigillo nostro-quo Rex Hungariae utimur, impendenti communitas gratiose dandas duximus et concedendas. Datum per manus fidelis nostri nobis syncere dilecti Reuerendissimi in Christo Patris Domini Emerici Losy Archiepiscopi

Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Summi et Secretarii et Consiliarii nostri intimi in Libera ac Regia Ciuitate nostra Posoniensi die quarta Mensis Marty Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Octauo...

Ferdinandus.

Emericus Losi
Archiepiscopus Strigoniensis.
Laurentius Ferenczffy.

Közli: BRISITS FRIGYES.

GYULAI PÁL ISMERETLEN LEVELEI.

Nehány levelet fogunk alább bemutatni Gyulaitól, amelyek — azonkívül, hogy baráti viszonyaira új világot vetnek — bepillantást engednek könyvszeretetébe s az irodalompártolás ügyében tett buzgolkodásába. A sárospataki kézirattár elsárgult levelei Warga Lajos egyháztörténetíró testvéréhez, Ferenchez, és Szinyei Gerzsonhoz vannak írva s kortörténeti vonatkozással is bírnak.

Az első levél kelte ismeretlen, de bizonyos, hogy még diákkorában írta Gyulai.

1. Warga Ferenchez.

Barátom Feri Kolosvár 18 Jun

Hét ora előtt reggel kaptam leveledet megint hirtelen kelle rea válaszolni azért most is csak enyit irhatok:

Laji azon naptol fogva, mellyen levelemet írtam szorgalmasan feljár s én a mennyire tőlem kitelik tanitom. A csehek, mellyeket kér, Tunyogy Sandornal vagynak[1] s ő Szilágyba menven ñ kaphatom (me)g, más könyveket most ñ küldhetek, ámbár gondoskodom Szilágyi Sándorral a vásárkor küldendőkről. A vásárkor küldj biztos alkalmat akkor küldök; most nincsenek egybeszerezve mind.

Nevezetes ujság nincs városunkban, csak utszáinkat elözönlő por; a collegiumba sincs csak szemét és bolha. Nagyon kevesen vagyunk a collegiumba, nagyon sokat viltek ki most is tanitokul, p. o. Vass Samut a sénior tanitványi ötseihez; Csürös valami báró kisasszonyhoz, de mulik az idő s a levelet vinnem kele. Isten hozzád. jó mulatságot kivánok s megengedj, hogy könyveket n(em) küldék kipótolandom. *Gyulai Pál.*

U: I: Egy könyvet mégis küldök.

Kivül: Varga Ferenc barátomnak K. Sz. Király (Kt 2883.)

2. Ugyanahhoz.

Kedves barátom! Kolozsvár sept. 9. 852

A tavaszszal Lévai költeményeire fizettél vala nálam elé. Édes atyádnál tevém le példányodat, ki neked elküldendi vagy Kolozsvárra jöve nála inkább megkaphatod, mint nálam Gernyeszegen. Köszönöm szivességedet. Ezután mikor módod van pártold az irodalmat, csak ez maradt nemzetiségünkből meg, mint látható életjelenség.

[1] Nyilván Jósika regényéről van szó.

Kolozsvártt rokonaimnál egy kis látogatást tettem. Holnap indulok Gernyeszegre, onnan október végén Pestre. Nem tudom jövő tavaszszal visszajövök-e? Ha mostanság nem látnálak, áldjon meg az isten! tarts meg jó emlékedben! barátod

Gyulai

Kivül: Ifjabb Warga Ferencz urnak

Kolozsvárt (Kt. 2884)

3. Szinyei Gerzsonhoz.[1]

Kedves barátom! Kolozsvár jun 17. 861.

A Nagy János barátomnak írt levelében figyelmeztet engem arra, hogy igéretem szerint küldjek a berlini magyar könyvtárnak 6 porosz tallér ára könyvet. Először is ki kell jelentenem, hogy én semminemü pénzt nem vettem át Gáspár úrtól, a magyar könyvtár akkori ujra felélesztőjétől, hanem alkalmasint vagy én igértem 6 tallér ára könyvadományt, vagy pedig boldogult Nádasdy Tamás. Bár hogy álljon a dolog, az én nevemre lévén írva a tartozás, szivesen teljesitem. Csak sziveskedjék megirni, minő könyveket küldjek, mikre van inkább szükség, mi hiányzik, ne hogy egy könyv kétszer is meg legyen. Nem jó volna-e előfizetnem egy évre akár a Buda-Pesti Szemlére, akár a Szépirodalmi Figyelőre?

Válaszát mi előbb elvárva s Fazekas urat s a fiatal Mikó grófot üdvözölve maradtam mély tisztelettel

(Kt. 3028) *Gyulai Pál*

Közli: GULYÁS JÓZSEF.

KŐRÖSI CSOMA SÁNDORRA VONATKOZÓ OKMÁNYOK A PATAKI FŐISKOLAI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRÁBAN.

Gecse Albert igrici ref. lelkész ajándékából a sárospataki könyvtár 1930 nyarán néhány érdekes okmány birtokába jutott, amelyek Kőrösi Csoma Sándor rokonságára s vagyoni dolgaira vonatkoznak. Azért is érdekesek ezek, mert az adományozó szerint a Kőrösi Csoma családfájában sok hiba van, s az okmányok, valamint a még nála lévő hiteles családfa, tisztázni fogják a családi kapcsolatokat. (Ezt még nem kaptuk meg.) Az egyik okmány (2485. sz.). Körösi Gy., Katonáné Ferentz Pálné parafanalisa Dants Juliannának 1834-ből: leltárszerű, de az aláírások érdekesek. A másik (2484. sz.) a Ferenczek tilalmasáról szóló egyezséglevél 1820-ból. A harmadik még érdekesebb (2873. sz.): Dants Ferenc bíró és Csoma András káplár 1774. jún. 18-án feljegyzik, hogy Gáti Bálintnénak kinél mennyi szántója és szénája van. Legérdekesebb a negyedik (2486. sz.), melyben Kónya Sámuel körösi rector s Nagy Mózes és Nagy Pál igazolják, hogy «ezen folyó 1817-dik esztendőben, Martiusnak 20-dikán, midőn volnánk a körösi eccla Papi Háznál, megjelenék mi előttünk egy felől egy... fi Csoma Gábor... aki is ilyen el kerülhetetlen

[1] Szinyei 1861-ben a berlini egyetem hallgatója volt s tagja volt a magyar egyletnek. 1862 júniusában jött haza.

baját jelenté előttünk, hogy a maga kedves Testvér Báttya Tiszteletes Csoma Sándor Uram Akademiákon lévén, írta levelében Gábor öttsének, ha valami kevés pénzel segíthetné. De nem lévén Csoma Gábor ő kegyelmének egyébb módgya benne, hogy kedves testvérbáttyán segíthessen, hanem a Papolcz felől való határban... hat vékás szántó földe, ezen szántó földet zállogjára által adá Tiszteletes Jantsó Simon Vramnak 100 német forintokban... vératyafiai (Gotz János és Csorja Sigmond) ellent nem állottak.» Még 1830. május 31-i dátum szerint is bírta Nagy Tamás és Dants Juliánna. Aláírva Csoma Gábriel s Getse Mózes. Egy másik pótlék szerint 1847-ben újból megújítják az egyezséget. Az aláírók közt Csoma János is szerepel. Tehát Csoma Gábor a testvére megsegítése céljából elzálogosított földet nem tudta többé visszaszerezni.

GULYÁS JÓZSEF.

ADALÉK VERSEGHY KÖLTEMÉNYEINEK FORRÁSAIHOZ.

Verseghyre vonatkozó forrástanulmányaimhoz — melyek az IK. 1924. évi I—II. és 1925. évi III—IV. füzetében jelentek meg — kiegészítésül teszem közzé a *Bucsúzás* c. (Nem tarthat itt a' mi tenyészik... kezdetű) versének[1] forrását. Mátraynak az az állítása, hogy a költemény «németből van fordítva. Melódiája esmeretes, 's Himmel szerzése»,[2] megfelel a valóságnak. Himmel szerzeménye Schottnál jelent meg Mainzban; címe: *Gesellschaftslied*, szövegét Kotzebue írta. Először a *Der Freimüthige* 1803 februári füzetében látott napvilágot. Alább adom párhuzamosan Kotzebue eredetijét és Verseghy fordítását. Verseghy költeményének 8. strófája eredeti.

1.

Es kann schon nicht alles so bleiben
Hier unter dem wechselnden Mond!
Es blüht eine Zeit und verwelket,
‖: Was mit uns die Erde bewohnt. :‖

2.

Es haben viel fröhliche Menschen
Lang vor uns gelebt und gelacht,
Den Ruhenden unter dem Grase
‖ Sei freundlich ein Becher
[gebracht! :‖

3.

Es werden viel fröhliche Menschen
Lang nach uns des Lebens sich
[freun,
Uns Ruhenden unter dem Grase
‖: Den Becher der Fröhlichkeit
[weihn. :‖

1.

Nem tarthat itt, a' mi tenyészik,
hol minden sírjába siet.
Virágzik, 's azonnal enyészik
‖: mind, a' mi e' földönn nevet. :‖

2.

Sok élt már víg ember előttünk,
ki jóra kaczagta ügyét.
Köszönnyük rájok a' közöttünk
‖: édelgő örömnek kelyhét. :‖

3.

'S víg ember még hány fog örülni
utánnunk is a' hold alatt?
Örömkehely ránk hány ürülni,
‖: bár nyugszunk is a' föld alatt. :‖

[1] Sághy Ferenc: *Verseghy Ferencz' maradványai és élete.* Budánn, 1825. 130–132. l.

[2] Tud. Gyüjt. 1829. III. k. 79.

4.

Wir sitzen so fröhlich beisammen,
Wir haben uns alle so lieb.
Erheitern einander das Leben,
||: Ach, wenn es doch immer so blieb! :||

5.

Doch weil es nicht immer kann bleiben,
So haltet die Freude recht fest;
Wer weiss denn, wie bald uns [zerstreuet
||: Das Schicksal nach Ost und nach [West. :||

6.

Doch sind wir auch fern von einander,
So bleiben die Herzen sich nah;
Und alle, ja alle wird's freuen,
||: Wenn einem was Gutes geschah. :||

7.

Und kommen wir wieder zusammen
Auf wechselnder Lebensbahn:
So knüpfen an's fröhliche Ende
||: Den fröhlichen Anfang wir an. :||

4.

Most eggyütt illy vígan enyelgünk,
olly buzgón szerettyük egymást!
'S ah! holnap több tájra szédelgünk,
||: más ég ád fejünknek lakást. :||

5.

De gyújtsunk az édes örömnek,
bár hol legyünk, szíves teményt.
Emellyünk a' senyves ürömnek,
||: óránkint új ellensövényt. :||

6.

Ha messze válunk is honunktól,
hü szívünk mind eggyütt legyen;
's örüllyünk, ha hallyuk társunktúl,
||: hogy a' jó elöbbre megyen. :||

7.

'S ha meglessz, hogy öszvevetödgyünk
még egyszer halálunk elött,
új friggyel csak azonn törödgyünk,
||: mint adgyunk kedvünknek erőt. :||

Himmelnek is, Kotzebuenek is legismertebb dala ez, majd minden német antológiában megtalálható.[1]

MAJOR ERVIN.

SZÁNTÓ ARATOR ISTVÁN ÖREGKORA.

Szántó István, a jeles magyar jezsuita, férfikorának delét Erdélyben töltötte. Itt működött 1580-tól 1588-ig Kolozsvár, Nagyvárad és Gyulafehérvár állomásokon. Mikor a medgyesi országgyülés számüzi a jezsuitákat Erdélyből, 1588 karácsonyán Szántó is kénytelen kezébe venni a vándorbotot. Thomány Mátyás nevü magyar rendtársával az egri egyházmegyébe megy. A jóval fiatalabb P. Thomány hamarosan (1589. febr. 23.) meghal Kisvárdán.[2] Szántó volt mellette halálos ágyánál; Leleszre szállíttatta s ott temette el. Szántó ugyanis Cserödy János egri püspöknél talált menedéket a leleszi prépostságban. Leleszről eddig a tél folyamán az egri egyházmegyét s Magyarországnak a török hódoltságtól mentes részét járta be mint missziós szónok. Az 1589. év folyamán a znióváraljai rendházban találjuk mint magyar hitszónokot, s onnan is eljárt apostoli körútjaira, s a katholikus főurak meghívására azok váraiban és udvarházaiban magyar szentbeszédeket tar-

[1] P. o. Erk's *Deutscher Liederschatz* I. (Neu durchgesehen von M. Friedländer) 40. l.; G. Scherer: *Liederborn*, II. Aufl. Berlin, 1880. 100 l.; G. W. Fink: *Musikalischer Hausschatz der Deutschen*, 10. Aufl. Gera, 1893. 461 l. stb.

[2] Veress, Andreas: *Fontes rerum Transylvanicarum*. V. k. Bpest 1921. 281. l. 279. jz. — Velics László: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából*. Bpest, 1912. I. 83., 98. és 111. l.

tott.[1] A magyar anyanyelvű Szántó beszélt még olaszul és tótul közepesen németül. Váraljáról 1589-ben rövid időre Sellyére rendelték házfőnöknek.[2]

Az 1591—1601. években Bécsben találjuk Szántót. Különböző tisztségeket tölt be az ottani rendházban. 1591 végén s az 1592—96. években teológiai tanár. A kazuisztikát, vagyis az erkölcstudományt tanította. 1593-ban egyúttal magyar hitszónok, később 1597-től 1601-ig a magyar hitszónoklat s a magyarok gyóntatása a fő foglalkozása. Közben 1596—97-ben katechéta is volt.

Bécsi működése idején, 1592. febr. 9-én tette le Szántó az ünnepélyes négyes szerzetesi fogadalmat. Elég későre esik fogadalomtétele, ekkor már 52 éves volt.[3] Mint «professzus», v. i. négyes fogadalmat tett rendtag résztvehetett a rend tanácskozásaiban, a rendi ügyek intézésében. Részt vett pl. az 1597. ápr. 27-én Olmücben lefolyt rendtartományi gyülésen. A 30 résztvevő jezsuita atya közül Szántó az egyedüli magyar rendtag.[4] 1603. április havában szintén résztvett az ugyancsak Olmücben tartott rendtartományi gyülésen. A tanácskozásokban két magyar jezsuita vett részt: Szántó és Dobokay Sándor. 1603-ban doktorrá avatás is volt az összejövetel idején az olmüci főiskolán. Dietrichstein Ferenc olmüci bíboros-püspök a tanácskozás végeztével kremsieri várába kirándulásra vitte a gyülés résztvevőit. Szántó *Confutatio Alcorani* c. munkájának ajánlásában megemlékezik a bíboros figyelmes vendégszeretetéről.

Szántó 1601-ben pestisbe esett. Bécsből magyar földre, Znióváraljára küldik elöljárói egészségének helyreállítására. A pihenés éveit sem tölti tétlenül. Írói terveit valósítja meg. 1602 ben már szorgalmasan dolgozik művein, kivált szentírásfordításán.[5]

Elöljárói egyéb tisztségek alól fölmentették, hogy tisztán írói kedvtelésének élhessen.[6] Elkészült szentírásfordításával is, de az 1605-ben tüz martalékává lett.

[1] *Catalogi Provinciae Austriae Soctis Jesu* annor. 1590—94 etc. Kézirat a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Paintner-gyüjteményében. (Összevont névtár. Van az egyes évekről külön füzetekben részletesebb névtár is.) 1590 dec. havi följegyzés.

[2] Velics i. m. I. 98.

[3] Szántó fogadalomtételével kapcsolatban érdemes megemlíteni egy érdekes anekdotát. Fraknói Vilmos megírta Szántó életrajzát s római működésének történetét. Külön monografiát is akart kiadni Szántóról. Egy alkalommal P. Weiser Frigyestől, a magyar jezsuiták történetírójától megkérdezte:

— Mikor tett Szántó négyes fogadalmat?

«P. Szántó egyáltalában nem tett négyes fogadalmat, legalább is nincs rá semmiféle adat» — volt P. Weiser válasza.

— Ha Szántó nem volt «professzus», nem is volt igazi jezsuita s nem érdemes vele külön monografiában foglalkozni — vélekedett Fraknói.

A tervezett monografia valóban megíratlan maradt. Fraknói abbahagyta a kutatást. Utóbb Szittyay Dénes találta meg nemcsak a Szántó fogadalomtételére vonatkozó adatokat, hanem Szántó fogadalmának sajátkezű írásbeli szövegét is. (Szittyay Dénes szóbeli közlése.)

[4] *Historia Collegii Olomucensis S. J.* 1566—1727. (Bécsi Nemzeti Kvtár 12026. sz. kézirat.)

[5] *Catalogi Prov. Austr. S. J.* annor. 1590—1606.

[6] *Catalogus* omnium Personarum Societatis Jesu in Prov. Austriae ad initium Januarii conscriptus A° 1603.

Az 1603. év változatos volt Szántó részére. Április havára esett olmüci útja. A nyári időben pestis tört ki Znióváralján, s a rendház lakói — 12 páter, akárcsak az apostolok — kénytelenek Sellyére menekülni. Az 1604. év csendes munkában telt el Znióváralján. 1605-ben mint gyóntató müködik Szántó. Ez a háborús esztendő ismét földönfutóvá teszi. A Bocskai-fölkelés idején a rendház birtokát, a túróci prépostságot, Révai Márton kapja meg. A jezsuitákat elüzik. A felgyujtott prépostsági épületben ott vesznek Szántó kéziratai, egyedül *Confutatio Alcorani* c. kéziratát sikerült megmentenie. Szántó és jezsuita társai — összesen tizenhárman — Znióváraljáról Olmücbe menekülnek. A váraljai rendház tagjai — számszerint tizen — már 1594-ben, Győr ostromakor is ott találtak menedéket.

Életének utolsó éveit Olmücben töltötte Szántó. Mint gyóntató müködött s irodalmi alkotásainak élt. Nemcsak rendtársainak, hanem Dietrichstein bíboros-püspöknek nagyrabecsülését is élvezi. Olmücben a közös sors összehozta Szántót hírneves rendtársával, a bibliafordító Káldi Györggyel, aki erdélyi társaival együtt 1606 karácsonyra érkezett Olmücbe, s az 1607. évben az erkölcstudomány tanára Olmücben és a tanuló ifjúság gyóntatója, szükség esetén a német segítőtestvéreket is gyóntatja. (Később Brünnbe került s az 1612 júliusában egybeállított névtár szerint az újszerzetesek s a harmadik próbaidőt töltő rendtagok mestere volt.)

Szántó Olmücben megmelegedve újra hozzáfogott a Szentírás lefordításához. Rendje részéről most már hivatalos megbízást is kapott erre a munkára. (V. ö. az 1606 végéről való rendi névtárt.) Ez volt a rendi beosztása Olmücben. Az ószövetségi rész fordításával teljesen el is készült. Az újszövetségi rész befejezésében megakadályozta 1612 július 3-án bekövetkezett halála.

Bibliafordításának sorsáról még halála után is értesít az 1612. évi rendi névtár. Az 1612. évi névtárat közvetlenül Szántó halála után, de még július havában állították össze. Az ő neve már nem fordul elő benne, de a bibliafordításról szó esik. A gráci kollégium tagjainak munkabeosztásában találjuk ezt a roppant érdekes és fontos feljegyzést:

P. Georgius Forro } Revident Biblia(m) Ungarica(m).[1]
P. Martinus Kaldi }

Az a «magyar biblia», amelynek felülvizsgálatával ez a két magyar jezsuita 1612-ben a gráci kollégiumban foglalkozott, nyilván nem lehetett más mint Szántó fordításának teljesen elkészült része, az ószövetség. Ez az újabb adat is megerősíti a rendi hagyományt, hogy Káldi György bibliafordításának sajtó alá rendezésekor felhasználta Szántó kéziratát.[2]

TIMÁR KÁLMÁN.

---

[1] *Catalogus* Prov. Austriae A° 1612 in Julio.

[2] Föltünő azonban, hogy az a Káldi, akit Szántó fordításának fölülvizsgálatával megbíztak, Káldi *Márton* volt és nem a bibliafordító Káldi *György! Szerk.*

A VÁRFALVI FODOR ÉNEKESKÖNYV ÉS KÉT ÉNEKE.

Nemrégiben Gyallay Domokos szívességéből egy 37 lev.-ből álló 16-od rétű (9 × 11 illetőleg 9½ × 11½ cm.) kéziratos füzethez jutottam. A füzet énekeskönyvnek készült s nagyrészt üdvözlőversekből áll, de ezenkívül figyelemreméltó irodalomtörténeti adalékot is őrzött meg.

A kézirat maga három füzet összevarrásából keletkezett. Az első — a másik kettőnél kisebb méretű — hátul s talán elől is csonka; 7 számozatlan levelének írása nagyon elmosódott. Semmi figyelemreméltót nem nyujt. Tulajdonosaira vagy talán a kézirat némely részének leírójára nézve az 1a lap tájékoztat; felső felén, a verscím mellett két oldalt *Stephanus Fodor de Varfava* (!)[1] a 6b-n a lapalján ugyane név *De Aranyos et Varfalva* appositióval áll; majd kétszer magyarul a *Fodor István* név. Valószínüleg ő volt e füzetke leírója s később az összekötött füzetkékből keletkezett kézirat tulajdonosa. Unitárius voltára mutat a 6b—7b-n a *Kereszténi Unitaria Vallasnak Summaja..... rövid versbe foglalva* c. verses rész. A többi leveleken üdvözlő versek olvashatók.

A kézirat e füzetkéje alakra nézve, szélességben és hosszúságban, ½ cm.-rel kisebb a másik két füzetkénél, melyeknek mérete 11½ × 9½ cm.

A *második* füzet az egész kézirat 8—21 lev.-eit adja; elől és hátul csonka. Közlésre érdemes anyagot ez sem tartalmaz; csak leírásának korára ad felvilágosítást; a 9a-n közel egykoru, de valószínüleg nem a leírótól származó írással *Anno 1764* olvasható, a 13b lev. meg az egyik tulajdonos vagy talán leíró, a *Fodor György Nemesszemé*(ly) nevét őrizte meg a Fodor Istvánéval együtt, akinek bejegyzése a 15a-n olvasható az ugyanattól a kéztől származó *Szöts Kata de Sinyfava* (!) bejegyzéssel együtt. A füzetke 12. és 13. lev. között valószínüleg csonkulás történt, mert a 12b-n levő őrszó nem talál a 13a kezdőszavával.

A kéziratnak irodalomtörténeti szempontból értékes része a harmadik füzet, a kézirat 22—37. levele. Ez a füzet az elől csonka s így a 6. vszk 3. sorával kezdődő *vén leány énekével* (22a—23a)[2] kezdődik. Utána egy *MAS ENEK* feliratú, 8 vszk-ból álló kuruckori ének következik, melyet az utána álló (24b—26a) elég szép s régibb líránk nehány értékes vonását mutató szerelmi énekkel együtt alább közlünk. E füzetben ismét és többször találkozunk Stephanus Fodor De Várfalva névbejegyzéssel (26a,

[1] Várfalva; ez és a későbbi Sinyfava (= Sinfalva) aranyosszéki községnevek.

[2] Ez a valószínüleg diák s esetleg külföldi eredetü ének nagyon elterjedt lehetett a XVII—XIX. században. Több változatát kéziratból ismerem pl. *Toroczkay énekeskönyv* (1695.) E. M. kézirattár 2682 sz. 32a—34a; a többit Kanyaró (Erd. Múz. 1903. 500—1, 504—5.) Erdélyi (I : 250—2, II : 241—44. stb), Kriza (*Vadrózsák* 159—60. és 178—9.), a *Vásárhelyi daloskönyv* (74—76.), Thury (IK. 1901: 76—77.) Ferenczi (Erd. Múz. 1898 : 382.) Thaly (*Vit. én.* II : 173—77.) és legutóbb Bartók (*A m. népd.* 1924 : 55.) is közölte. Ismerem ez ének egy töredékes változatát P. Horváth Ádám megfejtett s másolt kéziratos gyüjteményéből (E. M. kézirattár 1310 sz. 33a lev.; v. ö. Erd. Tud. Füz. 20 : 15.) s egy elég hosszú változatát a kolozsvári ref. koll. egy XVIII. sz. végi ponyva nyomtatványából (LVII : 475 r. 3a-b).

29b, 30a—b és 31b); egyik *Anno 1769*-ből (29b), a másik talán *1771*-ből (37b) való, de ez utóbbi az írás elmosódottsága miatt világosan ki nem vehető.

E harmadik füzet leveleit lapszámozással is ellátták, de a számozás téves, mert a 22b-n páros szám helyett világosan páratlan szám (49) olvasható; az utolsó lap számozása a 62-es, a 29b-n. A lapszámozásból következtethetjük, hogy a harmadik füzet igen nagy csonkulást szenvedhetett még a másik kettővel való összeillesztése előtt, mert a lapszámozásból kiindulva jelenleg az 1—47. l.-ja, tehát mintegy 23—24 levele hiányzik.

Az elől jelenleg csomagolópapir védőlappal ellátott, de kötetlen kézirat a Gyallay Domokos tulajdona. Ő Várfalván szerezte a Fodor család valamelyik tagjától nehány évvel ezelőtt. Így tehát itt családban öröklődő kéziratról van szó.[1]

1.[2]

1. Oh magyar világnak fenyes dütsőssege,
Meszsze ki terjedet régi hires neve,
Hava löt javakat (?)[3] mire jutott ugye,
Jaj kinek nem esnek erette meg szive 23 a

2. Hires Magyarságnak regi kirallyai,
Ellenseget győző vitez kapitannyi,
Hogyha lathatnatok nem velünk veszesi
Ki nagyok ne sirna nem alhatna sénki.[4]

3. Isten bizonyságom ügyünk melto vagyon,
Melto hogj az magyar erette meg hallyon,
Szép szabadságáért véreben ki ontson,
Melto hogy ügyiben végig meg maradgyon.

4. Labancz gondolod é ennyi kárvallásunk,
Ez hoszszas ideig valo bujdasasunk,
Hogy hejaban lenne mi nyomoruságunk,
Ne gondold hejaban mi itt nem nyomorgunk. 23 b

5. Labancz életedben mit adot az tokos,
Kivel szövötséged veted mint nem okos,
Magadra nem vigyász hidgyed meg döf tokos,
Utolsó kenyered higyed lészen átkos.

6. Ne szannyad hazadért hogyha vered omol,
Meg egy madar is sír hogyha feszke bomol
Ihol ez az ország ezentul el romol,
Egy rosz badgyat nemet mindent fel koborol.

7. Kigyo nem felejti farka el vagását,
Illy sok szamu magyar ő boszontátasat,
Hogy hegy (!) felejthesse meg mutattya modgyat,
Az Nemet véribén festi fenyes kargyat. 24 a

[1] Az alább közlendő énekeken nyelvi szempontból érdekes megfigyelni az aranyosszéki népnyelv nehány sajátságát; a közlés tehát nyelvjárástörténeti szempontból is nyujt valamit.

[2] Az ének címe helyén *Mas mas enek enek* jelzés áll; egyebekben a sorbeosztást mindkét énekben helyesbítettem s a versszakokat számoztam.

[3] Talán: *javatak* (= javatok), de így is döcögős a szerkezet.

[4] E két sor, valószínűleg a másoló hibájából, értelmetlen.

8. Most többöt nem irok csak üdötöl várok,
Pennámat le teszem az fegyverhez nyulok,
Minden egyeb dolgot az Istenre bizok,
Igaz ügy mellet vegig meg maradok.

Az ének koráról semmit sem tudunk, az 1—2. vszk régi dicsőségre való utalása s a 4. vszk-ban a bujdosásra vonatkozó 2. sor alapján azonban feltehetjük, hogy a kuruc kor vége felé keletkezett. Ha tovább menve feltesszük, hogy ezt az éneket a XVIII. sz. közepén leírója egy erdélyi énekeskönyvből másolta le, világosan csak a kuruc kor utolsó felére, a Rákóczi-korra gondolhatunk, mert Erdély csak a Diploma Leopoldinum betöltetlen ígéretei s a német uralom nehézségeinek megtapasztalása után vett részt a kuruc harcokban. Irodalmi értéke az éneknek nincs, de mutatja, hogy a kuruc vonatkozású népies költészet élete kinyúlt egészen a XVIII. sz. második feléig.[1]

2.[2]

1. Eris szinben tündeklö lelkem szép aszszányam
Vigasságra termet arany veszszö szálam
Minden kenaimban csak te vagy áldasam (?)
Tekentetre melto gyönjörü virágam.

2. Rajta az én szivem immar meg nyugodat,
Ki hüszerelmében engem be fogadat,
Foglalalo (!) pecsetül csokot is adat,
Vigasztalo szokkal engem batoritatt.

3. Panaszsza szivemnek ellened immar nints,
Ez világon olly kints, kiert adnalok nints,
Kerlek hogy orczamra gyakran csokokat hints,
Kegyes szemeiddel gyakran réám tekints.

4. Reszetlenül (!?)[3] ne hadgy hegyes szerelmedben,
Kötet bokretadat adgyad en kezemben,
Hogy mikor akarok nyulhassak kebledben,
Titkan en te velled jarhassak az kertben.

5. Csuda melly hajlando az szerelem dolga,
Ez minap trefolvan velled jadzam vala,
Remensegem kivül szivem hozad hajla,[4]

6. Nagy sok kenaimmal mar eleget ertettel,
Hogy kivánsássagimnak (!) szep szivem eregettel (?)[5]
Mint Dido Aeneast igazan szerettel
Kemény rabságimbol mar el eresztettel.

[1] Erre vonatkozólag érdekes megjegyezni, hogy a *Mit búsulsz kenyeres* kezdetü közismert kuruc ének a kolozsvári ref. koll. könyvtárának XVIII. sz. végi, sőt talán XIX. sz. eleji keltezetlen ponyvanyomtatvány gyüjteményében is megvan (Miscellanea LVII : 475), tehát még ekkor is kedvelt olvasmány, esetleg ének volt.

[2] Az ének előtt címként *Más ének* jelzés áll; a sorbeosztást itt is, mint az előbbi éneknél, helyesbítettem s a versszakokat számoztam.

[3] Részetlenül azaz rész nélkül.

[4] A negyedik sor a másolatból kimaradt.

[5] Másolási hiba ! talán: *engedtél.*

7. Hallattam az elött egy koronn hiredet,
Neha (!)[1] nem ismertem akor szemellyedet
Ugy kivanam latni ékes termetedet
Mint az szomju farkas az hideg kut fejet.

8. Az Angyali kepet szepen szoktak irni,
Attol szemelljedet nehez meg ismerni,
Holtig mar te velled akarak maradni,
Erted nagy kenakot kesz vagyok szenvedni.

9. Merek ditsekedni gyemant termeteddel,
Noha szep szemelljed az nélkülis elkel,
Zöldellő Cyprus vagy nem art néked az tel,
Az Isten aldgyan meg hogy vellem jot tettel.

10. Ezerszer meg halne(k) ha feltámadhatnek,
Erted edes szivem kinokat szenvednek,
Hogy sem mint személlyed en töllem tavaznek,
Szep aszszonyságodnak szolgalnek ha tudnek.

Vége.

Az ének a XVII. századi barokk-lovagi költészet egyik nem minden szépség nélkül való darabja. Másolójáról, szerzése évéről és szerzőjéről semmit sem tudunk, de hogy XVII. sz.-i ének, az bizonyos.

SZABÓ T. ATTILA.

ECKARTSHAUSEN ÉS KATONA.

Veit Weberen, Schilleren és Wielandon kívül a *Bánk bán* 1815-i kéziratának jegyzeteiben még egy német író neve fordul elő, a felvilágosodás népszerűsítő irodalmától utóbb misztika és alchemia felé hajló Eckartshausen Károlyé. *Der Prinz und sein Freund* c. 1789-ben Pesten megjelent könyvéből idéz Katona néhány sort. Eckartshausen u. i. hibáztatja a történetírókat, hogy úgy hízelegnek, mint az udvaroncok, noha ők szabadon írhatnák meg az igazságot. A *Bánk bán* előversengésében Mentor épen azt magyarázza a költőnek, miért «nem szabad másoknak általa» az igazságnak érvényesülnie. A jegyzet ezzel kapcsolatban idézi E. szavait, s ehhez fűzi ironikus rövidséggel: «Sokkal kisebb vagyok, semmint ezen Férjfiúnak szavaiban piszkálhatnék. Azonban — ő nem hallgatta vélem Mentor beszédit. Az Olvasónak eleget teszek, ha azt mondom, hogy E. Ur ezen sorokat 1789-ikbe írta; mi pedig most 1815-iket írjuk.»[2] K. maga sem tudta még, mennyire igazat fog adni neki épen a *Bánk bán* esetében a korabeli cenzura.

Eckartshausen olvasásának is sok nyoma ismerhető fel a *Bánk-bán*ban. Igy épen a nép szenvedéseinek megszólaltatásában még többet használ fel Katona Eckartshausen könyvének aphoristikus részleteiből, mint Veit Weber középkori jelenetéből.[3] A hercegnek szóló baráti oktatásban a fejedelemnek

[1] Noha.
[2] Császár Elemér kiadásában, IK. 1913: 202. l.
[3] L. IK 1931: 38. l.

alattvalóival szemben való kötelességeivel kapcsolatban sok szó esik a szegények sorsáról. E mondásokból és példákból ad egyet-mást Katona a középkori magyar paraszt ajkára:

Eckartshausen, 164. l.

Der mit eisernen Nägeln beschlagene Schuh des Taglöhners darf nicht die Parquetböden der Höfe betretten, er *würde sie ja verderben*, und die Höflinge sind beschäftigt, ihn sorgfältig zu entfernen. Es liegt ihnen daran, dass der Fürst den nicht kenne, der doch alles für ihn ist. Die Reichen verlieren immer, venn Fürsten die Freunde der Armen sind. *Sie müssen sich schämen, wenn sie sich in goldnen Kleidern brüsten, von dem Golde ihrer Unterthanen erkauft*, die in Lumpen gehen. Einst sagte ein Fürst zu Einem Cavalier: Graf! *Sie sollten immer in der Trauer gehen.* «Warum das, gnädiger Fürst?» — *Um zu zeigen, dass Sie doch um die Ehrlichen zum wenigsten nach dem Aeusserlichen trauren, die Sie durch Ihre Erpressungen in Grab gestürzt haben.*

169. l. Wenn äusserstes Elend ihn verleitet, das er um sein Weib und sein Kind dem Hungertode zu entreissen, das Eigentum eines andern angreift, weniges Geld zu seiner Rettung stiehlt, so wird er in Kerker geschlept, und getödtet. Grausam! rufen Sie auf: denn, mein Prinz! oft sprechen grosse Diebe das Todesurtheil über den geringern, und *die Räuber von tausenden sind, morden den, den die äusserste Noth Räuber einiger Gulden machte.*

Tibortz a *Bánk bán* III. felvonásában:

az ily szegény paraszt az Ur elébe nem mehet be többé — úgy rendelte Béla Király, 's meráuiak hasznát veszik — Hisz' össze karmolázná a' szegénynek patkója a' szép síma padlatot!

Tiborcz az első kidolgozásban:

(IK 1913: 269. l.) Pirúlni kellene nékik midőn az aranyos selyem övek verődnek a' lábszáraikhoz; mert vérverejtékünk gyümölcse az. Lelkemre mondom egy halotti Fátyolt kötnének inkább a hasokra; Legalább is úgy külsőképp gyászokat azon becsületessekért mutatnák kiket kiálhatatlan sajtolásaikkal a' sírba döntenek.

Bánk bán III. felv.:

ha egyj beteg Feleség, vagy egy szegény himlős gyerek megkívánván, lesújtunk egyj rossz galambfiat, tüsténtkikötnek;

U. ott:

és a' ki száz meg száz ezert rabol, bírája lészen annak, a' kit a' szükség garast rabolni kénszerített.

A második idézeten kívül a többi csak a *Bánk bán* átdolgozásakor került Tiborc panaszába (amazt s a továbbiakat az első kidolgozás szerint írom, mert az egy-két apróságban még közelebb állnak a megfelelő német helyhez). Ez mutatja, hogy Katonára oly erővel hatott E. könyve politikai szociális tartalmával s kifejezésmódja velősségével, példálódzásokban, ellentétekben és képekben való gazdagságával, hogy a *Bánk bán* átdolgozásakor újra elővette s még egyszer alávetette magát hatásának.

Az átdolgozáskor elmaradt elöversengésben a már említett jegyzeten kívül a recensensnek — pályázatra küldött műnél különösen kockázatos — kigúnyolására is E. egy helye csábította. A 98. lapon írja a kritikusokról: «Diese, die bey einem Glase Wein über ein Werk urtheilen, worüber der Verfasser Jahre lang gedacht hat, sprechen jeder Schrift ihren Wert, und dem Verfasser Geist ab, wenn sie ihn nicht verstehen, oder wenn sie fürs Gegentheil bezahlt sind.» V. ö. a Császártól kiadott szöveg 203. lapján:

Egy ollyan ember a' ki egy Pohár bor
Mellett ítéletét ki mondja, s el
Tapodja minden érdemét egy ollyan
Munkának, a' min a' szorgalmatos
Szerző talán Esztendeig töré az
Eszét; csupán azért: mivel vagy
Nem érti, vagy pedig *haszont vadász.*

Hogy miért vonhatta magára a költő figyelmét E. könyve, azt címe megmagyarázza. Udvari árményt jelenítvén meg, kapott minden olvasmányon, amely hozzásegíthette, hogy az udvari levegőbe beleélje magát; sőt a címről még azt is gondolhatta, hogy a herceg barátja afféle udvari cselszövények irányítója, mint sok regényben és drámában, s mint amilyen szerepet ő Biberáchnak szán. Akármit várt előre, amit benne talált, az is nagyjelentőségű volt számára: a felvilágosodott abszolutizmus e katekizmusában, az ifjú herceg oktatásában, az udvari életnek s fejedelem és alattvaló viszonyának sok vonatkozása kerül szóba. Ezenkívül a hercegi nevelő józan világbölcsesége s néhány példálódzása külön is visszhangot keltett Katonában. Az ő Biberáchja nemcsak intrikusa a *Bánk bán*nak, hanem mint a misztériumdrámák ördöge s a barokk drámák udvari intrikusai, a világos látás, a józan ész képviselője is, kit élcelődő bölcsesége sokkal rokonszenvesebbé tesz, minden lelkiismeretlensége ellenére, az üresfejű hercegnél. Több oly cinikusan bölcselkedő mondása, mellyel egyszerre a helyzet és szereplői lényegébe világít be, Eckartshausen könyvéből való. A legfrappánsabbak:

60. l. (az udvari pletykákról) Germanikus, der sich versteckte, um zu hören, was man von ihm sagte, ist nicht allzeit nachzuahmen; denn G. gab uns auch ein Beyspiel von einer besonderen Mässigung und Tugend, die noch wenig Menschen gezeigt haben.

221. l. Germanicust ki elrejté magát,
Hogy majd ki lesse, mit beszéllenek
Felőlle, nem jó ám követni mindég:
Mert a' szelid Germanicus tudá az
Ő Indulattyait mérsékleni.

84. l. Alles, was der Eitelkeit schmeichelt, gefällt einem galanten Frauenzimmer; sie hält die schändichste Ausschweifung für ruhmwoll, wenn nur etwas auszeichendes darinn ist — ein falscher Schimmer von Ansehen, Grösse, Verdienst....

222. l. Minden a' mi csak az Asszonyi
Szív büszkeségének hízelkedik
Már tettzik a' Fejér személynek. Ők
A leg gyalázatosb kirugdalódzást
Is még dicsőségesnek ismerik, ha
Abban van egy kis Rendkívül való.
Egy Herczeg — egy királyi Néne — egy
Csillag-Kereszt—Nemes Szülők—Arany
Lántz...

U. o. Bey einem galanten Frauenzimmer darf man sich nicht mehr Vorzugs schmeicheln, als bey einem Kaufmann. So heilig auch dieser verspricht, die Ware aufzubehalten, die man sich ausgesucht hat, so wird er sie doch mit Vergnügen dem Nächstbesten geben, der ihm mehr bietet.

222. l. Az asszonyi
Szivtül ne várjon többet önn' maga
A' Férje is, mint egy becsületes
Kalmártol: ez ha bár melly szentül is fel-
Fogadja a' ki választott Matériának
A' Féretételét — Mégis hazud —
Egész örömmel adja azt ki a' Leg-
Elsőnek, aki érte többet ád.

94. l. Der Schwarm sumsender Kleingeisterchen ist ebenso gross als das Mückenvolk, aber wo ist der, der glaubt, daß er auch dazu gehöre?

223. l. A' repkedő kitsinke Lelkek oly
Sokan lehetnek a' világba, mint
A' Szúnyogok; de vallyon hol van az
Az ember, aki abban elhitetné
Magát, hogy *Ő közikbe tartozik.*

95. l. Es ist Schade für einen schönen Kopf, darinn kein Hirn ist; er hat oft alles: Augen, die sprechen, Lippen, die sprechen, eine sehr geschwätzige Papageyenzunge, und alles was spricht. — sagt: es fehlt mir am Verstande!

226. l. Kár illyen csinos Főért, hogy a' Velő hibáz belölle: benne van
Szép két szem a' melly hódítón beszél;
Szép Ajkak a' mellyek beszéllenek;
'S még egy nagyon beszédes, ép, piros
Szajkói Nyelv; és minden, a' mi csak
Beszélhet, azt beszélli: hogy
Az ész hibázik, a' Fejetske kong.

Eckartshausen hercegét mentora a történelem tanulságaival is megismerteti; ennek a résznek egy mondatát írja ki Katona az idézett jegyzetben. De a költő fejlődésében ennek a fejezetnek jelentősége is sokkal nagyobb: a történetírás feladatáról való felfogásának egyik gyökere ez, vagy legalább itt találta velős formulázását a felvilágosodás néhány idevágó gondolatának is. Két lappal a Katonától idézett mondat előtt szól E. hódítók magasztalásának igazságtalan voltáról: «Man bewundert den, der sie verwüstet und würdiget den, der sie fruchtbar gemacht hat, kaum des Andenkens.» Katona ugyanezt mondja *Kecskemét... története* Előbeszédének VII. lapján: «A' ki tartományokat pusztít, halhatatlanságot nyer — a' ki virágzóvá teszi, alig érdemesíttetik egy két sor írásra.» Egy lappal utóbb idézi E. azt a Horatius-versszakot a halhatatlanságnak a megörökítéstől való függéséről, melyet K. is hasonló vonatkozásban idéz az Előbeszéd III. lapján. A felvilágosodás gondolatvilága a szellemi mozgalmakon még csaknem egészen kívülálló Kúnságból jött Katonát — abban a korban, mikor az irodalomban a romantika, a közéletben a forradalom nyomait is eltüntető visszahatás jutott már uralomra — mint első drámáinak némelyike is mutatja, egészen magával ragadta. Afféle népszerű iratokban jutott elsősorban hozzá, mint amilyenek Eckartshausen könyvei — a jozefinus kor maradványaként a mi könyvtárainkban különösen sok ilyen volt — és az előző évtizedek szépirodalmában, köztük Kotzebue drámáiban és Veit Weber regényeiben.

WALDAPFEL JÓZSEF.

CSENGERY ANTAL IFJÚKORI KÖLTEMÉNYEI.

A szabadságharc utáni politikai életben jelentős szerepet játszó Csengery Antalról sokan tudták, hogy mint diák Debrecenben tanult, de arról kevesen tudtak, hogy a neves államférfiu ifjú korában költészettel is foglalkozott.

Csengery 1840-ben — egy évvel a kollégiumi Önképző Társulat megalakulása után — jött Debrecenbe. Az Önképző Társulat — éltető lelke Péczely volt — képviselte a 40-es évek legelején a politikába mindjobban belemerülő Debrecenben a szépirodalmat. A Társulat ‚költői' magasabb régiókba nem emelkedtek. Egykorú bíráló, Szilágyi István, azt mondja, hogy e Társulat lírai termékei mindenkor megállhatnak a szigorú kritika tribunálja előtt, de mai szemmel nézve az ifjúság költői tevékenykedése eredményét, Szilágyi nézetével ellentétbe kerülünk. Azt találjuk, ha volt is valami érdeme az ifjúságnak a szépirodalom terén, azt nem a költői termékek belső értéke, de íróik nemes törekvése szerezte meg.

A tagok által a Vezetőséghez beadott versek hat vaskos kötetben maradtak fenn s jelenleg a Debreceni Egyetemi Kör könyvtárában vannak elhelyezve. A II. kötetben van két és fél lapon az alább következő hét vers szerzőjük, illetőleg fordítójuk Csengery Antal. Abban az időben irogatta, fordítgatta ezeket, mikor 1840—41-ben mint a kollégium növendéke ott tartózkodott. A versekhez nincsenek megjegyzések, csupán annyi olvasható *Az Önképző-társulat által elfogadott munkák évrendi, betüsoros jegyzékében*, hogy a versek a II. kötetben vannak, s hiányzik a róluk szóló bírálat. Az észrevétel rovatban olvashatjuk a megjegyzést: «Uhland után» — ez a három utolsó versen fel is van tüntetve. Nem tudjuk azonban megállapítani, hogy ki bírálta s mily fokozatra méltatta, mert a róluk készített hivatalos bírálatok vagy elvesztek vagy lappanganak. Annyit sejthetünk csupán, hogy a verseket a bírálók elfogadták s a Társulat irattárába való elhelyezésre méltónak találták. A versek pályamunkák voltak s mint ilyenek vettek részt a költői versenyben. A szerző neve utólag van a versek után írva.

Emlékezet. 4—840—41.

Csendes est száll a láthatárra,
Szenderitő, mint kéj-élvezet,
S tisztán, mint lakomnak ablakára
Hold, sugárzik hü emlékezet.

S bájzenével, mint eóli hárfa,
Rezgi át szivemnek hurjait,
Es a multnak, fátyolát lehántva,
Szép honába vissza andalit.

O dicső hon! benned ujra élem
Már egy letünt szép napjaim',
Mikben égi boldogságot éltem,
A kedves leány' hü karjain.

Hallom ismét ajkidat, Luizom!
Lángszerelmi szókat mondani,
És öledre vágyva zárni, látom
Karjaid felém kinyujtani.

Mindenütt elömbe leng a képed,
Tégedet mutatnak álmaim!
És még is szünetlenül csak értted
Lengenek forró sóhajaim!

(Elf. 1840 febr. 27.)

Néma bu. 5—840—41.

Senki nem sirt olly könyüt,
Milly szememben ringadoz,
Bánatot nem ismer más,
Millytöl keblem hamvadoz.
S mint tüz árját a Vezúv,
Sziv, titkold fájdalmidat,
S mint a' gyöngyöt Oceán,
Szem, rejtsd el siralmidat!

Áruló ne lásson át
Érzetim szentek' szentén,
És ne sujtson elvimért
Törvény álarcu önkény.
Mert ki él neked, hazám,
Közhasznu szerelmivel,
Tüskés pályán hü fiad
Üldözés közt vérzik el.

Ertted e' bu melly a mult'
Rémes emlékin mereng,
Értted e' köny, melly jelen
Kor' tiport ügyén eseng!
Bu s köny, dult reményihöz
Gyász halott kisérőül,
Jogtalan nép' arcain,
Mint viharzó tenger ül.

Tél' virága.

Epigramm.

Ne mond (sic!), hogy a tél nem
terem virágot:
Rózsák virulnak arcaid havában.

(Elfog. 1841 febr. 20.)

Győzelem.

Győzött Athenae, és sirt diadalmi
öröm helytt:
Győzöttek s győzök egy haza'
gyermekei.

Előre! 6—840—41.

Uhland' szellemében.

Elő, mindig előbbre;
Fel a tökély-tetőre!
Előre!
Légy a világ' vezére
Amérika, előbbre!
Előre!

Európa, előbbre,
Jogért-ki harc mezőre!
Előre!
Sir vár a tespedőre,
Édes hazám előre!
Előre!

Boldog halál.

Uhland után.

Szerelmi kéjnek
Halottja voltam;
Temetve sir' helytt
Ölén nyugodtam;

Csókjai által
Feltámasztattam;
Szép szemeiben
A mennyet láttam.

Hozá. (sic!)

Uhland után

Szép szemeidben nem kéklik menny; s ajkaidon sem
Rózsa mosolyg; ó nem liliom-ár kebeled.
Ah! mi tavasz volna az, melly illy szép szinü virággal
Tudna himezni imigy völgyeket és hegyeket;
S melyben mindezeken tisztább ég mennye ragyogna
Mostaninál, — a te szép szemeidnek ege!

(Elfog. 1841 febr. 27., szerző: Csengery Antal.)

Közli: DERCZE LAJOS.

ARANY JÁNOS LEVELEI.

A félszázados multú sümegi Állami Darnay-Múzeum egyik leggazdagabb tárháza a magyar irodalmi kéziratoknak. Kisfaludy Sándor és Károly kéziratos hagyatékán kívül, a közel tizezer darabnyi — könyvtárszerü kötetekben elhelyezett — történeti okmány, levél és kézirat sorozatában majdnem teljes számban képviselve vannak irodalmunk halhatatlanjai. A magyar irodalmat kutató történészeinek óhajtok kezükre járni, amikor egy félemberöltő munkájával a pusztulástól megmentett becses kéziratok ismeretlen részének közlését az IK. hasábjain Arany János kiadatlan leveleivel megkezdem.

A húsz darabnál több Arany János-levél és jegyzet között van Toldy F-röl irt feljegyzése, verses müveinek főbb bírálatai, valamint a hét pontozatban összefoglalt *Széptani jegyzetek* négyoldalas kézirata is.

A sümegi múzeumban lévő Arany János-levelek közül az alábbiak ismeretlenek:

I.

Szilágyi Sándorhoz.

Szalonta, jan. 9. 1851.

December 17én kelt leveledet még azon hó végén megkaptam ugyan, de némi elfoglaltatásaim miatt — s mivel sürgetőségét nem láttam — nem válaszoltam arra mingyárt. Jelen hó és év eddig eltelt napjait pedig azon talány megfejtésére fordítám, kinek köszönjem a «Magyar Hirlap» uj évi ajándékul megküldött ingyen példányát? — Nem tudván ez iránt kikosulni, tehát ezennel megköszönöm *néked*, ha érzed hogy nem vagy rá érdemes, add által *atyádnak*, kit üdvözlök ismeretlenül.

Tehát sem *Röp ivek* — sem *ivek* sem semmi a menykő! Szomoru állapot s nem is lesz semmi? Ugy még szomorubb. Minden esetre jó lenne csinálnod valamit: Neved már ismeretes. Ez utóbbi reményben ám maradjanak nálad verseim valameddig; ha azonban semmiből semmi, ugy máshova forditom őket.

Nevemet én is kiirhatom: eddig is tettem azt már egy párszor. De lehetnek egyes esetek, midőn az *ildomosság* kivánja név masquirozását. Értem politicai czélzásoknál (melly pénz ugyan jövőre alkalmasint ki van parancsolva a forgalomból) vagy szatiránál, miért az emberek hajába esnének.

Kertbeny levelét a tieddel egy napon kaptam, jóllehet az már Oct. 28án postán volt — s rögtön válaszoltam.

Vahot Reményéről semmit sem hallani mostanában.

Hát «Katalin» mit csinál? Az az egynehány példány elkelhetett volna már, ha akart. Vagy tán meg a farsangon át sem kel-el «Katalin» kisasszony? Bizony pedig mondom néked, soha sem esett volna oly jól néhány pengő, mint épen most, midőn semmi de semmi kilátásom nincs az ég alatt. Most teljesen «független» vagyok: de e függetlenség, vagyon s jövedelem nélkül, fene dolog. Irhatnék s irnék most bezzeg eleget, de mi haszna? Kérlek nézz utána hogy áll Katicza, s küldj néhány pengőt, különben..... nem tudom hogy leszek.

Gyulait vissza köszöntöm. — Válaszolj mielőbb és ha lehet éleszd fel az én csügedett lelkemet néhány pengő forint harmatával! 'Djon isten!

őszinte barátod

U. i. *Arany János*

Igen kedves dolgot cselekednél irányomban, ha megtudnád Emichtől miben van «Murány ostromának» az ő kelendőségi állapota. Én Emich urnak ez iránt még octoberben irtam volt, s őt legillendőbben felkértem, tudassa velem e dolog miben létét: válaszra azonban mind ekkorig sem méltatott, min valóban csudálkozom, miután Emich urat ugy ismertették meg velem, mint leghumanusabbat a pesti könyvárusok közül. Az meglehet, hogy könyvem nem nagy kelendőségnek örvend, de annak nem egyedül a mü roszaságát lehet okául vetni, olly viszonyok közt jelenvén az meg, midőn mindenki a forradalmi eseményekre forditotta figyelmét, s egy pár szerény könyvhirdetés, valamely lap sarkán, bizony senkinek sem tünt fel, ugy hogy én

azóta irodalmi s író emberekkel nem egy izben találkoztam, kik müvem létezéséről, soha se hallottak egy betüt sem. Arra kértem volt Emich urat próbálja meg ujólag hirdetni, de nem tette, a nélkül hogy okát adná, miért nem. Bizonyosan nem tartja érdemesnek azon nehány krajczár hirdetési díjra. 1848 és 1849-ben több izben voltam, sőt laktam is Pesten; Emich ur boltjában soha sem láttam a könyvemet. Igy persze nem kel a könyv. — De nem leszek keserü; nem csak én, minden magyar iró tapasztalja az efféle bánás módot: tehát általános szabály, s igy kell lennie, bizonyosan. Még szebb ennél az hogy Tompa Miska ugy adhatta ki verseit hogy neki visszaadtak 50 példányt belőle, egyebet semmit. Diójának heját visszakapta.

De nem beszélek többet *héjába*, nehogy az utóirás hosszabb legyen mint a levél, mi körülbelül már is ugy van. *Adieu.*

II.

Kazinczy Gáborhoz.

1.

A boríték: *A Kisfaludy-Társaság igazgatójától.*

Tekintetes Kazinczy Gábor m. akad. tag, s országgy. képviselő urnak, a Kisfaludy-társaság tagjának tisztelettel

Hivatalosan. *Pesten.*

Tekintetes ur!

Van szerencsém a Kisfaludy-társaságnak alább másolatban olvasható végzése nyomán fölkérni, hogy székfoglalóját megtartani méltoztassék, annak határnapjáról, valamint arról is, melyik tag által kivánja magát bevezettetni, engem előre tudositván

ki teljes tisztelettel maradok

A Tekintetes urnak alázatos szolgája
Pesten aug. 4én 1861. *Arany János*
igazgató.

Kivonat a Kisfaludy-Társaságnak f. é. jul. 25én tartott rendes havi ülése jegyzőkönyvéből:

3., Az alapszabályok 17-dik §-a szerint az ujonan választott tagnak a társasag munkálkodási körébe eső előadással kellvén helyét elfoglalni, pályamunkák nem létében pedig az idei Évlapok szépmütani s szépirodalmi része szinte kizárólag az uj tagok beköszöntőire lévén szorulva:

A helytartó elnök indítványára határozattá lön, hogy az igazgató a még be nem köszöntött tagokat székfoglaló előadásaiknak a jelen év folytában megtartására szólítsa föl. — Kiadta Pesten jul 27-dikén 1861. Greguss Ágost titoknok.

Nagyon tisztelt Barátom.

A Kisfaludy társaság jelen évi kiadványainak nyomása annyira haladt, hogy nincs hátra több, mint körülbelül annyi ivszám, a mennyit Molièreek két kötete fogna lenni. E szerint semmit sem ohajtanék jobban, mint hogy Tartuffe-öt haladék nélkül felküldd, s én tűzzel vassal nyomathassam. — Ezt annál inkább remélem, mert ugy gondolom, kész, s csak távollétem tartóztatott a felküldéstől. Most már itthon vagyok: kérlek hát alássan, örven-

deztess meg azzal, hogy Tartuffe nyomását megkezdhessem. Ide s tova az év végén leszünk — én a hátralevő könyvilletményt egyszerre akarom szétküldeni, mert minden szállítás többe kerül 500 ftnál. Igaz a Fösvényt nyomathatnám: de arra sem küldted még el viszont jegyzéseidet (esedezem azokért) s aztán, hátha még akkor is lesznek scrupulusaid Tartuffe iránt, és én nem fogom szétküldhetni a *második* kötetet.

Szíves válaszodat minden esetre, és minél hamarább, elvárom, hogy tudjam mihez tartani magamat. (A Figyelőbe nem volna még valami?) Fogadd lelkem hív ölelését.

Pest, sept. 18, 1862.

tisztelve szerető barátod
Arany János.

2.

Nagyon tisztelt Barátom,

Pest, sept. 24. 1862.

Már jó minap irtam volt néked, de nem kapván se válaszodat se az ohajtva várt küldeményt, azt kell hinnem, hogy levelem elveszett. Tartalma röviden az volt: sürgösen kértelek hogy Molière-ed első kötetét is, ha lehet azonnal felküldeni szíveskedjél, mert az idő rövid, a nyomda pihen, a megkezdett regény nyomatása felakadt, s ezenkivül, mint bizonyosra számitottam, Molière-edre ez évi könyvjárulékban, melyet már is nem nyomatni, hanem szétküldözni kellene. Kérlek tehát, szíveskedjél megirni azonnal, lehet e reményem fordításaidhoz a legközelebbi időben, vagy nyakraföre más után kell-e kapkodnom?

Legszivesb üdvözlettel maradok.

tisztelve szerető barátod
Arany János.

3.

Tisztelt Barátom!

Pest, mart. 31 1863.

Dandin Györgyöt sajtó alá adtam, mint folytatását a II^ik kötetnek: de én nem tudom, bármint sürgetem, nem látok belöle correcturát; ha csak hozzád nem küldötték már. Mindenesetre rajta leszek, hogy nyomják tüzzelvassal, téged pedig kérlek, ne tartsd magadnál soká az íveket. Óhajtanám hogy Tartuffe-öt is (azt a *rosz* darabot, melyet közelebb a M Sajtó nagy kritikusa lepiszkolt) felküldenéd már. Idö kell rá, mig parancsod szerint elolvasom és netáni észrevételeimet megirom. Pedig a nyomtatás körmömre égett; nincs mit küldjek szét a közönségnek. Bérczy csak majd ösz felé ha lesz készen Oneginnel: a Te Molière-det kellene adnom, minden áron, az idei első szállitmányba. Nagy baj ez: addig nem is fizetnek, átallom is sürgetni, amig könyvet nem küldök. Azért mindenre a mi Szent, kérlek, unszollak, esedezem; örvendeztess meg már, hadd lássam Tartuffe-öt is! Hidd el, inkább árt mint használ már ez a *nimia cura*. Valóban, a *pártolói* historia további lehetősége vagy bukása függ attól: adhatom-e e jó munkákat az idén, s adhatom-e idejében. A pártolói rendszer fent maradása pedig életkérdés a társaságnál. Ha megszünik: az alapitók langy heve is meghül: mert az alapitványok kamataiból *semmi* könyvet nem adhatunk, lévén az legfölebb 7—800 forint. A pártolók száma teszi lehetővé csupán, hogy életünknek csak ennyi jelét is adhassuk, mint e három év alatt.

Azért ismételve kérlek, hogy Dandin nyomásában részedről semmi akadályt ne tégy: Tartuffe-öt pedig inditsd mielőbb utnak. Ha a «Koszorut» valami szellemi pártolásban részesitenéd: azt is nagyon megköszönném. Dessewffy munkáját nem adhatom az *urakért*, a «*Legyetek*» színtén bajos adnom most már az asszonyok miatt. Sokan vannak, s rossz néven vennék az ily legyeskedést.

Igen! ha Tartuffe-öd felérkezik: óhajtanék egy részt olvasni belőle a Társaság havi ülésén. Gondolom, nem ellenzed: légy szives erre nehány scenát, vagy egy felvonást kijelölni.

Becses válaszodat, és pedig ha lehet (s miért ne lehetne?) Tartuffe-fel együtt, epedően várva, maradok

igaz tisztelöd és barátod
Arany János.

III.

Aigner Lajoshoz.

1.

Tisztelt Aigner ur!

Nem tudom hogyan, elszámitottam magamat, mint a német mondja, jó magyarul. Azon arány szerint *semmi* munka sem dijaztathatik a Koszoruban. Én a két hót értettem együtt — és igy ajánlatom az ön kivánatával egyezik, melyet is mindenkor örömest teljesitek. Csupán arra kérem, hogy a küldeményt szerdán este, vagy legfelebb csütörtökön d. e. 10-ig megkaphassam. — Capitel betüvel mindig a könyv czíme jelölendő; az iró neve, ha a czim előtt áll, compakttal, ha utána áll, akkor szimplán cursivval. Egyéb változtatás nem szükséges. Inkább *válogatott* mint *sok* könyv kell egyszerre.

Bocsáson meg a kis tévedésért, de melyet helyrehozni, bár mind nékem mind Önnek kellemetlen érzés, mégis szükséges vala. Ide zárva küldöm a 10 frtot, nagy köszönettel.

1862. *A. J.*

2.

T.
Aigner Lajos urnak
Pfeifer könyvkeres.

Ne legyen oly érzékeny. Azt mondta nékem hogy Julius tájban elutazik, s igy, — különben is gazdálkodnom kellvén a t. példányokban, — kihagytam. Most már beirtam ujra és menni fog. A könyvrovat egy idő óta a *nyilt levelek* által volt megszoritva — s közelebb a *szedő* bölcseségének tulajdonitható, hogy csupa magyar könyveket szedett, holott a többi is mind nála volt. Igaz hogy szükebben vagyunk a félévben, de azért folytassa mig itt lesz.

Arany J.

3.

(Aigner levélpapirjára irva)

Aigner Lajos levele, Arany János válaszával.

Igen tisztelt ur! Pest, 1863 jan 24

Bátorkodom a «*Koszoru*» számára mellékelve Kriza János Vadrózsáinak ismertetését azon kéréssel beküldeni, hogy azon esetre ha Kegyed vagy

Gyulai ur szándéznak róla a Koszoruba irni, sziveskednék czikkecskémet azonnal visszaküldeni, mely kérésemet ismételve maradok mély tisztelettel

alázatos szolgája
Aigner Lajos.

A mostani számból helyszüke miatt, kiszorult. Tovább nem tartom magamnál, hihetőleg bővebb ismertetés jön majd (általam) a Vadrózsákból. Köszönöm szives figyelmét.

A. J.

4.

Tekintetes ur!

A Magyar Tudományos Akademia october 30án összes ülésében kedvesen fogadta Kovács József lelkész ur ajándékából *Horváth Ádám* «Holmi» czimü kéziratát, s azért mind Kovács urnak, mind Önnek kifejezi köszönetét.

Buda-Pest 1876 nov. 3

tisztelője
Arany János
főtitkár.

Ttes. Abaffy (Aigner) Lajos urnak tísztelettel
Budapest.

IV.

Arany János körlevelei.[1]

1.

A Nyelv és Széptud. Osztály tiszt és rendes és a Történettudományi Osztály tiszt és rendes tagjaihoz.

A *Gorove* alapítványból minden második évben, 30 arany jutalom mellett, jutalom-kérdés hirdettetik ki, mely váltva az erkölcstudomány, széptan és magyar müveltség történetéből veendö. (Ügyrend 102.)

Miután a folyó évi decemberi nagy gyülésen eldöntendö pályázat bőcsészeti kérdésre van függőben; az előtt pedig széptudás, a magyar *müveltségtörténet* köréből veendö lészen:

Szerencsém van tehát a Történettudományi s' a' menyiben a müveltség-történethez az irodalom-történet is hozzá tartozik, a Nyelv- és Széptudományi osztályok t. tagjait fölkérni hogy a dec. 6-án tartandó osztály értekezletig ily feladandó kérdésről gondolkozni méltóztassanak.

Pest, november 23. 1865.

Arany János
titoknok.

2.

A Történet tud. Osztály tiszt. és rendes és a Nyelv és Széptud. Osztály tiszt és rendes tagjaihoz.

A Vitéz-alapitványból minden második évben, 40 arany jutalom mellett, jutalom-kérdés hirdettetik ki, mely vagy a történeti, vagy a természet tudományi szakból veendö; amannak köre különösen a magyar irodalmi, egyházi, és polgári történet, statisztika, érem- és régiség-tudomány; ezé különösen az ásvány-, növény-, állat-, gazdaság-, és mütan levén.

[1] Erdélyi János hagyatékából.

Miután a közelebbi pályakérdés, melynek eredménye a' nagygyülésen lesz eldöntendő, a term. tudományi szakból vétetett: ugy hiszem, most a történettudományi szakra kerül a pályakérdés és kitüzöjének feladata.

A mennyiben azonban a magyar irodalom történet a Nyelv és Széptudományi osztály körébe tartozik: ez osztálynak is része van a kérdés kitüzésében.

Mindkét osztály tiszt és rendes tagjait tehát ezennel szerencsém van felhivni, hogy a dec 6án tartandó osztály értekezletig ily kérdés formulázásáról előre gondolkozni méltóztassanak.

Pest nov 23 1865 *Arany János*
titoknok.

V.

Hivatalos felszólítás ismeretlenhez.

Tekintetes ur!

Karácsony Mihály t. tag urnak «Aquincum» cimü értekezése bevezető részét, mint az Értesitőbe szánt s az Akademia ülésén felolvasott munkát szerencsém van Tekintetes urhoz, mint elnökileg kinevezett harmadik birálóhoz (a két első meg nem egyezvén) véleményre áttenni; s határozottan kiemeltetni kérem, méltónak tartja e ezen dolgozatot az Értesitőbe leendő felvételre.

Ki tisztelettel maradok

Tekintetes urnak alázatos szolgája

Pesten dec 15 1866. *Arany János*
titoknok.

Közli: DARNAY KÁLMÁN.

TOLDY FERENC ÉS HAYNALD LAJOS.

A magyar irodalomtörténetirás atyját, Toldy Ferencet, őszinte tisztelet és megbecsülés füzte Kalocsa nagynevü biboros érsekéhez, Haynald Lajoshoz, a tudós botanikushoz. Egyaránt lelkesedtek minden szépért és jóért. Sok közös területen müködtek együtt. Mindketten oszlopos tagjai voltak a M. Tud. Akadémiának s utóbb igazgató-tanácsának is. Bőven volt alkalmuk egymással érintkezniök. Haynald érsek irodalmi levelezésének rendkívül gazdag és értékes gyüjteményében van egy pár kiadatlan levél, amely megvilágítja a két kiváló férfiú összeköttetését. Hadd beszéljenek helyettem maguk a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött levelek!

1. Toldy ünneplése.

1871. november havában országos ünneplésben volt része Toldy Ferencnek. A Kisfaludy-Társaság kezdeményezésére félszázados irói jubileuma alkalmából lelkesen ünnepelte Toldyt az egész nemzet. Haynald nem lehetett ott Pesten a nagyarányú ünnepségen. Csak levélben köszönthette az érdemes jubilánst, de ezt az őszinte tisztelet hangján tette meg. Haynald irodalmi levelezésének gyüjteményében megvan a levél fogalmazványa.[1] A fogalmazványt Majorosy János oldalkanonok, a későbbi tinnini püspök irta Haynald

[1] Toldy levelezésének gyüjteményét a M. Tud. Akadémia kézirattára őrzi. Lehet, hogy megvan közte Haynald elküldött levele.

tollbamondása alapján.[1] Haynald azután átnézte a fogalmazványt s jávított rajta. A levél így szól.

Nagyságos Királyi Tanácsos Úr!
Különös tisztelt Uram!

Ki előtt a holnapi napon a haza és nemzet rég megszokott tisztelettel legjobb fiaiban meghajol: azt félszázados irodalmi munkásságának ünnepén személyesen üdvözölhetni igen ohajtottam volna. Mitől azonban magamat legyőzhetlen akadályok által elütve fájdalmasan érezvén, nem tehetem, hogy legalább e szerény sorokkal ne közeledjem édes nyelvünk csinosodását s a hazai közmüvelődést hatalmasan eszközlő irodalmi tevékenysége iránti hódolatom kifejezvén nagyérdemü Személyéhez.

Isten kegyelmének különös ajándéka az, hogy azon korban, mely másokat megtörve és munkaképtelen szokta állítani a világ elejébe, Nagyságod hosszú s majdnem példátlan termékenységü munkássága után is ifijú erővel és kiváló energiával szolgálja a tudomány terén a nemzet szellemi érdekeit. A legkülönbözőbb nézetü és elvi meggyőződésü férfiak, kiknek sorát kedvezőbb körülményeim közt én is tarkítottam volna, fognak holnap köszöntőleg járulni érdemkoszorúzott személyéhez. De egyben, hiszem, velem együtt mindnyájan megegyezendnek, t. i. abban, hogy a hazai irodalom fáradhatatlan munkásának szintazon Isten kegyelmét, mely hosszú és szerencsés müködés közt épen és ifjon tartá eddig, még sok időre szívből ohajtsák.

Ez őszinte kívánatnak kifejezést adván, kitünő tisztelettel vagyok és maradok,

aláz. szolg.

Kalocsa expedivi 11/11. 1871. *N.*

A javításokkal sürün ellátott fogalmazvány külzetén Haynald jelzése:

Toldy Ferencnek 11/11. 1871.

Toldy 1871. nov. 24.-én válaszolt alábbi rövid levéllel:

Nagyméltóságú Érsek!
Kegyelmes Uram!

„Laudari a laudato viro" a legédesebb jutalom, mely a becsületes munkát érheti. E jutalommal bő mértékben érzem magamat Excellentiád kegyes megemlékezése által tetézve, a Ki előtt nem csupán mint egyházfejedelem —, hanem mint a Tudománynak és a Szépnek is főpapja előtt mély tisztelettel hajlok meg.

Fogadja tehát Excellentiád mély hálám kifejezését azon leereszkedő jóságért, melyből megtisztelő üdvözletével ünnepemet szépíteni kegyeskedett; s azon hódolatot, melylyel öröklöm?

Nagyméltóságodnak

Pesten, november 24. 1871. alázatos szolgája
Toldy Ferenc.

Az ívrétü levél külső lapján Haynald jelzése:

Toldy pr. 4/13. 1871.

A dátum jelzése tévedés dec. 4. helyett.

[1] Haynald érsek általában tollba szokta mondani leveleit.

2. Haynald érsek adománya Toldy síremlékére

Toldy halála után, 1876-ban, a Kisfaludy-Társaság mozgalmat indított Toldy síremlékének felállítására s e végből emlékbizottságot is szervezett. A bizottság megkeresésére Haynald érsek is hozzájárult az emlék költségeihez 50 forinttal.

Az érseki iroda várta a beküldött összegnek valami formában való nyugtatását. Mivel a pénz átvételéről szóló elismerés késett, az iroda 1877. ápr. 20-án kelt levélben Arany Lászlónál tudakozódott ebben az ügyben. (Az ügyiratnak[1] iktatáskor kapott jelzése 532/1877. — Toldy Ferencz szobrára küldött 50 frt iránt kérdés Arany Lászlóhoz.)

Magának a levélnek fogalmazványa:

Tekintetes Arany László földhitelintézeti titkár Urnak

Budapest.

Ő Excellentiája a Főtisztelendő kalocsai Érsek Ur Dr. Haynald Lajos folyó évi január 10-én Toldy Ferencz emlékszobrára 50 forintot küldött Tekintetes Degré Alajos Urnak, mint a Kisfaludy-társaság által kiküldött bizottság elnökének.

Miután ez összeg eddig semmi módon nyugtatva nem volt, alulirt iroda attól tartván, hogy a pénz talán a postán elveszett bátorkodik Tettes Uraságodhoz (:mint kinek diszes neve az adakozásra fölszólító levélben megemlitve volt:)[2] azon kérdést intézni, hogy a fönt kitett 50 forint rendeltetése helyére csakugyan eljutott-e?

Tisztelettel

Kalocsán 20/4. 1877. *Érseki iroda.*

exp.[3] Exp. 20/4. Ott.[4]

Arany L. az érseki iroda levelét eljuttatta Degré Alajoshoz, az Emlékbizottság elnökéhez s erről az érseki irodát is értesítette. Degré félreértette a levél hangját, bizalmatlanságot látott benne saját személyével szemben és szörnyen megsértődött miatta. Innen magyarázható, hogy kevésbbé udvarias levelet intézett az érseki irodához. Levele így szól:

Budapest April 23án 1877.

Érseki irodának Kalocsán.

Dr Haynáld Lajos ő kegyelmessége által a „Toldy emlékre" 50 ftot f. e jan 12én kezemhez vettem.

Nagy tévedésben méltoztatik lenni az Érseki iroda, azt állitván, hogy az összeg semmi modon nyugtatva nem volt; először is nyugtául szolgál az általam aláirt térti vevény, de másodszor: rákövetkező nap a „Fővárosi Lapokban" köszönettel nyilvánosan nyugtáztam. Ennél többet báró Sina Simon ő kegyelmességének a 300 fért sem tehettem.

[1] Az iratok a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban vannak.

[2] A zárójelben levő részlet Haynald sajátkezű közbeszúrása a fogalmazványon.

[3] Haynald kézjegye.

[4] Ott Béla világi ember, érseki irodatiszt.

Kár volt tehát ‚a diszes nevet' felvilágositás végett föl keresni, én közbenjáró nélkül is szivesen szólgáltam volna vele.

Tisztelettel kérem az Érseki irodát, méltoztassék a ‚Fővárosi Lapok' 1877ik év jan 12e után a közel eső számokban utánnézni, s ha megtalálta az ide vonatkozó nyilvános nyugtát, ismerje be, hogy ok nélkül járt el erányomba ily lovagiatlanul.

Egyébiránt az Arany László barátomhoz irt levelet elteszem emlékül, s alkalmilag felmutatom ő excellentiájának, ha vajjon az ő tudtával kerülnek-e ki irodájából az efféle otrombaságok? ami tudom nagyon távol van oly finom szellemes férfiutól mint ő excellentiája.

Egyébiránt tisztelettel vagyok
Az Érseki iroda kész szolgája *Degré Alajos*
Kalap utcza 10.

Degré erőshangú levelére Haynald válaszolt. Haynald érseket viszont kellemetlenül érintette az adományozott összeg összehasonlítása br. Sina nagyobb adományával. A levél fogalmazványa megvan részben Arany L., részben Degré levelének üresen maradt részén.

Degré levelén olvasható az iktatás:

Toldy-emlékre küldött 50 frt iránt válasz Degré Alajosnak

A válaszlevél fogalmazványa:

Nagyságos Degré Alajos Urnak *Budapest.*

Nagyságod rosz néven vette irodámnak tudakozódását az 50 frt megérkezése iránt. Szabad legyen azon őszinteséggel, melyet a Nagyságod iránti régi tiszteletem igényel, kijelenteni, hogy irodám neheztelését nem érdemli. Felszólalása az én tudtommal történt, mint ki biztos akartam lenni afelől, valjon egy elhunyt jeles honfitársunk emlékére ajánlott ezen összeg Nagyságodnak kezéhez jött-e. Igy szoktunk tenni minden jelentékenyebb összegre nézve, mely *directe kérve, directe elküldve* volt, de *directe nem nyugtattatott.* Épen a gyüjtő Urak érdekében történik a mireánk nézve tenger munkánk között alkalmatlan tudakozódás, mely a pénzügyet tisztába hozza.

A Fővárosi Lapoknak, bármennyire elismerjük jelességüket, olvasói nem vagyunk, nem érünk rá; de külömben is nem a Fővárosi Lapok utján valánk felszólitva, hanem egyenesen.

Fordultunk Arany Lászlóhoz a megnyugtatás végett, mert

1ször) ő is vala a hozzám intézett felszólitásban megnevezve,

2szor) mert annak tartózkodását hivatali állásánál fogva tudtuk.

3szor) Nagyságodét pedig bizonyosan nem tudtuk és épen azért, mivel azt a pénzeslevélre sem irhattuk rá, gyanunk vala, hogy az eltévedt; jártunk tehát a Nagyságod által kijelt [kijelölt] uton, Arany László utján

Irodám tehát nem hibáztathatik s annak igen tisztességes, érdemes férfiai érsekökkel együtt senki iránt méltánytalanok nem szoktak lenni, legkevésbé az irodalom és közmüködés terén maguknak kitünt, érdemek [!] szerzett hazafiak iránt, de méltán meg is várják, hogy szokásos méltányosságuk hasonló méltányossággal találkozzék. Fogadja régi őszinte tiszteletem kifejezését, melylyel vagyok szerencsés lenni aláz. szolg.

A levél eddigi részének fogalmazványa Arany L. levelén olvasható. Degré levelén is van még e levélhez tartozó fogalmazvány:

Hogy még Sina bárónak sokkal nevezetesebb adománya sem nyugtattatott másként, mint az én sokkal csekélyebb összegecském, az az általam még porában is tisztelt bárónak dolga volt, mind a nyugtatás keresésére, mind az összeg nagyságára nézve. Ő tudta, mily czélokra és menynyit tehetett, mint tudom én, mily czélokra adakozhatom én és mennyit. — Ő tudta, mily uton szerezzen magának az udvariasság szabályainak legszigorúbb megtartása mellett adománya megérkezéséről biztos tudomást, mint tudom én.

A fogalmazvány alatt Haynald jelzése: exped.

A fogalmazvány Dr. Városy Gyula érseki levéltáros, a későbbi kalocsai érsek kezeírása.

Haynald önérzetes hangú, de nem sértő válasza hihetőleg eloszlatta a félreértést. Evvel a levéllel le is záródott a levelezés Toldy Ferenc síremléke ügyében.

TIMÁR KÁLMÁN.

ADALÉK GÁRDONYI GÉZA ÉLETTÖRTÉNETÉHEZ.

Számos Gárdonyi-életrajzban olvasható, hogy a nagy regényíró 1887-ben a pesti középiskolai tanárképző-intézettel próbálkozott, de anyagi okokból csakhamar visszatért Győrbe. Ez az adat téves: tanítói oklevéllel sem akkor nem lehetett, sem most nem lehet az egyetemre rendes hallgatónak beiratkozni, már pedig a középiskolai tanárképző-intézetnek csak az lehet a tagja, aki a bölcsészeti kar rendes hallgatója. Gárdonyi nem is a *középiskolai*, hanem a *polgári iskolai* tanítóképzőintézetnek — jelenleg polgári iskolai tanárképző főiskola a neve — volt a hallgatója. Az intézet felvételi naplójának 84. lapján olvasható annak a 22 ifjúnak a neve, akiket az 1886/87. tanévben a nyelv- és történettudományi (magyar-történelem-földrajz) szakcsoportra rendes hallgatónak felvettek. Közöttük szerepel Ziegler Géza neve is (sorrendben a 11.), akiről itt a következő adatok vannak feljegyezve: 1863. aug 3-án született Agárdon (Fejér vm.), róm. kath. vallású, nős, magyar anyanyelvű, nagykorú, Budapesten, Lovas-út 4. szám alatti házban lakik és az I. a. osztályba iratkozottbe. Az «észrevételek» rovatban ez olvasható: «kimaradt», de hogy miért és mikor, az már nincs feltüntetve.

HOFBAUER LÁSZLÓ.

JÓKAI ISMERETLEN KÉT SÍRKŐIRATA.

(Testvéreinek.)

Jókai különös erővel tudta átélni a rokoni szeretet mélységeit. Bizonyságai ennek rokonaihoz írott levelei. Ezek közt is kitünnek hangjuk melegségével azok a sorai, melyeket Ihász Lajoshoz írt, Kossuth Lajos Mikes Kelemenének, Ihász Dániel ezredesnek a testvéröccséhez, Hathalomra, Veszprém megye.

Egy ilyen levélben írja 1902. december 30-án:

«Eléggé meg nem sirathatom felejthetetlen jó *Károly* bátyámat, ki nekem egész éltemen át igazán szerető testvérem volt. Áldás legyen emlékezetén.»

1903. május 27-én pedig ezt írja:

«Kedves Lajosom!

Itt küldöm a legszomorúbb feladatomat, a két síremlék felíratot. Isten oltalmazzon meg Benneteket minden rossztól. Csókolunk.

Rokoni szeretettel maradok szerető bátyád: *Jókai Mór.*»

A levélben a két sírkő-irat.

Az első:

Itt nyugszik az Urban
néhai nemes nemzetes és
vitézlett *Asvai Jókay Károly*
Mint férj, apa, rokon, hazafi
Tökéletes ember
Életét jutalmazza Isten
örök üdvösséggel

Szerető rokonok áldása,
Minden igaznak tisztelete
Tartsa fenn emlékét
a napok végéig.
M C M II
vagy:
M D CCCC II

A másik ez:

Itt nyugszik az Urban
Néhai özvegy *Váli Ferencné,*
Született *Asvai Jókay Eszter*
A női erények példaképe,
Egész élete boldogítás szeretet,
áldozat volt.

Emlékét szivükbe zárva őrzik,
Egyetlen lánya, áldó rokonai,
Dicsőült lelkét üdvözítse Isten
Szeretete maradjon
örökségül a jókra.
M D CCC L XXXX VIII.

Jókay Károly az író testvérbátyja volt, 1814-ben született. Ő volt Jókay József és Pulay Mária első gyermeke. Utána következett Eszter, 1817-ben született. Vályval kötött házasságából volt egy leánykája, Mária.

Ez volt az a két testvér, Károly bátyja és Eszter nénje, akiket Jókai annyira szeretett s akiknek fenti két sírkőiratában megrajzolta a jellemét.

Hegyaljai Kiss Géza.

KAZINCZY FERENC LEVELEI RÁTKAI PÁLHOZ.

A sátoraljaújhelyi Zempléni Múzeum levéltára őrzi azt a három Kazinczy-levelet, amelyet — a Múzeum őrének, dr. Visegrádi János úrnak szívességéből — alább az eredeti kézirathoz híven közlök. A levelek, a maguk rövidségében is, beszédes emlékek: rávilágítanak arra a nyomasztó anyagi helyzetre, amelyben Kazinczy 1824—25-ben volt, nem először és nem utoljára. A címzett Rátkay Pál neve Kazinczyval kapcsolatban eddig még nem szerepelt — ha ugyan nem az a Rátkay ez, akiről Kazinczy még 1805 jún. 3-án Kazinczy Péterhez írt levelében megemlékezett. (Kaz. Lev. XXII: 93. l.)

1.

A borítékon:

Tekintetes Rátkay Pál Urnak, Tekint. Abaujvárm. Fő Esküdtjének, nagy bizodalmu Drága Jó Uramnak — Felső-Regmecz.

Különös bizodalmú Drága Jó Uram Fő-Esküdt Ur!

Csörgön lakó Strossz Herskó nékem háromszáz forintommal adós, 's a' pénzt rajta meg nem vehetem. Most borokat csinál a Mátyásházi hegyeken. Alázatosan kérem az Urat Fő-Esküdt Urat, méltóztassék azokat számomra elfoglalni. Hogy előadásom nem hamis, reménylem, kétségbe venni az Ur Fő Esküdt Ur nem fogja. Ajánlom magamat becses barátságába s maradok

Az Urnak Fő-Esküdt Urnak alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz.

Széphalom Október 28 d. 1824.

2.

A borítékon:

à Monsieur Monsieur Paul de Rátkay Juré du Comitat Abaujvár — Felső-Regmecz.

Különös bizodalmú Drága Jó Uram Fő-Esküdt Úr,

Alázatosan kérem, méltóztassék ezen emberem által a' Csörgön lakó Stross Herskótól sequestrumba vett ötven forintot, mely felöl Mikóházán létünkben az Úr Fő-Esküdt Ur nekem azt a' hírt adta, hogy számomra reá tette kezét, általküldeni. A legszivesebb köszönettel köszönvén kérésem barátságos teljesitését maradok hiv tisztelettel

Az Urnak Fő-Esküdt Urnak alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz.

Széphalom Január. 15 d. 1825.

3.

A borítékon:

Tekintetes Fő-Fiscális Úrnak.

Lopnék, ölnék, gyújtogatnék olly elakadásban vagyok megint: de azt a' tanácsot nem követhetem. Nem tudom. Méltóztassék Fő-Fiscális Ur csak azt a' nagy barátságot és jótételt közleni velem, hogy az Augustusi számolás szerint menjen, de még ma vagy holnap.

Közli: GULYÁS JÓZSEF.

Igazítás.

Az IK. ez évi I. füzetében közölt Kazinczy-levél ismeretlennek mondott címzettje, amint Balogh Jenő, a M. T. Akadémia főtitkára közli, Nyomárkay József táblabíró volt Sátoraljaújhelyen.

KÖNYVISMERTETÉS.

Emlékkönyv Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából. Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1931. N. 8-r. 213 l. 1 arckép.

Négyesy Lászlónak, a tudós magyar tanárnak alakját állítja elénk írásban és képben ez az ízléses kötet. Ha nem ismernők is személyesen, ebből az *Emlékkönyv*ből megrajzolhatjuk lelki képét. Férfias, bátor tekintet néz ránk arcképéről, mély figyelem, biztos nyugalom ül a szemében, s benne borong még 70 magyar év. Emberi méltóság sugárzik róla, tekintély és erő, szeretet és lágyság harmonikusan egyesülve jelenik meg vonásaiban, s bennük a jóság mellett valami szomorú magyar harci kedv kér helyet; tiltakozik, mintha azt mondaná: nem adom, nem engedem. Szelídség és harcos jellem, a legsajátosabb Négyesy-vonások, adják meg az utolsó vonalakat a kép teljességéhez.

Nemes méltóságával Négyesy László tudományos életünk tiszteletre legméltóbb egyéniségei közé tartozik; zárkozott kedély, mégis vonzó; csöndes, de, ha az igazságért kell síkra szállania, finom fegyvereinek pengését jobban halljuk, mint ellenfeleinek csatakiáltásait.

Az *Emlékkönyv* gazdag anyagából minden kikerül. Gulyás Pál állította össze Négyesy életének legfőbb adatait és irodalmi munkásságát *(Négyesy László élete és munkái)*. Kár, hogy gondos összeállítása második részében csak időrendi csoportosítást ad, teljességével azonban így is értékes.

Négyesy László tudós egyéniségének első megnyilvánulása, alakulása, irányszabása Egerben indult meg, a ciszterci-rend egri főgimnáziumában; annak volt tanulója, majd később tanára. Brisits Frigyes *(Négyesy László egri évei)* írta meg az egri évek történetét, Négyesy első kísérleteit, lelkes szárnypróbálgatásait, igazgatójának, Szvorényi Józsefnek, szerepét szellemi élete irányításában.

Az egri évek történetét adja Badics Ferenc is *(Négyesy László középiskolai tanári pályája)*, de kissé tömörebben, és tovább halad Szolnok állomáson át Négyesynek a budapesti gyakorlóközépiskolai tanári működése ismertetésével egyetemi tanári kinevezéséig, 1911-ig. Részletesen beszéli el a Gyakorlóiskola történetét úgyszólván a megszervezésétől 1872-től 1911-ig. Ebbe a keretbe illeszti bele Négyesynek mint vezető-tanárnak a működését. Ezt a mozgalmas külső történetet Császár Ernő tanulmánya *(Négyesy László a tanárképzés szolgálatában)* belső képpel egészíti ki: Négyesyről, a vezető-tanárról ad plasztikus, eleven képet, s nemcsak azt mondja el, mit nyujtott Négyesy jelöltjeinek, hanem azt is, hogyan. Négyesy «az iskola hagyományainak nem volt kritikátlan tisztelője: ahol jónak

látta, eltért tőlük;» önálló egyéniség volt, «sokat elmélkedett azon, hogy miért és hogyan tanítson s ránevelte a gondjaira bízott ifjú tanárokat az elmélkedésre.»

A vezető-tanárból 1911-ben egyetemi professzor lett. Már 1893 óta mint magántanár tartott előadásokat, tanszékfoglaló előadásával mégis mintha új stílus indult volna útjára egyetemünkön «az alföldi magyar tehetségek csöndes mérsékletével lemondott a ragyogás s a feltűnés olcsó eszközeiről» — írja róla Hankiss János *(Négyesy László, az egyetemi tanár)*. Jól rajzolja Hankiss Négyesy alakját, a kedves, tudós tanárét, akitől minden igazi tanítványa sokat tanult, megemlékezik a nevezetes stílusgyakorlatokról, kiemeli frisseségét, tudásának «sokrétűség»-ét és talán a legnagyobb értéket: «a tökéletesen jó embert.»

Ugyancsak a tanárt, a nevelőt mutatja be Pitroff Pál is *(Négyesy László, a pedagógus)*. Szerinte Négyesy «belülről» pedagógus, tehát igazi nevelő. Nemcsak gyakorlatban, elméletben is szolgálta a magyar pedagógia ügyét. Különösen a tantervek és utasítások szövegén látni meg Négyesy pedagógiai munkássága nyomát. Pedagógiai munkásságával kapcsolatos a tankönyvírás terén kifejtett buzgalma. Zlinszky Aladár *(Négyesy László, a tankönyvíró)* mutat rá értékes tankönyvírói munkásságára.

Irodalmi munkásságának, a tudós munkájának bemutatásával többen foglalkoznak az *Emlékkönyv*ben. Négyesy tudományos pályáját mint nyelvész kezdte meg, s nyelvtudományi készsége — bár ritkán — később is megszólalt (Tolnai Vilmos: *Négyesy László, a nyelvtudós)*. Alszeghy Zsolt *Négyesy László irodalmi tanulmányai*ról ír, Szász Károly *Négyesy László akadémiai drámabírálatait* ismerteti, amelyeket a drámabíráló bizottság előadójaként készített. Ugyancsak kritikusi működését állítja elénk Császár Elemér *(Négyesy László, a kritikus)*. Ritkán írt kritikát, de mindig nagyértékűt, bírálatai sokszor mélyebben járók mint maga a megbírált munka, pedig csak «nagyjelentőségű irodalmi mű vonta magára figyelmét.» Egy-egy nagyobb tanulmányszámba menő bírálatában megtalálhatjuk «egyéniségének művészi reliefjét, ... tudományos és emberi valóját,» Pintér nagy könyvéről írt bírálata pedig egyike a legjelentősebb magyar tudományos kritikáknak.

Irodalomtörténeti munkássága egész irodalmunkra kiterjedt. Vizsgálta költészetünk eredetét és ez alkalommal östörténeti kutatásaink újabb irányát mintegy megsejti (Kristóf György: *Négyesy László és östörténeti kutatásaink*); de a középkori és újabbkori irodalmunk kérdései is foglalkoztatták (Szinnyei Ferenc: *Négyesy László és középkori irodalmunk;* Dézsi Lajos: *Négyesy László és XVI—XII. századi irodalmunk;* Gálos Rezső: *Négyesy László és XVIII. századi irodalmunk;* Borbély István: *Négyesy László és XIX. századi irodalmunk;* Sik Sándor: *Négyesy László és XX. századi irodalmunk*), mindenfelé találunk egy-egy mély, találó megjegyzésre dolgozataiban. Négyesyt, az irodalomtudóst, összefoglaló képben Horváth János tanulmánya mutatja be *(Négyesy László)*. Irodalomtörténetírásunk fejlődésében előkelő helyet jelöl ki számára elméleti és gyakorlati téren. Szerinte Négyesy az irodalomtörténeti «szintézisben a szisztematikus történeti elem teljességét» kívánja látni, «az egész irodalmi életnek mint evolúciós egységnek felfogását,» más szóval «fejlődésrajzot óhajt.» Kiemeli

Horváth Négyesynek a forma és lényeg viszonyáról szóló tanítását is, végül pedig megállapítja, hogy «a nemzeti irodalomtörténet, mint nyelvproblematikával kiteljesült szaktudományi típus, Négyesy László tudós gyakorlatában és elméleti tanításában jutott el máig leghatározottabb öntudatra.»

Van még egy területe Négyesy tudományos működésének: a magyar verstudomány. Nagy és maradandó hatást ért el, ezen a téren Arany János után neki köszönhetünk tegtöbbet (Horváth Cyrill: *Négyesy László és a magyar verstudomány).*

A tudományos életben Negyesy már korán nagy szerepet játszott, az Akadémiának már 1896-ban levelező tagja lett, s tevékeny részt vett az akadémiai bírálóbizottságokban — Viszota Gyula *(Négyesy László a Magy. Tud. Akadémiában)* állítja össze működését. Kéky Lajos *Négyesy László a Kisfaludy-Társaságban* címmel ad érdekes tanulmányt Négyesy tudományos ambicióinak egy részéről. Pintér Jenő *(Négyesy László a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban),* Sajó Sándor *(Négyesy László az Országos Középiskolai Tanáregyesületben)* és Várdai Béla *(Négyesy László a Szent István Akadémiában)* dolgozatukban egyéb tudományos működéséről adnak számot.

Az *Emlékkönyv* többi dolgozata (Baros Gyula: *Négyesy László és a magyar közlélek;* Farkas Gyula: *Négyesy László külföldi kapcsolatai;* Morvay Győző: *Négyesy László, a szónok;* Pap Károly: *Négyesy László és Beöthy Zsolt barátsága;* Zolnai Béla: *Négyesy László és középiskolai tanítványai;* Zoltvány Irén: *Emléksorok Négyesy László ünneplésére)* is hozzájárul — bár egyik-másik kissé erőltetett — Négyesy lelki arca teljes kiképzéséhez. Talán még Pap Károly tanulmánya érdekel bennünket leginkább, a két nemes lélek összefonódását rajzolja; az igazi, áldozatos barátság képe ez, Négyesynek sorsa, Beöthynek egyik missziója elevenedik meg előttünk. Négyesy kereső lelke ideálra talált, Beöthyé gazdag talajra; ritka találkozás, fehér hollók.

Örömmel olvastuk ezt az *Emlékkönyvet,* elismeréssel és hálával adózhatunk a szerkesztőnek, Pintér Jenőnek, a közrebocsátónak, a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak. Szeretettel rakosgattuk össze a vonásokat, s a magyar tudományos életnek ezt az előkelő, tudós professzorát, akinek nevére a közelmultban fölfigyelt az egész ország, s aki a tanár, a tudós nevet a nagyközönség előtt is tisztes magaslatra emelte — mi is «egész emberként» látjuk Kékyvel. «Egyéni kiválóságainak tiszteletet parancsoló hatásán kívül idő folytával egyre inkább a mult legszebb és legnemesebb hagyományainak képviselőjét is kell látnunk tiszteletreméltó személyében s úgy éreznünk, hogy az ő ajkán szólal meg legbátrabban a nagy mult kritikai lelkiismerete.» (114—115. l.)

HEGEDÜS ZOLTÁN.

Dr. Kristóf György: Esztétikai becslésünk a mai közszellem hatása alatt. Kolozsvár, Minerva Rt. 1928. K. 8-r., 149 l.

Nagyon tartalmas kis könyv; komoly tudás, higgadt ítélet és becsületes magyar érzés dolgoztak rajta. Főtárgya az a szomorúan időszerű kérdés, van-e értelme a magyarországitól elszakadt sajátos célú és eszközű erdélyi vagy épenséggel székely irodalomnak. Kristóf határozott *nem*mel felel.

Természetesen nem tagadja az u. n. *practicum* szükségét, melynek minden egyes problémáját (írók termelése és tömörülése, kiadás, könyvvásárlás és olvasóközönség) Csonka-Magyarországtól elválasztva és függetlenül, külön úton-módon oldották meg Erdélyben. Azonban «az irodalmi élethez, az irodalom teljességéhez föltétlenül hozzátartozik nemcsak a practicum, a gyakorlás, hanem az igazoló theoreticum, az értékelő elmélkedés. Vagyis az esztétikai becslés... Különálló erdélyi irodalom létezése tehát attól függ, hogy vajon van-e más, különálló szempontja és mértéke az erdélyi magyarság esztétikai becslésének». Ebben az értelemben Kristóf csak egy magyar irodalmat ismer. Ez folyik az elméleti meggondolásból, de ezt bizonyítja Erdély irodalmi élete is a multban és a jelenben egyaránt.

A művészetek imaginárius világa a szellemnek legszabadabb, legtökéletesebb kiteljesedése és épen ezért nem puszta forma, hanem, «a közszellem lényegének megmondója». Az esztétikai értékelés sem néz csak az alakra. A magyar irodalom tehát a magyar közszellem megtestesülése, már pedig ennek — leggyökeresebb mivoltában — az erdélyi lelkiség is szerves része. Ezért az éltető törzstől elszakadt, külön Erdélyi irodalom «nem fejlődés, hanem elcsökevényesedés». Nem is volt soha gyökerében sajátos erdélyi irodalom a multban, és minden igazán nagy erdélyi író az egyetemes magyar irodalom munkásának vallotta magát. Ma is ez a valóság. Kétségtelen, hogy van erdélyiség, mint etnikai adottság, de ez csak forrás, nyers anyag: eszköz és nem cél; nem célja önmagának és nem mértéke. «Íróinknak» — mondja tovább Kristóf — «sohasem szabad feledniök, hogy legegyénibb és legerdélyibb megnyilatkozásaikban is az egész magyarság számára kötelesek alkotni, az egyetemes magyarság szelleméhez kell hozzáférközniök». Ezek a gondolatok mélyen szántó elméleti megokolásba, továbbá irodalom- és szellemtörténeti háttérbe vannak beleágyazva. Nagyon józan Kristóf ítélete az évszázad elejének irodalmi harcairól, de az elszakított Erdély irodalmi életének küzdelmes kialakulását sem láttam sehol sem oly találóan megrajzolva. Hiszem, nem egy szemről hull le a hályog, ha a Királyhágón túlra is áttekint tanulságért.

KOCSIS LÉNÁRD.

Magyar irodalmi ritkaságok. Szerk. *Vajthó László.* Bpest, Kir. magy. egy. nyomda. Bpest, (1931.) k. 8-r. 1. *Bessenyei György: A törvények útja. Tudós társaság.* 84 l. — 2. *Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai.* 160 l.

Már két ízben megemlékeztünk egy derék középiskolai tanárnak kitünő érzékre való gondolatáról: tanítványaival kiadatja a régibb magyar irodalom kéziratban maradt irodalomtörténeti jelentőségü müveit. Így jelentette meg, a budapesti Berzsenyi Dániel-reálgimnázium diákjainak költségén és munkájával Bessenyei Hunyadi-eposzát és *Tarimenes*ét — most szélesebb körre terjesztve ki tervét és munkásságát, egész sorozatot tervez hasonló kiadványokról. Vállalkozásának első két füzete már előttünk van, egy újabb Bessenyei-füzet és egy Péterfy-füzet.

Bessenyeinek két kéziratban maradt értekezését adja az 1. füzet, a *Törvénynek útját* és a *Tudós társaság*ot. Címük megtévesztő; az első nem történeti munka, s a második nem a fölállítandó akadémia szükségességét

fejtegeti, hanem mindkettő államjogi munka. A *Törvények útja* az uralkodói hatalomról, a jog és törvény erejéről szól, a *Tudós társaság* pedig öt tudós férfit léptet föl s azok ‚társalkodásá'-ból fejti ki Bessenyei, maga elvonulván személyei mögé, államjogi gondolatait és elveit. Nagyobb irodalomtörténeti jelentősége egyik tanulmánynak sincs.

A 2. füzetnek sem szabatos a címe, de ezért már a kiadó felelős. Nem adja a kiváló kritikusnak minden dramaturgiai dolgozatát, csak 34-et azok közül, amelyek 1878-tól 1882-ig az Egyetértés című napilapban megjelentek, s vagy 60-at mellőz. Jól tette, hogy a Kisfaludy-Társaság Péterfy-kiadásában megjelent 8 drámabírálatot nem nyomatta le újra, s a tudományos világ hálával fogadja, hogy Vajthó László és diákjainak jóvoltából Péterfy dramaturgiai dolgozatainak majd a fele könnyen hozzáférhető — de kérdés, nem lehetett volna-e, a füzet tervének megváltoztatásával, még nagyobb szolgálatot tenni az irodalomtörténetnek. Vajthó ugyanis vegyesen közli Péterfynek a magyar és külföldi drámákról adott ismertetéseit, meg a Nemzeti Színház színészeinek és külföldi vendégeinek játékáról írt kritikáit. Bizonyos, hogy így változatosabban és színesebben rajzolódik elénk Péterfy kritikusi profilja — de vajon nem hiányos-e még így is ez a kép? Hiszen sem regénybírálataiból, sem tudományos kritikáiból nem kapunk egyet sem. A kiadó, igen helyesen dramaturgiai dolgozataira korlátozta kötete anyagát: ebben az esetben az irodalomtörténet sokkal inkább kielégítette volna, ha Péterfy kritikái közül azokat közli, de mindet, amelyekben Péterfy magyar drámákról s magyar színészek játékáról mond ítéletet. De Péterfynek minden sora tanulságos és leköti figyelmünket: örölünk, hogy tíz kis ívnyi szövegét újra elolvashattuk.

KEREKES EMIL.

Bessenyei György kisebb költeményei. Eredeti XVIII. századi nyomtatványok alapján. Kiadta a nyiregyházi evang. Kossuth-reálgimnázium Bessenyei-önképzőköre, az 1930—31. tanévben. 8-r. 96 l.

Vajthó László nemes példája, amelyről az előbbi ismertetésben emlékeztünk meg, követésre talált: a nyiregyházi evang. gimnázium önképzőköre kiadta Bessenyei György összes kisebb költeményeit. Az ifjakat a kegyelet érzése vezette Bessenyeihez — az ő nevét viseli önképzőkörük — s e kegyelet ezúttal igen szerencsés gondolatot sugalt: összegyűjtötték egy kötetbe Bessenyeinek szétszórtan megjelent kisebb költeményeit. Valamint a budapesti Berzsenyi-reálgimnázium diákjainak eddigi kiadásai, a nyiregyházi kis kötet is tudományunk egy mulasztását teszi jóvá. Bessenyei minden versét, egy kivételével, pusztán az eredeti XVIII. századi kiadások őrzik, újabban nem jelent meg csak ez az egy, s a régi Bessenyei-kötetek olyan ritkák, hogy egyik-másik még a budapesti nagy közkönyvtárak közül is csak egyben található. Ez fölhasználásukat nagyon megnehezíti — az *Eszterházi vigasságok*hoz p. o. a Múzeumi könyvtárban nem lehetett hozzáférni, s Császár Elemér magánkönyvtára segítette ki az ifjakat. A nyiregyházi kötetnek így nagy tudományos jelentősége van, s ezt még fokozza, hogy a kiadás tervszerűen, helyes tudományos érzékkel készült. Mivel a versek időrendjének megállapítása meghaladta volna a középiskolai ifjúság erejét, a verseket

magukban foglaló gyüjtemények időrendjét vették alapul s ezen belül megtartották Bessenyei elrendezését, a szöveget pedig egészen a költő helyesírásával adták, úgyhogy az még nyelvészeti célokra is alkalmas, teljesen pótolja az eredeti szöveget. Az érdem ezért az ifjak vezetőjét, Belohorszky Ferenc tanárt illeti: ő szabta meg a kiadás alapelveit, ő irányította és ellenőrízte az ifjúság munkáját — nyilván az ő lelkében született meg a szép gondolat is. De jó munkát is végzett, hálára kötelezte tudományunkat.

KEREKES EMIL.

Vitéz Veszprémy Dezső: Tali és széchi-szigeti dr. Thaly Kálmán életrajza. II. kötet. A Vutkovich-díjjal jutalmazott pályamű. Budapest, szerző kiadása, 1931. N. 8-r. 175 l.

E nagyméretű Thaly-életrajz első kötetének hibáira már Kéky Lajos komoly bírálata[1] felhívta a figyelmet, jóakaratú megjegyzéseiből azonban a szerző jóformán semmit sem értékesített e második kötetben. Talán nem akarta műve «egységét» átdolgozással megbontani. Munkája ezúttal is alig más, mint adattömeg, még írójának tárgyszeretete, lelkesedése ellenére is. A szerzőnek ez a lelkesedése fontos és nem fontos, sőt fölösleges dolgoknak egész áradatát hömpölygeti az olvasó felé. Négy hatalmas fejezetben [1. Thaly Kálmán a honvédelmi minisztériumban. 2. Thaly «pihen». 3. Thaly, mint országgyűlési képviselő Budapesten. 4. Thaly Debrecen képviselője. (A dicsőség útja.)] tárgyalja anyagát — az időrend fonalát azonban néhol annyira megduzzasztja kitéréseivel, hogy útjelzés nélkül való csomók keletkeznek rajta — kivált a Thaly-idézeteknek nála ellenőrízhetetlen anyagából.[2] És mire jó a Rákóczi-tár egyes kötetei tartalmának fejezetenként való elmondása? Az őserdő áttekinthetetlen sűrűsége ez a könyv, ahol a nemes fák elvesznek a tetejükig kúszó liánok tömkelegében.

De nemcsak a szerkezete elhibázott az életrajznak, vannak tárgyi tévedései is, s ezek azt mutatják, hogy a szerzőnek nincs ereje a tudomány mai színvonalára emelkedni, nem tudja kézben tartani az anyagot. Kár volt irodalomtörténeti kérdésekbe, értékelésekbe bonyolódnia — itt követi el a legnagyobb hibákat. Amit pl. a kuruc költészetről mond (14—15. l.), az mind üres szólam, gyakran zavaros is. Az ilyen megállapítások: «Valami patinás sajátossága van a magyar géniusznak»... «A kuruc a magyarság... tudományra törekvésének is... kifejezése»... «Nem voltak tehát olyan vadak és bárdolatlanok azok a ‚haragos' kurucok»... stb., nem mondanak semmit.

Komoly történeti tárgyalás helyett lirikus hevületet kapunk a könyvben, anachronisztikus érzelmi kitöréseket, a jelenre vagy a közelmultra vonatkozó utalásokat, frázisokat és túlzásokat, s mégis — vagy épen azért — csak messziről látni a «vezér», Thaly, glóriásnak rajzolt alakját. Közelebb nem tudja hozni Veszprémy hozzánk, sőt a sok *fény* határozottan ártalmára van a *világosság*nak.

[1] IK. 1929: 126—127. l.

[2] Utal ugyan Thaly munkáira, de nem mondja meg, honnan valók az idézett részek.

Mindez nemcsak kritikátlanságra, hanem tudományos módszer hiányára is vall. A baj a szerző alapfelfogásában, készültségében van; Thaly munkásságában épen azt becsüli sokra, amit neki is hibájául róhatunk föl: a kitéréseket, a «gyönyörű epizódok»-at, képeket (115. l.).

A szorgalom és nemes ambició elismerésén kívül bizony kevés jót mondhatunk Veszprémy munkájáról, szinte csak ismételhetnök azokat a sorokat, amelyeket Gyulai írt Thaly Kálmán *Bottyán János*áról.[1] A könyv anyagának majd hasznát veszik Thalynak későbbi életrajzírói vagy munkásságának méltatói, ez érdeme lesz Veszprémynek is, aki nagy munkát végzett, de kevés sikerrel.

SZABÓ DÁVID.

Barta János: Az ismeretlen Madách. Bpest, szerző kiadása, 1931. 8-r. 83 l.

A címbeli tanulmány a lélektani vizsgálatoknak ahhoz a fajához tartozik, mely újabban charakterologia néven, életadatok, egykorúak nyilatkozatai, naplók, levelek s a művek részletes elemzése alapján egy-egy típus, vagy kiváló egyén, különösen írónak személyiségét építi föl; a temperamentum hippokratesi statikus képe, a charakter mellé és helyébe, a dinamikus formát állítja.[2] Az ilyesfajta fejtegetések voltaképen lélekelemzések, melyek kissé a klinika kórtani képeire emlékeztetnek s némi Lombroso-i emlékcsökevényekkel a Freud-féle psychoanalysissel határosak, minthogy kiváltképen «nem egészen egészséges» természeteket vesznek bonckésük alá. Jó értelemben ide tartozik Dóczy Jenő *Arany János*a (1929), különösen *A körösi tanár* és *A. J. neuraszténiája* c. fejezete; Boda István *A. J. különös természete* (EPhK. 1927—29 és kny.), mely a balladák megrendült lelkű hőseinek lélektani csíráit magának a költőnek lelki alkatából származtatja. Nem az irodalmi alkotás magyarázata tehát a cél, hanem belőle és általa az alkotó ‚személyisége'. Ezekkel rokon Barta János tanulmánya is, mely a charakterologia módszerével Madách személyiségének tudományos megszerkesztését tűzte ki céljául. A köztudatban élő Madách-képet az ‚ismeretlen', az ‚igazi Madách'-csal akarja helyettesíteni.

Mindenekelőtt az eddigi Madách-kép két fő alkotóelemét: a gondolkodót s a költőt teszi vizsgálata tárgyává. Mindkettőről megállapítja, hogy egyik sem alapeleme és magyarázója a költő személyiségének, csupán egyik oldala: hiányzik belőle a sajátos formai elv... az igazi költőiség magaslatára egész életében csak egyszer jutott el, a *Tragédiá*ban... ez sem táplálkozik közvetlen élményből (14. l.)... nem született gondolkodó és egyetlen emelkedést kivéve, nem is költő, de azért szüntelenül gondolkodni, költeni akar... gondolkodása és költészete elsősorban nem formai, hanem életjelenség; bennük nem a müösztön, hanem az életösztön, a vitalitás nyilat-

[1] Bp. Szle, 8. kötet. 1867. 369—377. l.; újra: *Bírálatok.* 1912. 59—72. l.
[2] Josef Utitz: *Charakterologie.* 1925. Jahrb. für Ch.

kozik (15. l.)... csak az alkotás fontos, nem az alkotás eredménye, tárgya... Madáchnál a műalkotás maga sohasem lehetett igazi kielégülés forrása... az alkotás hevét mindig a siker élvezésével akarja megtoldani (16. l.)... súlyosan esik a latba mindennemű tudatos életterv hiánya (25. l.)... felületes személyiség (31. l.) stb.

Következik e megállapítások részletes igazolása a költő életadataiból kora ifjúságától kezdve az 'elöregedés' idejéig. Szinte végtől-végig csupa negatívum. Ez az 'ismeretlen Madách' igen szomorú jelenség; széthulló lélek, melyből hiányzik minden morális idealizmus, az életnek egységes felfogása; csupa válság, mely nem juttatta hozzá ahhoz a közvetlen élethez, melyre vágyott; töredékes, kifejletlen ember mindhaláláig. Nem tudom, a charakterologia módszere hozza-e magával ezt az állandó tagadást, a pozitívum kerülését, vagy a szerző szemén van-e a tagadás szellemének szemüvege, de úgy érzem, hogy ily módon emberileg tökéletes személyiség még nem élt a föld göröngyén, s nem is fog élni soha. Alig van a könyvnek egy lapja, mely ne hívná ki ellenmondásunkat, de erre nincs terünk. Bennünket első sorban a költő érdekel, erre teszünk néhány megjegyzést; bár a charakterologia szempontjából ez csak egyik eleme a személyiségnek s csak a többivel együtt van értéke.

Madách zsenge gyermekkorától fogva írói pályáról álmodik (31. l.), de nemcsak álmodik, hanem minden élményét irodalmi kifejezésre is juttatja. A szerző mégis megtagadja tőle a költő nevezetet, mert «költészete első sorban nem formai, hanem életjelenség (15. l.)... s csak egyszer jutott el az igazi költőiség magaslatára (14. l.)». Ezt a szememben erőszakos szétválasztást nem értem. Én úgy vélem, hogy minden igazi költőiség életjelenség, élmény és formai elvből való megnyilatkozás együtt és egyszerre: s épen Madáchban látom azt a folyton működő, ellenállhatatlan belső kényszert, mely formai megnyilatkozásra hajta. Hogy a tökéletesség magaslatára — mint az áloévirág — csak egyszer jutott, az szerintem nem von le költői valójából semmit: erre a művészet, a költészet történetében van elég példa (Katona József, Leonardo, Leoncavallo).

Ezeket olvassuk a tanulmányban: «nem raktároz el magában semmit (22. l.)... feltűnően kevés egész költészetében a reminiszcencia (25. l.)... régibb hazai költőket nem olvas (33. l.)» — ezek nyilván célzatos túlzások, melyeknek a szerző maga is ellenmond (34. l.), a tények pedig világosan cáfolnak. Lírájának legértékesebb darabjai az emlékek ihletéből fakadnak, ez táplálja gazdagon az *Ember tragédiáját* is; korai költeményei Bajza s az almanach-líra mintái után indulnak, Vörösmarty, Teleki hatása világos, Petőfié sem átmeneti, hanem nagyon is mély: hát a *Faust*- és *Kain*-reminiszcenciákat hová sorozzuk, nem is szólva a Bibliáról?[1]

[1] Különös váddal illeti a szerző Madáchot: megrója, hogy nem járt minták nyomán s nincsenek költészetében reminiszcenciák. Szóval: az eredetiség fogyatkozás! Az esztétika eddig az ellenkezőt tanította: eredetiség nélkül nincs művészi érték. Nincs kedvünk ezt a régi, igaz tanítást sutba dobni Barta új elmélete kedvéért! Persze nem szabad a tételt tovább fejlesztve azt hirdetni, hogy az eredetiség már önmagában érték. Hogy nem az, bizonyítja épen Barta eredeti elmélete. *Szerk.*

A szerző megtagadja Madáchtól a katolikus értelemben vett vallásosságot (47. l.), hiányzik belőle a Mária-kultusz (48. l.) Nem cáfolat-e erre Évának fölmagasztosulása az Üdvözítő anyjáig, aki lába alá szegezi a kígyót?

Ha úgy akarja isten, majd fogamzik
Más a nyomorban, a ki eltörüli,
Testvériséget hozván e világra.
(XV. szín, 4034.)

A dogmákkal szemben közömbös, mondja a szerző (77. l.) — s íme, feleségétől nem válik el törvényesen (62. l.), amint Kepler sem:

Elválnék tőled, szívemet kitépném...
De ott van... egyházunk szava;
S együtt kell tűrnünk, míg a sír felold.
(VIII. szín, 2059.)

Egyebek közt ezek is mutatják, hogy bár külsőleg nem tesz mindig eleget vallása formai rendelkezéseinek, szíve mélyén ott van az anyai örökség, az igazi katolicizmus.

A *Tragédia* megírása a szerző szerint arra való volt, hogy a megbántás fulánkját kiírja magából (76. l.), hogy megszabaduljon a problémáktól, melyeket nem tud megoldani (78. l.), főműve a fájdalomtól való menekülés (82. l.). Hisz épen ez mutatja Madách valódi költő voltát. Mi egyéb az igazi művészi alkotás, mint «kiírás,» a belső feszültségtől való megszabadulás, a gyötrődő kérdések művészi formába öntése útján való leszámolás? Igazolják ezt a költők vallomásai Goethetől (*Wahrheit u. Dichtung* I. rész, 7. könyv) Petőfin át Madáchig, aki aztán esztendeig rá se néz ‚költői gyónás'-ára, hogy tárgyilagosan, idegen szemmel bírálhassa.

Madách lényegesebb társadalmi alakulatok iránt teljesen vak (79. l.) Vajon az *Ember tragédiájának* nem egyik vezértétele-e a társadalom harmonikus kialakulásának kérdése, mely legélesebben a londoni s a falanszteri színben jut kifejezésre?

A szerző kételkedik abban, hogy a mai szöveg az egyetlen, eredeti fogalmazása a *Tragédiának*, s hogy kellett lennie előbb valami «első koncepció» írásbeli nyomának (77. l.). Ha az ember tekintetbe veszi a *Tragédia* keletkezésének idejét (1859. febr. 14—1860. márc. 16.), s hogy közvetlen előtte januáriusban a *Civilisatort* írta; ha magát az eredeti kéziratot tanulmányozzuk, mely egész kusza, rendetlen voltával, javításaival, törléseivel, átírásaival kétségtelenül magán viseli az első fogalmazás minden ismertető jelét, melyhez legföljebb egy-egy cédulára vetett jegyzet tartozik (vö. az *ET.* krit. szövegkiadása, 1924. bev. — IK. 1925 : 84. és 1931. 53.), akkor lemond egy korábbi fogalmazás vagy szerkezet gondolatáról, melyet tudtommal először Bakonyi Hugó vetett fel (Uránia, 1905, 327.), de mindeddig igazolást nem nyert. Különben igen érdekes volna a meglévő ereklyék alapján Madách dolgozásmódját külön vizsgálat tárgyává tenni.

De nem folytatom ezúttal megjegyzéseimet, más alkalommal úgyis vissza-vissza kell majd térni e tanulmányra.

Én úgy látom, hogy a szerző különleges célja miatt előre megalkotta magában a ‚csonka egyéniség' képét s ehhez kereste és meg is találta az igazoló adatokat. Ami nem illett elméletébe, azt egyszerűen nem vette

figyelembe. «Was nicht in die Theorie passt, wird einfach unterdrückt,» ahogy boldogult Schuchardt, a kedves gráci tudós szokta volt mondani.

Éppen ebben a tulajdonságában van azonban a tanulmány értéke, mely része egy még megjelenendő nagyobb műnek. Kihívja az ellenmondást, figyelmet kelt eddig mellőzött mozzanatokra, gondolatokat ébreszt ott, ahol többé-kevésbbé lezártnak látszott az elmélet. S ha nem értünk is egyet mindenben a szerzővel, új utakat nyit szellemi életünk e — goethei szóval élve — problematikus személyiségének megismerésére. Mint lélektani fejtegetés új eszközöket ad Madách életművének irodalmi boncolgatására; ösztönt és módszert más költői személyiségekbe való behatolásra.

Végül nem fojthatom el gondolatomat, mely a gyermekkor homályos érzése óta bennem benső meggyőződéssé vált, hogy Madáchot, legnagyobb tekintélyeinkkel szemben is, nagyobb költőnek tartom, mint gondolkodónak; s ebben a fölfogásomban ez a tanulmány is megerősített.

Azt sem hallgathatom el, mennyire fáj, hogy nincs teljes, hiteles és hű Madách-kiadásunk. Akik nem férhetünk hozzá bármikor a Nemzeti Múzeum kincseihez, mennyire megbénítva állunk minduntalan olyan kérdésekben, melyeket egy pillantás a kézirati anyagba könnyen megoldhatna.

TOLNAI VILMOS.

Csefkő József: Vörösmarty fantasztikus művei. Kivonat a magyar szellemi élet revíziójából. Rákospalota, szerző kiadása, 1930. 8-r. 134 l.

A kissé hangoskodó, nem egészen tudományos alcím már előre jelzi a mű irányzatosságát: Csefkő pörbe száll az eddigi kutatókkal s új nyomon indulva értelmezi Vörösmarty epikájának négy legnehezebb darabját, a *Tündérvölgy*et, *Délszigetet*, *Magyarvárt* és *A romot* — ezeket nevezi közös néven Vörösmarty fantasztikus műveinek.

Csefkőnek határozott esztétikai felfogása van. Könyvének második, terjedelmesebb részében olvashatók azok a válogatott idézetek, melyeket kutatásában irányelvül választott. Ez dícséretes komolyságra vall, más kérdés, helyesen válogatta-e meg őket? Csefkő papi hivatásából emberileg érthető, ha elmélete a teologiai irodalom és a katolikus egyház által jóváhagyott szerzőknek műveiből tevődik össze. Eljárása azonban tudományos szempontból alig menthető; a teológia és az irodalomtudomány kategóriái nem azonosak, s a szerzőtől kissé homályosan értelmezett «bölcseleti alap» és «lelki szabadság» önmagukban nem elegendők irodalmi problémák megoldásához.

Ezt Csefkő munkájának irodalomtörténeti része is igazolja. Fejtegetései egyetlen lépéssel sem viszik előre a Vörösmarty-kutatást. Végeredményben megállapítja, hogy a szóbanforgó műveknek nincs is értelmük... «Ezek az elbeszélő darabok és bizonyos tekintetben a velük kapcsolatos drámaiak is nem lévén művészileg megalkotva, nem is lehetnek műbölcseleti mérlegelés és megítélés külön tárgyai...» Ez lehangoló. A tudomány célja értelmet keresni ott is, hol az nem tünik ki mindjárt első pillanatra. Csefkő értekezésének végén semmivel sem tudunk Vörösmartyról többet, mint az elején.

Igy a tudomány továbbra is Gyulai Pál és társainak «laboratorium szagú» munkáiból fog meríteni, kik annak ellenére, hogy Csefkő őket a lelkiszabadság és mélyebb tudás hiányával vádolja meg, nyujtanak valamit — Csefkő azonban semmi pozitivet sem tud mondani.

Szellemi életünk ‚revíziója' ez alkalommal nem sikerült. Ezért a sajnálatos eredménytelenségért részben a szerző stílusa is felelős. Az ilyen mondatok, mint «a *Tündérvölgy* népies művű Zrinyi-serlegében... dacos elkeseredésének tündérmámorában koccint (így!) velünk a költő szívevágya lebirhatatlanságának diadalára,» nem tudományos munkába valók, mert nem mondanak semmit sem. Nincs ellentét mély tudományosság és lendületes stílus között, de vidéki napilapok vezércikkeire emlékeztető szóvirágok nem pótolhatják a dologi készültséget. Hisszük és reméljük, hogyha Csefkő egyszer nem kivonatosan és nem a barokk retorika nyelvén fogja velünk gondolatait közölni, munkáját több haszonnal forgathatjuk.

Solt (Speneder) Andor.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1930. második fele.

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

Alszeghy Zsolt. A magyar lélek a magyar irodalom tükrében. Élet 273—277. l.

Babits Mihály. Baloldal és Nyugatosság. Nyugat. II. 157—160. l.

Babits Mihály. Irósorsunk és hagyományaink. P. Napló 232. sz.

Bánffy Miklós. Emlékeimből. Erd. Helikon 541—550; 759—763; 812—821. l.

Barna János. Makó színészete és irodalma. Makó. 216 l. — Ism. (P. Z.) Ung. Jahrbücher 309. l.

Baross Gyula. Az irodalmi fejlődés fokozatai. Nkelet. II. 1151—1156. l.

Beöthy Zsolt. A magyar irodalom kis tükre. 7. kiadás. — Ism. P. Lloyd 283. esti sz.

Berzeviczy Albert. Irodalmi viszonyaink az összeomlás után. Bpesti Szeml. 219. k. 295—300. l.

Bisztray Gyula. Szépprózánk legújabb irányai. M. Szemle X. 356—368. l.

Bisztray Gyula. Törpe «nagy regények.» M. Szemle X. k. 186—192. l.

Bisztray Gyula. Újarcú magyar poéták. M. Szemle X. 244—254. l.

Brisits Frigyes. Irodalomfilozófia 4 l.

Császár Elemér. A középkori magyar vers ritmusa. (Irod.-tört. Füz. 35. 1929.) 76 l. — Ism. Gampe József. Erd. Muz. 206—207. l.

Császár Károly. A magyar líra története. Pásztortűz 371. l.

Csathó Kálmán. A magyar színművészet veszedelme. Bpesti Hirl. 221. sz.

Csefkó Gyula. Nótafa, szárazfa, mesefa. Ethnographia. 114—116. l.

Dános Árpád. A színházak gazdasági és művészi válsága. Széphalom 205—209. l.

Darkó Jenő. Antik eredetű hatások a magyar szépprózai stílus kialakulására. Bpesti Szeml. 218. k. 232—251. l.

Demény Mária. Az újabb magyar népszínmű története. (1929.) 54 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 486. l. — Tóth Lajos. Bajtárs. nov. 1.

Ditrói Mór. Komédiások. (Emlékiratok.) — Ism. J. D. A m. asszony 232. l.

Dóczy Jenő. A líra egykor és most. Magyarság 191. sz.

Dóczy Jenő. Kritika és színház. Magyarság. 249. sz.

Dömötör Sándor. Balogh Józsi balladája. Erd. Múz. 196—197. l.

Dömötör Sándor. Gyermekgyilkos nő népballadáinkban. Erd. Múz. 294—298. l.

Erdődi József. A költői nyelv egynémely vonása. Symposion. 51—63. l. — Ism. M. Nyelv 406. l.

Farkas Gyula. A magyar romantika. (Fejezet a magyar irodalom fejlődéstörténetéből.) 336 l. — Ism. Eckhardt Sándor. M. Szemle X. 193—199. l. — Dóczy Jenő. Magyarság. 267. sz. — Turóczi József. Nyugat II. 569—571. l. és P. Lloyd 237. esti sz. — Joó Tibor. Nyugat II. 865—867. l. — Sebestyén Károly. Uj Idők 694—695. l. — Hungarus Viator. Debrec. Szemle 378—379. l. — Pukánszky Béla. Minerva 321—337. l. — P. Hirl. 270. sz. — Ligeti Ernő. Pásztortűz 609—610. l. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle 678—683. l.

Farkas, Julius. Graf Johann Mailáth und Joseph Freiherr von Lamberg. Ung. Jahrbücher 211—229. l. — Ism. Deutsch-Ung. Heimatsblätter 350. l.

Farkas, Julius. Deutsch-ungarische geistige Beziehungen zur Zeit der Romantik. Deutsch-Ung. Heimatsblätter 265—276. l.

Féja Géza. Élet és irodalom. Előőrs 44. sz.

Féja Géza. Osztályköltészet? Előőrs 35. sz.

Féja Géza. A kisebbségi irodalom. Előőrs 33. sz.

(f. i.) A Kappel-ház. P. Hirl. 256. sz.

Fischer Aladár. Perdöntés a legrégibb magyar bibliafordítás irodalmi pörében. Vasárnap 444—445. l.

Fodor Lajos. A szlovenszkói magyar irodalom. Korunk 473—475. l.

Forbát Imre. A kisebbségi magyar irodalom kérdéséhez. Korunk 441—444. l.

Gaál Gábor. A mai erdélyi magyar irodalom. Korunk 828—833. l.

Gaál Gábor. A mai erdélyi magyar irodalom arcvonalai. Korunk. 879—884. l.

Galamb Sándor. Színházi levél. N. Kelet II. 1102—1104. l.

Gálos Rezső. Pannonhalmi énekeskönyv. (1796. Győri Szemle könyvtára 5.) 59 l. — Ism. K. J. Deutsch-Ung. Heimatsblätter 350—351. l.

Gergely István. Nemzeti Színház. Bpesti Hirl. 275. sz.

Gergő Endre. A ponyvairodalom kritikájához. Nyugat II. 364—367. l.

Gulyás József. A legrégibb magyar emlékkönyv. IK. 477—478. l.

Gulyás Pál. Ki volt a kolozsvári «Arithmetica» magyar fordítója? M. Nyelv 299—302. l.

Győry Dezső. Irodalmi élet Szlovenszkón. Nyugat II. 655—656. l.

H. A. Színházi válság. 8 órai Ujs. 291. sz.

Hankiss János. A XVIII. század a magyar irodalomban. Debrec. Szemle 337—350. l.

Hankiss János és *Juhász Géza:* Panorama de la Litterature hongroise contemporaine. Paris. 348 l. — Ism. r. r. Uj Nemzedék 267. sz. — Bp. Hirl. 148. sz. — Rédey Tivadar. Nkelet II. 791—795. l. — Kocsis Lénárd. IK. 479—480. l. — (G. S.) Népszava 188. sz. — B. Gy. Est 237. sz. — Szenteleky Kornél. Erd. Helikon 700—701. l. — Kovách György. Élet 351—352. l. — Fóti József Lajos. Ujs. 166. sz. — Márai Sándor. U. o. 191. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 168. esti sz. — Ignotus Pál. Esti Kurir 161. sz. — Ignotus. M. Hirl. 249. sz. — (k. i.) M. Hirl. 163. sz. — Juhász Géza válasza és Kemény István viszonválasza. U. o. 175. sz. — Bálint György. P. Napló 146. sz. — B. A. Magyarság 214. sz. — K. L. Sajtó 455. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 584—586. l. — Kilián Zoltán. M. Kultúra. 135—137. l. — Hevesi András. 8 Órai Ujs. 177. sz. — Hankiss János válasza. U. o. 183. sz.

Harsányi István. A rokokó ízlés a magyar irodalomban. — Ism. Illyés Gyula. Nyugat II. 786—787. l.

Hegedüs Lóránt. Magyar kritika. P. Hirl. 197. sz.

Hevesi András. Egy irodalmi botrány epilógusa. Erd. Helikon 873—876. l.

Hevesi Sándor. A költő virágos kertje. P. Napló 181. sz.

Hevesi Sándor. Színházi sikerek és bukások. Bp. Hirl. 268. sz.

Hofbauer László. Vidéki irodalmi társaságaink története. 104 l. — Ism. Uj Nemzedék 254. sz. — Szinnyei Ferenc. IK. 488. l. — Dömötör Sándor. Bajtárs nov. 1.

Honti János. A Szilágyi és Hajmási monda szövegtörténete. IK. 304—321. l.

Honti János. A Szilágyi és Hajmási monda rokonai és eredetkérdése. Ethnographia 25—37. l.

Horváth János. Középkori irodalmunk történetéből. Nkelet II. 913—933. l.

Ipolyi Arnold. Magyar Mythologia. I—II. köt. — Ism. Solymossy. Ethnographia 55—58. l.

Jakubovich Emil és *Pais Dezső.* Ó-magyar olvasókönyv. Pécs. (1929.) 312 l. — Ism. H. L. Irodalomtört. 179. l. — Csűry Bálint. Erd. Múz. 199—201. l. — Losonczy Zoltán. Prot. Szemle 783—784. l.

Jász Pál. A «Minerva» első tíz éve. Pásztortüz 486—488. l.

Jenei Ferenc. A világi irodalmi műfajok kéziratos énekeskönyveinkben. (1929.) 42 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 487. l. — Tóth Lajos. Bajtárs nov. 1.

Joó Tibor. A kritika szempontjai. Nyugat II. 362—364. l.

Kádár Jolán, Pukánszkyné. A magyar népszínmű bécsi gyökerei. (Irodtört. füz. 38.) 20 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle 601. l.

Kádár Jolán, Pukánszkyné. Wiener Bühnenüberlieferungen im ungarischen Volksstück. Deutsch-Ung. Heimatsblätter 193—203. l.

Kállay Miklós. A legújabb líra a világirodalomban. — Ism. Fenyő László. Nyugat II. 427—429. l.

Kállay Miklós. Parasztok írókról. Nemz. Ujs. 220. sz.

Kállay Miklós. A kritika mint irodalmi bolettaosztogató. Nemz. Ujs. 214. sz.

Kardos Albert. A magyar—zsidó nyelvrokonság utolsó bajnoka. M. Nyör. 86—92. l.

Kardos Albert. Lebke és lepke. M. Nyör. 217—219. l.

Kardos Albert. A magyar irodalomtörténeti tanterv módosítása. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlöny. 64. évf. 212—218. l.

Kardos Albert. A mászkir és a Halotti beszéd. Egyenlőség. dec. 6.

Kelényi B. Ottó. Buda és Pest hirlapirodalmának multja. A sajtó 622—634. — Ism. Vass, Clara. Deutsch-Ung. Heimatsblätter 347—348. l.

Kerényi Károly. A Csodaszarvas az «1001 nap»-ban. Ethnographia 145—152. l.

Keresztury Dezső. Irodalom és stilus. M. Szemle X. 62—74. l.

Keresztury Dezső. Irodalmi életünk és társadalmunk. M. Szemle IX. köt. — Ism. K. B. O. Nkelet II. 810. l.

Ki játszott az idén legtöbbször a Nemzeti Színházban. 8 Órai Ujság 288. sz.

(k. i.) Magyar író, magyar könyv. M. Hirl. 238. sz.

Kodolányi János. Írók tündöklése és bukása. Népszava 267. sz.

Kodolányi János. Színházi tapasztalatok Debrecenben. Nyugat II. 879—880. l.

Kokas Endre. Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma. 165 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 487. l. — (jég.) Debrec. Szemle. 387. l. — P. J. Irodalomtört. 188. l. — Kekel Béla. Erd. Múz. 209. l. — Tóth Lajos. Bajtárs Nov. 1.

Komlós Aladár. A felekezetek a magyar irodalomtörténetben. Századunk 481—482. l.

Kovács László. A dráma újraébredése a kolozsvári Magyar Színházban. Erd. Helikon 858—862. l.

Kovács Mihály H. Népballada. Ethnographia 48—49. l.

Kozocsa Sándor. Irodalomtörténeti repertorium. 1929 második fele. (Második közlemény.) IK. 375—384. l.

Kozocsa Sándor. Irodalomtörténeti repertorium. 1930 első fele. (Első közlemény.) IK. 489—504. l.

Köhler Aladár. Szapáry Péter mondája. Ethnographia 85—96; 161—176. l.

Kristóf György. Tiz év az erdélyi magyarság irodalmi életéből. Irodalomtört. 145—158. l.

Kristóf György. Bethlen Gábor és a magyar irodalom. 61 l. — Ism. B. Gy. Nkelet II. 801—802. l. — Császár Károly. Pásztortűz 443—444. l. — Antalffy Endre. Erd. Helikon 701—702. l. — P. Lloyd 265. esti sz. — X. Erd. Múz. 210. l. — Sz.: U. o. 309. l.

Kujáni János. Adalékok a magyar színjátszás és szinpadi szavalat történetéhez (1928.) Pécs. 46 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 485—486. l. — Tóth Lajos. Bajtárs nov. 1.

Kun Andor. Az első amerikai magyar újság. Sajtó. 409—411. l.

Lampérth Géza és *Bárány László.* A Petőfi-Társaság ünnepi ülése Egerben. 89 l. — Ism. Kovács Péter. M. Kultúra 301. l.

Laták István. A jugoszláviai magyar irodalom. Korunk 756—757. l.

Lengyel Menyhért. Levelek egy kezdő drámaíróhoz. P. Napló 214., 220., 232., 238. sz.

Léstyán József. A Batthyány-Könyvtár középkori imádságos könyve. Vasárnap 504—505. l.

Ligeti Ernő. Ankét a szinházi válság leküzdésére. Pásztortűz 347—348. l.

Loewy, Siegfried. Ungarische Dichter auf Wiener Bühnen. P. Lloyd 149. reggeli sz.

Lukcsics Pál. Szent László király ismeretlen legendája. 36 l. — Ism. Horváth Cyrill. IK. 366—370. l. — Hoffmann Edith. M. Könyvszemle. 173. l.

Magasi Artúr. Szent Imre alakja a magyar költészetben. Pannonhalmi Szemle 144—152. l.

Máté Károly. A könyv morfológiája. Minerva 252—302. l.

Matkó Géza. A «csehszlovákiai» sajtó. Sajtó 412—425. l.

Mészáros Sándor László. A Nemzeti Színház és Kamaraszínházának zsebkönyve. 1930. Első évfolyam. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle 516—517. l.

M. Gy. Magyar irodalomtörténet a rádióban. Irodalomtört. 222—223. l.

Mohácsi Jenő. A Pen-Club jelentősége. Nyugat II. 874—875. l.

Molnár Pál. Színészettudomány az egyetemen. Debrec. Szemle 368—370. l.

Móricz Zsigmond. A zsidó lélek a magyar irodalomban. Nyugat II. 421—422. — *Schöpflin Aladár* válasza. U. o. 497—499. l. — *Komlós Aladár* válasza. U. o. 499—501. l.

(mp.) A vidéki vándorló színészet sorsa. Magyarság. 157. sz.

M. Zs. Irodalmi élet Szlovenszkón. Nyugat. II. 654. l.

Nagy András, R. A magyar színjátszás Jugoszláviában. Erd. Helikon 673. l.

Nagy József. Új elmélet az irodalomtörténetről. IK. 385—396. l.

Németh Antal. Színészeti Lexikon. I—II. köt. — Ism. Kárpáti Aurél. Nyugat II. 571—573. l. — Esti Kurir. 268. sz.

Ostern Rózsa. Zsidó ujságírók és szépírók a hazai német nyelvű időszaki sajtóban, a Pester Lloyd megalapításáig. (Német Philologiai Dolgozatok XLV.) 93 l. — Ism. Turóczi-Trostler, József. P. Lloyd 248. esti sz.

Palos Bernardin. Irodalmunk ismertetése a XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs. (1929.) 76 l. — Ism. — ss. Irodalomtört. 187. l.

Pataki József. A legelső Bánkok és Petúrok. Magyarság 166. sz.

Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. II-ik kötet. A magyar irodalom a XVI. században. 575 l. — Ism. Bartha József. A Cél 384—387. l. — t. i. Debrec. Szemle 502. l. — — f. — y. Pásztortűz 565—566. l. — (k. i.) M. Hirl. 244 sz. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle 775 777. l. — M. Nyelv. 407. l. — Koszó, Johann. Deutsch-Ung. Heimatsblätter 257—259. l.

Pongrácz Alajos ifj. Szépirodalmi folyóirataink 1848-ig. Bpti Szemle 218. k., 373—398; 219. k., 71—98. l.

Prêtres-Poètes hongrois XIIIe—XXe siècles. — Ism. A m. asszony 51—52 l. — P. Lloyd 237. esti sz.

Pukánszky Béla. A magyar-német szellemi kapcsolatok gyökerei. M. Szemle X. 236—243. l.

Régi Magyar Költők Tára. VIII. köt. 1566 1577. Közzéteszi: Dézsi Lajos. 503 l. — Ism. Márton István. Erd. Múz. 299—300. l. — (y.) Ung. Jahrbücher 317. l.

Romhányi Gyula. A magyar politikai vígjáték fejlődése. IK. 277—303, 413—432. l. Önállóan is: Irodtört. Füz. 39.

(r. t.) A felvidéki «irodalom». P. Napló 157. sz.

Schermann Egyed. Adalékok az állami cenzura történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. 57 l. — Ism. —r —n. Kath. Szeml. 716—717. l.

Schöpflin Aladár. Az irodalmi kritika a sajtóban. Sajtó 513—517. l.

Schöpflin Aladár. A budapesti színház helyzete. Erd. Helikon. 675—676. l.

Sebestyén, Karl. Der Roman des modernen Ungarn. P. Lloyd 294. reggeli sz.

Sebestyén Károly. Film és regény. P. Napló 279. sz.

Sebestyén Károly. Kritikusok: vigyázat! Bp. Hirl. 285. sz.

Solymossy Sándor. A honfoglalás előtti magyarság ethnikumához. M. Nyelvőr 143—147. l.

Solymossy Sándor. Magyar ősvallási elemek népmeséinkben. (A kacsalábon forgó várkastély.) Klny. az Ethnographiából. — Ism. Gy. Erd. Múz. 212. l.

S. S. Az «Égbe nyúló fá»-ról szóló mesei motivumunk. Ethnographia 61—62. l.

Statisztika a magyar ujságírókról. Sajtó 624—628. l.

Süle Antal. A modern ujságírás fejlődésének útja. Sajtó 620—623. l.

Szabó T. Attila. Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori ének. Erd. Múz. 271—277. l.

Szabó T. Attila. Lupuj vajda történetének ismeretlen változata. IK. 353—359. l.

Szász Endre. Erdélyi színjátszás Erd. Helikon 667—670. l.

Szász Károly, ifj. A magyar színikritika története 1849—1867-ig. (1929.) 48 l. — Ism. P. l. Irodalomtört. 187—188. l. — Tóth Lajos. Bajtárs nov. 1.

Szegedi István. Irodalmunk hanyatlása. Prot. Szemle 732—736. l.

Szenteleky Kornél. A vajdasági irodalom. Nyugat II. 432—433. l.

Sziklay Ferenc. A magyar színjátszás Csehszlovákiában. Erd. Helikon 670—672. l.

Sziklay Ferenc. Kisebbségi irodalom vagy kisebbségek irodalma? Erd. Helikon 451—457. l.

Szinnyei Ferenc. Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején. (1929.) — Ism. H. B. Irodalomtört. 186. l.

Szondy György. Kelet, Észak, Dél. Arcképek és vázlatok a kisebbségi magyar irodalomból. Debrecen. — Ism. Féja Géza. Előőrs 37. sz.

Szürke Pál. Tárcajegyzetek. Könyvek. Nemz. Ujs. 169. sz.

Szürke Pal. Színházi színjáték. Nemz. Ujs. 279. sz.

Tabéry Géza. Emlékkönyv. Kolozsvár. 83 l. — Ism. Jász Pál. Pásztortüz 539—540. l. — Molter Károly. Erd. Helikon 790—791. l. — Jancsó Elemér. Erd. Múz. 312. l.

Tabéry Géza. Követség Erdélyből. Debrec. Szemle 448—458. l.

Thienemann Tivadar. Irodalomtörténeti alapfogalmak. Pécs. 252 l. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 212—213. l. — Nyitrai Nagy László. Egyet. Phil. Közl. 183—185. l. — Horváth, Johann. Deutsch-Ung. Heimatsblätter 342—345. l.

Tímár Kálmán. Domonkos-rendi magyar kódexek. IK. 265—276., 397—412. l.

Tizenkét esztendős a felvidéki magyar irodalom. Magyarság 293. sz.

Tolnai Vilmos. A nyelvújítás. (1929.) 240 l. — Ism. Fábián István. N. Kelet II. 795—796. l. — Blédy Géza. Erd. Múz. 302—304. l.

Tóth Lajos és *Dömötör S.* Doktori értekezések a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán. Bajtárs nov. 1. 29—31. l.

Trócsányi Zoltán. Régi írások és falusi levelek. (1929.) 8 l. — Ism. Irodalomtört. 194. l.

Tuba Károly. Verseskönyvek. Népszava. 148., 263. sz.

Turóczi-Trostler, Josef. Entwicklungsgang der ungar. Literatur. II. Renaissance und Humanismus. 28 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrbücher 306. l.

Újvári László. Amikor Jókai, Mikszáth, Reviczky Gyula, Gyulai Pál és Pulszky Ferenc rendezték a Szent István-napi ünnepségeket. Magyarság 188. sz.

Vajthó László. Mai magyar múzsa. (Anthologia.) — Ism. P. Hirl. 287. sz.

Várkonyi Nándor. A modern magyar irodalom. Pécs. 468 l. — Ism. Sz. I. A. Irodalomtört. 180—181. l. — Bittenbinder Miklós Egyet. Phil. Közl.

179—180. l. — Kéky Lajos. Bp. Szemle 218. k. 146—151. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle 580—584. l.

Venczel József. A magyar falu a XIX. századbeli irodalmunkban Erd. Helikon 766—769. l.

Vozári Dezső. Irodalmi élet Szlovenszkón. Nyugat II. 654—655. l.

Waldapfel József. A hazai hirlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. M. Könyvszemle 55—89. l.

Wlassics Gyula, ifj. Magyar irodalom külföldön. M. Szemle X. 268—272. l.

Zathureczky Gyula Albert. Az erdélyi magyar irodalom. Bpesti Hirl. 151. sz.

Zilahy Lajos. Magyar írók idegen nyelveken. P. Napló. 238. sz.

Zilahy Lajos. Az új dráma felé. P. Napló 175. sz.

Zolnai Béla. Erdély monológja. Bpesti Hirl. 159. sz. — *Szász Károly* válasza. U. o. 161. sz. — *Zolnai Béla* viszonválasza. U. o. 164. sz. — *Kardos Albert* és *Rácz Lajos* hozzászólásai. U. o. 169. sz. — *Zolnai Béla.* U. o. 236—237. l.

Zoltán János. Mi van a Hármas kis tükörben? Bpesti Hirl. 293. sz.

Zsoldos Benő. A magyar sajtó úttörői. Sajtó 637—641. l.

Zsolt Béla. A vándorló erdélyi lélek. M. Hirl. 284. sz.

II. Egyes írók.

Ábrányi Emil. *Rubinyi Mózes.* Ábrányi Emil. Sajtó 590—596. l.

Ács Gyula (Géza.) *G. P.* Ács Gyula (Géza.) Irodalomtört. 224. l.

Ady Endre. Sange si Aur. Román nyelvre fordította: George A. Petre. — Ism. (ny. i.) Népszava 283. sz.

Bresztovszky Ede. Petőfi és Ady. Népszava 294. sz.

Fodor Árpád. Ady a modern individualizmus sodrában. Erd. Múz. 207. l.

Németh Andor. Ady örök-fiatalsága. Erd. Helikon 645—648. l.

Németh Andor. Ady zsenije. Erd. Helikon 459—462. l.

Petri Mór. Diákom Ady Endre, mint boldog mükedvelő és ügyvédi írnok úr Zilahon. Bpesti Hirl. 294. sz.

Révész Béla. Beatrice, Laura, Julia társa. P. Napló 152. sz.

Révész Béla. Kilátó a balkonon. P. Napló 181. sz.

Sz. M. I. Ismeretlen Ady-írások Than Gyula debreceni főszerkesztő hagyatékában. P. Napló 207. sz.

Ady betegsége nem paralizis, hanem tábesz volt. Est 212. sz.

A költő és a vér útja. M. Hirl. 214. sz.

Kovács László. Pásztortüz 403—404. l. — *Móricz Zsigmond.* Nyugat II. 641—643. l.

Ákos Károly. Tábortüzek. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság 151. sz.

Andai Ernő. Tengertánc. (Regény.) — Ism. (V. T.) M. Hirl. 208. sz.

Andrád Sámuel. *György Lajos.* Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái. Klny. a Székely Nemz. Múz. Emlékkönyvéből. 40 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle 510—511. l.

Arany János versei a vizivárosi temető egyik pusztuló sírkövén. P. Hirl. 155. sz.

Dömötör Sándor. A Nagyidai Cigányokhoz. Ethnographia. 119. l.

Kardos Albert. Arany János és a kollégiumi törvényszék. Irodalomtört. 165—167. l.

Móra Ferenc. Arany-emlékek. M. Hirl. 186. sz.

Móra Ferenc. Nagyszalonta ragaszkodik az Arany-Múzeumhoz. M. Hirl. 204. sz.

Radó Pál. Arany János élete és munkássága. — Ism. ry. Pásztortüz 608—609. l.

Skala István. «Hármas pyramid.» Egyet. Phil. Közl. 252. l.

Trencsényi Károly. Arany János lappangó írásai. IK. 257—264. l.

Aszlányi Károly. Szélhámos kerestetik. Vígjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház Kamara Színháza 1930. október 2-án. — Ism. Berta

Ilona. A m. asszony 11. sz. — Radványi Kálmán. Élet 432. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika 42. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle 693. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 338. l. — Rédey Tivadar. N. Kelet II. 1098—1099. l.

Asztalos Sándor. Nincs kegyelem. (Regény.) Timisoara—Temesvár. — Ism. ego. Századunk 540—541. l. — e. Szociálizmus 350—351. l.

Babits Mihály — önmagamról. Pásztortűz. 454. l.

Kürti Pál. Iphigénia. Nyugat II. 495—496. l. — *Schöpflin Aladár.* U. o. II. 508—509. l. — *Trostler, Josef.* Deutsch-Ung. Heimatsblätter. 260—261. l.

Laczkó Géza. Babits-versek a Nemzeti színpadán. Est 213. sz.

Kovács László. Pásztortűz 457—458. l. — *(b. i.)* Magyarország 273. sz.

Bácsy János. 1. Versek és dalok. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság 151. sz. — 2. Amit a köd takar. (Versek.) Debrecen. — Ism. Nyugat II. 372. l.

Balázs Béla. Unmögliche Menschen. (Roman.) Frankfurt. — Ism. Wilhelm Michel. Korunk 835—837. l.

Balázs Ferenc. Bejárom a kerek világot. Kolozsvár. — Ism. Juhász Géza. Prot. Szemle 773—775. l. — Bolyai Zoltán. Korunk 478—479. l.

Balázs István. Fájdalom... Egyszerűség... (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava 148. sz. — Antalffy Endre. Erd. Helikon 704. l.

Bálint Imre. Reggelre meghalunk. (Regény.) — Ism. Illés Endre. Nyugat II. 64. l.

Bárány Ferenc. Réti virágok. (Versek.) — Ism. Nyugat II. 430. l.

Baranyay Jenő. *G. P.* Baranyay Jenő. Irodalomtört. 224. l.

Bárd Miklós. Vezeklés. (Verses regény.) — Ism. Szász Károly. Bpesti Hirl. 209. sz. — Uj Nemzedék 231. sz.

Bartalis János. 1. Napmadara. (Vers.) — Ism. Illés Endre. Nyugat. II. 290—292. l. — Juhász Géza. Nkelet II. 1070—1072. l. — P. Hirl. 146. sz. — Kádár Imre. Erd. Helikon 694—696. l. — B. A. Magyarság 152. sz. — — Féja Géza. Előőrs 40. sz. — 2. Föld a párnám. (Versek.) — Ism. Kádár Imre. Erd. Helikon 694—696. l. — Németh László. Prot. Szemle 771—772. l.

Bartha István. Holtak néznek. (Versek.) — Ism. Molter Károly. Pásztortűz 542. l.

Bartóky József. *Kosztolányi Dezső.* Emlékezés Bartóky Józsefre. Bp. Szemle 219. K. 459—461. l.

Bartóky Mária, Péchyné. Élethajók utasai. (Novellák.) — Ism. A m. asszony 7—8. sz.

Beczássy Judit. Terebélyes nagy fa. (Regény.) — Ism. Bohuniczky Szefi. Nyugat II. 60—61. l. — r. r. Uj Nemzedék 156. sz. — Rédey Tivadar. Nkelet. II. 980—982. l. — (B.) P. Napló 152. sz. — Esti Kurir 147. sz. — (k. i.) M. Hirl. 151. sz. — László István. Széphalom 248. l. — Halász Gyula. Magyarság 175. sz. — N. Z. M. Kultúra 201—202. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika 35. sz.

Benedek Elek. *Benedek Marcell.* Magyar író tragédiája 1929-ben. 102 l. — Ism. B. M. Irodalomtört. 183—184.

Benjamin Ferenc. Virinatus. (Regény.) Ungvár. — Ism. Nyugat. II. 218. l.

Beöthy Zsolt. *Sebestyén, Karl.* Eugen Rákosi, Zsolt Beöthy und Bernhard Alexander. P. Lloyd 245. reggeli sz.

Berda József. Örröm. (Versek.) — Ism. Berzy András. Széphalom 242—243. — Juhász Géza. Nkelet. II. 689—691. l.

Berkes Imre 1. Csonka levelek. (Regény.) 125 l. — Ism. Szegedi István. Prot. Szemle 669—670. l. — 2. Sárfészek. (Regény.) — Ism. Illés Endre. Nyugat. II. 864. l. — (— hóká. —) Bpesti Hirl. 294. sz. — P. Hirl. 252. sz. — Nádass József. Népszava 274. sz. — (L. sz.) P. Napló 272. sz. — Halmi Bódog. M. Hirl. 267. sz.

Bessenyei György. Tarinénes utazása. 438 l. — Ism. Joó Tibor. Nyugat. II. 645—651. l. — r. r. Uj Nemzedék 201. sz. — Eckhardt Sándor. N. Kelet. II. 999—1000. l. — Hegedüs Zoltán. IK. 484—485. l. — P. H. 148. sz. — (H. Zs.) U. o. 149. sz. — (g. l.) M. Hirl. 151. sz. — Antalffy Endre. Erd.

Helikon 697—699. l. — (B. A.) Magyarság 163. sz. — (K. I.) U. o. 226. sz. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle 687. l. — B. J. M. Nyelvőr 232. l. — Turóczi Trostler, Josef. P. Lloyd 190. esti sz.

Belohorszky Ferenc. Bessenyei és a Philosophus. (1929.) — Ism. Kovács Máté. Debrec. Szemle 499—500. l.

Császár Károly. Bessenyei György. Pásztortűz 396. l.

Bethlen Margit grófnő — az írónő. Magyarország 273. sz.

Vásárhelyi Ferenc. Barangolás Bethlen Margit grófnővel az európai Hollywoodban. P. Hirl. 276. sz.

Bihó Lajos. Kétlelkű szerelem. (Regény.) 272 l. — Ism. P. Hirl. 230. sz. — (s.) P. Napló 266. sz. — Hamvas József. Prot. Szemle 772—773. l

Féja Géza. Előőrs 41. sz. — *Gáspár Jenő.* Képes Krónika 45. sz. — **Biró Lajos.** *K.* Est 196. sz.

Révész Béla. Biró Lajos első könyve. P. Napló 284. sz.

Biró Vencel. Keserű serbet. (Történeti regény.) — Ism. K. Vasárnap 525. l.

Biró Vera. Végletek. (Versek.) — Ism. Illyés Gyula. Nyugat II. 578. l. — Ebeczki György. Uj Idők 518. l. — P. Hirl. 286. sz. — M. Hirl. 186. sz. — Tuba Károly. Népszava 263. sz.

Bodrogh Pál. Kisfaludy Sándor. (Romantikus játék.) 88 l. — Ism. r. r. Uj Nemzedék 157. sz. — P. Lloyd 231. esti sz. — (V. T.) M. Hirl. 238. sz. — P. Napló 172. sz.

Bogár Lia. Csak a szívem nyugodt verése. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 236. sz.

Bohuniczky Szefi. 1. Nők. (Novellák.) — 2. Rigó. (Novellák.) — Ism. Bpti Hirl. 294. sz. — (b.) Esti Kurir 293. sz.

Bokor Malvin. Olimposz. (Regény.) — Ism. (H. B.) M. Hirl. 261. sz. — Magyarság 261. sz.

Bolyai János. *Gulyás Károly.* Milyen volt Bolyai János? Pásztortűz 444—445. l.

Bónyi Adorján. Az elcserélt ember. Színjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Kamara Színház 1930 október 25-én. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 662—663. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. II. 1202—1203. l. — Kosztolányi Dezső. Uj Idők 575—576. l — Radványi Kálmán. Élet 480—491. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika 44. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle 787—788. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 388. l. — Patkó György. Előőrs 52. sz.

Borbély György. *G. P.* Borbély György. Irodalomtört. 224. l.

Bornemisza Péter. *Móricz Zsigmond.* Bornemisza Péter Electrája. Nyugat. II. 809—822. l.

Boros Mihály. A költő. — Ism. Garázda Péter. Széphalom 310. l

Böszörményi Jenő. Egy szatócsbolt története. (Kis regény.) — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle 601—602. l.

Böszörményi-Varga Sándor. *G. P.* Böszörményi-Varga Sándor. Irodalomtört. 224. l.

Böszörményi Zoltán. Vérem és oltárom. (Versek.) — Ism. S. Gy. Nyugat II. 870. l. — P. Lloyd 272. esti sz.

Brankovics György. *G. P.* Brankovics György. Irodalomtört. 224. l.

Bródy Sándor. *Kemény Gábor.* A polgári mentalitás Bródy Sándor írásaiban. Századunk 386—393. l.

Révész Béla. Az ezüst kecske. P. Napló 149. sz.

özv. Feszty Árpádné. Nyugat II. 691—696. l. — *Hatvany Lajos.* M. Hirl. 278. sz.

Buday Géza. Csitri. (Regény.) Makó. — Ism. M—gy. Nkelet II. 791. l

Cholnoky Viktor. Uj Idők 74. l.

Csathó Kálmán. 1. A felhők lovagja. Színjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház 1930. november 7-én. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 728—729. l. (A fellegek lovagja.) — Rédey Tivadar. Nkelet II. 1202. l. — Zsigray Julianna. Uj Idők 631—632. l. — Méhes Gyula. A Cél. 387—388. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika 46. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle 787. l.

— Gáspár Jenő. M. Kultúra 433—434. l. — Berta Ilona. A m. asszony 12. sz. — 2. A Katalin-fürdő. (Regény.) — Ism. Falu Tamás. Uj Idők 705—706. l. — 3. Az órák ütni kezdtek. (Regény.) — Ism. Kárpáti Aurél. Nyugat II. 141—142. l. — Magyarság 181. sz.

Császár Imre. Asszonyok, szerelmek. (Regény.) 362 l. — Ism. (r—i.) M. Hirl. 169. sz. — Székely Jenő. M. Kultúra 140—141. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika 31. sz.

Csekme Ferenc. Képek a parókiáról. — Ism. Járosi Andor. Erd. Helikon 791. l.

Csermely Gyula. A férfibecsület útján. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 186. sz.

Csizmadia János. Muzsikál a szerelem. (Költemények.) — Ism. B. A. Magyarság 151. sz.

Csokonai Vitéz Mihály. *Féja Géza.* Debrecenbe kéne menni. Előőrs 33. sz.

Hegyaljai Kiss Géza. Csokonai a Hegyalján. 8 Órai Ujs. 228. sz.

Kardos Albert. Csokonainak babér, Kazinczynak borostyán. Debrec. Szemle. 481—483. l.

Kardos Albert. Csokonai a magyar Pantheonban. Debr. Függ. Ujs. okt. 28.

Kardos Albert. Csokonai sírjának elhelyezése. Debr. Függ. Ujs. dec. 25.

Csoór Gáspár. A sátán cimborája. (Hatvani István regénye.) — Ism. P. Hirl. 861. sz.

Csortos Gyula. *Kosztolányi Dezső.* Shylock és Csortos. Uj Idők 12. l.

Csurka Péter. Álomlovag. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 271. sz.

Csürös Emília. Fű kiöldül ó sírhanton. (Elbeszélések.) — Ism. Vasárnap 437. l. — Szász Ferenc. Pásztortüz 373—374. l.

Czibula Antal. Töviskoszorus fejek. (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava 263. sz. — Tieder Zsigmond. Szociálizmus 319—320. l.

Czikle Valéria, G. Három világ. (Regény.) — Ism. T. Sz. B. Ujs. 292. sz.

Czuczor Gergely. Hogyan ítélték hatévi várfogságra az osztrákok Czuczor Gergelyt, a «Riadó» költőjét. 8 Órai Ujs. 203. sz.

Czvittinger Dávid. *Turóczi-Trostler József.* Czvittinger Specimenjének német visszhangja. M. Nyelvőr 134—142. l. — Ism. Deutsch-Ung. Heimatsblätter 352. l.

Darkó István. Szép ötvöslegény. — A ferde torony. (Két regény.) Kassa. — Ism. Dékány András. Magyarság 244. sz.

Deák Ferenc. Deák Ferenc igaza. Uj Nemzedék 162. sz.

Dénes Bálint. A bünös. (Novellák.) — Ism. P. Hirl. 153. sz.

Dénes Gizella. 1. Fekete emberek. (Regény.) 271 l. — Ism. H. M. Élet 522. l. — T. Gy. Kath. Szemle. 1037. l. — 2. Fehér torony. (Regény.) — Ism. Berta Ilona. A m. asszony 51. l.

Dessewffy István. *G. P.* Dessewffy István. Irodalomtört. 224. l.

Dézsi András. *Vértes O. András.* Dézsi András «Világ kezdetitül...» c. költeményének keletkezési éve. IK. 363—364. l.

Diósy Béla. *G. P.* Diósy Béla. Irodalomtört. 224. l.

Dóczi Lajos. *Fürst Ilona.* Rákosi és Dóczi. Ujs. 272. sz.

Dormándi László. A jó ember. (Regény.) — Ism. M—gy. Nkelet. II. 790—791. l. — D. J. Korunk 757. l.

Dósa István. Magyar virágok. (Versek.) Pekár Gyula előszavával. — Ism. P. H. 229. sz. — U. o. 257. sz.

Drasche-Lázár Alfréd. Amyr. (Regény.) — Ism. Illés Endre. Nyugat II. 790—791. l. — (z. t.) 8 Órai Ujs. 266. sz. — P. Lloyd 254. esti sz. — (—) Bp. Hirl. 285. sz. — P. Napló 283. sz.

Ego. Dr. Benkó Miklósné. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 279. sz. — P. Hirl. 258. sz. — P. Lloyd 294. reggeli sz.

Ember Ervin. Verseiből (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava 263. sz. — Fenyő Kászló. Nyugat II. 426—427. l.

Erdélyi József. Kökényvirág. (Versek.) Pápa. — Ism. Sárközi György. Nyugat II. 58—59. l. — Juhász Géza. Nkelet II. 893—895. l. — B. A. Magyarság 151. sz. — Féja Géza. Előőrs 36. sz.

Erdős Renée. A brüsszeli csipke. (Regény.) — Ism. Illés Endre. Nyugat II. 573—576. l. — Pünkösdi Andor. Ujs. 232. sz. — P. Lloyd 237. esti sz. — (—m—.) M. Hirl. 232. sz. — Balla Borisz. Magyarság 255. sz.

Esterházy László, id. gr. A leégett torony titka. (Regény.) — Ism. (—r.) Bpesti Hirl. 274. sz.

Faragó Ede. Ősök öröksége. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 274. sz.

Faragó Sándor és László Aladár. Egy leány, aki mer. Vígjáték, bemutatta a Belvárosi Színház. — Ism. Bálint György. Nyugat. II. 511—512. l. Gáspár Jenő. Képes Krónika 39. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle 605. l. — Rédey Tivadar. Napkelet. II. 1005—1007. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 290—291. l.

Farkas Antal. A mámor. (Regény.) — Ism. Gergely Győző. Szociálizmus 217—218. l.

Farkas Imre. Szeretnék újra kadét lenni. (Versek.) — Ism. Ruzitska Mária. Uj Idők 766. l.

Farkasfalvi Imre. *G. P.* Farkasfalvi Imre. Irodalomtört. 224. l.

Feer Eliz, S. Évfordulók. (Versek.) — Ism. Uj Nemzedék 174. sz.

Fehér Tibor. Lélek a rács mögött. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 276. sz. — K. Gy. Élet 432. l.

Feleki Sándor. Őszi szántás. (Versek.) 191 l. — Ism. r. r. Uj Nemzedék 229. sz. — mgy. Irodalomtört. 191—192. l. — G. J. M Kultúra 141. l. — (b. gy.) Bp. Hirl. 215. sz. — Gáspár Jenő. Képes Krónika 45. sz. — P. Hirl. 224. sz. — P. Lloyd 150. esti sz.

Ferenczi Zoltán. *Császár Elemér.* Ferenczi Zoltán emlékezete. Bpti Szeml. 218. k. 20—57. l. Önállóan is: M. T. Akadémia.

Finta Sándor. Szívünk miséje. (Versek.) — Ism. Majthényi György. Napkelet II. 695—696. l.

Fodor László. Töltötoll. Vígjáték 3 felvonásban. Vígjáték, bemutatta a Belvárosi Színház 1930 október 9-én. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 586—587. l. — Rédey Tivadar. Napkelet II. 1102. l. — Kosztolányi Dezső. Uj Idők 504. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika 42. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle 693—694. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 385. l.

Folnesics János. *György Lajos.* Folnesics Alvinájának eredetije. M. Nyelv 254—257. l. — Ism. T. Erd. Múz. 307—308. l.

Forbáth Imre. Favágók. (Versek.) Nyitra. — Ism. Illyés Gyula. Nyugat II. 367—368. l.

Forró Pál. A lord titkárnője. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 273. sz.

Földes Imre. A világ könyvelője. Bemutatta a Magyar Színház. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 584. l. — Rédey Tivadar. Napkelet II. 1101—1102. l. — (B. L.) Élet 450—451. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika 41. sz. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 336—337. l.

Földes Mihály. Zenél a tenger. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 154. sz.

Földi Mihály. 1. Összegyüjtött művei. — Ism. Bálint György. Magyarország 220. sz. — Cs. K. Bpesti Hirl. 227. sz. — Laczkó Géza. Est 220. sz. — Pünkösti Andor. Ujs. 220. sz. — Schöpflin Aladár. P. Hirl. 220. sz. — 2. Kezdődik újra minden. (Regény.) — Ism. Dékány András. Magyarság 197. sz.

Kárpáti Aurél. Földi Mihály, a regényíró. P. Napló 220. sz.

Schöpflin Aladár. Földi Mihály a regényíró. Nyugat II. 718—719. l.

Babits, Karinthy, Schöpflin Földi Mihályról. 8 Órai Ujs. 221. sz. — *S. K.* P. Lloyd 225. esti sz. — M. Hirlap 220. sz.

Förster Géza. Hangok csokra. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 276. sz.

Garai János. Perspektiva. (Versek.) — Ism. (—y—i.) P. Napló 243. sz.

Garamszeghy Sándor, vitéz. Vörös bilincsek. (Regény.) — Ism. Uj Nemzedék 276. sz. — Bpesti Hirl. 250. sz. — M. Hirl. 284. sz. — P. Hirl. 265. sz. — P. Lloyd 272. esti sz.

Gárdonyi Géza. *Futó Jenő.* Gárdonyi Géza. Hódmezővásáshely 260 l. — Ism. Kéky Lajos. IK. 280—283. l. — P. Hirl. 148. sz. — K. Gy. Élet 522—523. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle 683—686. l. — Bartha József. Kath. Szemle 957—959. l.

Gopcsa László. Gárdonyi és Brassai. Pásztortüz 493—494. l.

Schwertsig Antal. Gárdonyi Géza regényköltészete. — Ism. Tóth Lajos. Bajtárs nov. 1.

Váth János. Gárdonyi Géza életrajza. Szombathely. 40 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrbücher 310. l.

Gáspár Jenő. Isten leventéje. (Regény.) 172 l. — Ism. Berta Ilona. A m asszony 6. sz. — Magasi Artur. Pannonhalmi Szemle 168—170. l.

Gayne Édy. Tavasz. (Versek.) Debrecen. — Ism. (t. i.) Élet 523. l.

Gergely Sándor. Embervásár. (Regény.) — Ism. Pünkösti Andor. Ujs. 272. sz.

Gesztesi-Balogh Gábor. Kataklizma. (Regény.) — Ism. Illés Endre. Nyugat II. 721. l. — r. r. Uj Nemzedék 228. sz. — M. Hirl. 273. sz. — 8 Órai Ujs. 221. sz. — P. Lloyd 231. esti sz. — Haraszti Sándor. Korunk 914—915. l. — P. L. M. Kultúra 440. l.

Géza István. Ifjúság. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 222. sz.

Govorkovics János. Erich, bocsáss meg. (Regény.) — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 425—426. l.

Görgey Artur. *Móricz Zsigmond.* Görgey Artur. Nyugat II. 1—9. l.

Gulácsy Irén, P. Pax vobis. (Történelmi regény.) I—III. köt. — Ism. Surányi Miklós. Uj Idők 753—754. l. — M. Hirl. 290. sz.

Gyulai Pál. *Papp Ferenc.* Gyulai Pál id. Bethlen János gróf körében. Erd. Múz. 113—125. l.

Hajnal Mátyás. *Timár Kálmán.* Adalék Hajnal Mátyás életéhez. IK. 360. l.

Hamvas H. Sándor. Az utca. (Novellák.) — Ism. (F. Z.) Nyugat II. 791. l.

Harsányi Kálmán. Magyarság 293. sz.

Harsányi Lajos. Az elragadott herceg. 216 l. — Ism. Sz. I. A. Irodalomtört. 192—193. l. — Magasi Artur. Pannonhalmi Szemle 164—166. l. — Képes Krónika 37. sz.

Hegedüs József. 1. Hazámért és nemzetemért. (Versek.) — Ism. (ifj. D. B.) Élet 492. l. — 2. Magyar szikrák. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 154. sz.

Gáspár Jenő. Képes Krónika 35. sz.

Hegedüs Lóránt. *Császár Elemér.* Hegedüs Lóránt és Petőfi Sándor. Uj Nemzedék 109. sz.

Hegedüs Sándor ifj. Gyászfenyves. (Novellák.) — Ism. P. Napló 173. sz.

Ifj. Hegedüs Sándor munkái holland nyelven. P. Hirl. 189. sz.

Hegyi István, Agyagfalvi. Árny és ezüst. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 170. sz.

Hegyi Mózes. Rózsát dobál a lelkem. (Versek.) — Ism. Dánér Lajos. Pásztortüz 566. l.

Heltai Jenő. Életke. (Regény.) — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 862—863. l. — Rab Gusztáv. P. Napló 172. sz. — Magyarország 275. sz.

Herczeg Ferenc. 1. Tanulmányai. 1—2. köt. 229, 251 l. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 492—493. l. — r. r. Uj Nemzedék 184. sz. — 2. Északi tény. (Regény.) — Ism. a. e. Korunk 593—596. l. — Nógrády Zoltán. M. Kultúra 65—66. l. — Vita Zsigmond. Pásztortüz 421. l. — 3. Mesék. — Ism. Kosáryné Réz Lola. Uj Idők 737. l. — 4. Emberek, urak és nagyurak. (Elbeszélések.) — Ism. Voinovich Géza. Uj Idők 635. l. — 5. Arcképek 229 l. — Ism. — i — s. Irodalomtört. 185—186. l. — Várdai Béla. Kath. Szemle 636—637. l.

Berta Ilona. Herczeg Ferenc Szendrey Juliája a Nemzeti Színházban. A m. asszony 160—161. l.

Dóczy Jenő. Herczeg Ferenc mint arcképfestő. Magyarság 181. sz.

Hegedüs Lóránt. Herczeg Ferenc új könyvéről. Uj Idők 87. l.

K. Herczeg Ferencnél a Hidegkúti úton. Est 185. sz.

X. Y. Z. Franz Herczeg als Essayist. P. Lloyd 156. reggeli sz.

Hevesi József. *Sziklay József.* Hevesi József. Sajtó 362—363. l.

Hevesi Sándor. *Galamb Sándor.* Hevesi Sándor. «Kortársaink» 9. sz. 48 l. — Ism. Bittenbinder Miklós. Debrec. Szemle 379—380. l. — — r. — s. Irodalomtört. 181—183. l.

Hidas Antal. *Illyés Gyula.* Egy proletár-költő. Korunk 841—842. l.

Holló Ernő. Estéli utazás. (Versek.) Lázár István előszavával. — Ism. A m. asszony 12. sz. — P. Hirl. 283. sz. — K. Vasárnap 496. l.

Hunyadi Sándor 1. Feketeszárú cseresznye. Színjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vígszínház 1930 november 6-án. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 727—728. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. II. 1204—1205. l. — Kosztolányi Dezső. Uj Idők 663—664. l. — Kádár Imre. Erd. Helikon 857—858. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 785 - 786. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 432—433. l. — 2. A diadalmas katona. (Novellák.) Kolozsvár. — Ism. Kováts József. Pásztortüz 396—397. l. — Molter Károly. Erd. Helikon 614—616. l.

Huszár Gál. Huszár Gál. M. Hirl. 249. sz.

Huszár Jolán, Kovácsné. Beszélgetéseim. (Versek.) — Ism. Nagy Ákosné. A m. asszony 106. l.

Huzella Ödön. Dac. (Versek.) Nagyvárad. — Ism. Nyugat. II. 67. l. — P. Hirl. 222. sz. — Grandpierre Emil. Pásztortüz 422. l.

Illyés Gyula. Nehéz föld. (Versek.) 83 l. — Ism. (kj.) Szociálizmus 320. l.

Jakab Ödön. *Alszeghy Zsolt.* Jakab Ödön. Irodalomtört. 170—177. l.

Jancsó Benedek. *G. P.* Jancsó Benedek. Irodalomtört. 124. l.

Jarnó József. Gyár. (Regény.) — Ism. Pünkösti Andor. Ujs. 272. sz.

Jókai Mór. Az uj földesúr. Színjáték 5 felvonásban. Jókai regénye után irta: Hevesi Sándor. Bemutatta a Nemzeti Színház 1930 szeptember 5-én. — Ism. Tóth Lajos. M. Világ 14—16. sz. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 247. l. — Rédey Tivadar. Nkelet 1009—1002. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 603. l. — Előörs 42. sz.

Faragó Jenő. Amikor Jókai Mór elvitte a keceli csárdába Kossuth Lajos bünbocsátó levelét. 8 Órai Ujs. 218. sz.

Hegedüs Lóránt. Jókai a politikában. P. Hirl. 249. sz.

K. G. Jókai mint politikus. Bpti Hirl. 250. sz.

Takáts Sándor. Jókai börtönbüntetése. Bpti Hirl. 170. sz.

Timár Kálmán. Jókai levelei Haynald érsekhez. Nkelet. II. 907—909 l.

Ujvárossy Fedor. Jókai legboldogabb napja. Magyarság 165. sz.

Zsigmond Ferenc. Debrecen, a Jókai szemével nézve. Prot. Szemle 465—471. sz.

Jónás Károly. Tarka könyv. (Visszapillantás.) 128 l. — Ism. — ó — r. Irodalomtört. 194. l.

Juhász Gyula. *Hegedüs Zoltán.* Juhász Gyula költeményei. Bpesti Szemle 219. k. 478—480. l.

Juhász Margit, M. Üzenem Ádámnak. (Versek.) — Ism. Horváth Béla. N. Kelet II. 1078. l. — A m. asszony 7—8. sz. — Tuba Károly. Népszava 363. sz. — B. A. Magyarság 151. sz.

Juristowski Miklós. Vérző szívből. (Elbeszélések.) — Ism. P. Hirl. 230. sz.

Justus Pál. Az útak éneke. (Versek.) — Ism. Fenyő László. Nyugat II. 784. l. — P. Hirl. 276. sz. — Tuba Károly. Népszava 263. sz. — Turóczi-Trostler J. P. Lloyd. 260. esti sz. — (B. Gy.) P. Napló 172. sz.

Kabos Ede. Uj Idők 178. l.

Kacsó Sándor. Vakvágányon. (Regény.) I—II. köt. Brassó. — Ism. Benedek Marcell. Századunk 543—544. l. — Szentimrei Jenő. Erd. Helikon 529—531. l. — Pünkösti Andor. Ujs. 173. sz. — Balázs Ferenc. Korunk 674—675. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat II. 61—63. — Szondy György. Prot. Szemle. 673—674. l.

Kádár Imre. Fekete bárány. (Regény.) Kolozsvár. — Ism. Korponay Mária. Széphalom 311. l. — Pünkösti Andor. Ujs. 173. sz.

Káldi Ernő. Nero kertjében. (Versek.) — Ism. Nyugat. II. 218. l. — (B. L.) Élet 492. l. — B. A. Magyarság 151. sz.

Kállay Miklós. A liliomos királyfi. Bemutatta a Nemzeti Színház. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet II. 704—706. l.

Kálmán Jenő. Az omszki randevú. (Regény.) — Ism. (rp.) M. Hirl. 238. sz. — (f. j.) P. Hirl. 237. sz. — (R. G.) P. Napló 266. sz.

Kálnoki Izidor. *Balla Mihály.* A fiatal Kálnoki. Ujs. 273. sz.
Kálnoki Izidor meghalt. Uj Idők 734. l.
Kapitány. Kék csákóban. (Elbeszélések.) 198 l. — Ism. G. J. M. Kultúra 252. l.
Karinthy Frigyes. Nem mondhatom el senkinek. (Versek.) — Ism. Féja Géza. Előörs 31. sz.
K. Karinthy Frigyes a színpadról. Est 193. sz.
Tamási Áron. Üzenet egy pesti írónak. Magyarság 191. sz. — V. ö. (fg.) Előörs 36. sz.
Károli Gáspár. *Kristóf György.* Károlyi vagy Károli? Hogyan kell írni az első teljes magyar bibliafordító nevét? Prot. Szemle 39. évf. — Ism. Ópra Benedek. Erd. Múz. 210. l.
Károly Sándor. Én vagyok az út a hazugság... (Regény.) Budapest-Bécs. — Ism. Benedek Marcell. Századunk 543. l. — Szalatnai Rezső. Korunk 758. l.
Kassák Lajos. *Fábry Zoltán.* Válasz Kassák Lajosnak. Korunk 599. l.
Kassák és a forradalom. Korunk 599. l.
Katona József. Katona Emlékkönyv. Szerk.: Hajnóczy Iván. Kecskemét. 130 l. — Ism. P. J. Irodalomtört. 178—179. l. — Waldapfel József Egyet. Phil. Közl. 180—182. l. — P. Lloyd 156. esti sz.
Császár Károly. Katona József. Erd. Helikon. 467—469. l.
Császár Károly. Katona József Bánk bánjában. Pásztortűz 539. l.
György Lajos. Adatok a Bánk bán külföldi tárgytörténetéhez. Erd. Múz. 195. l.
Horváth Árpád. Az újjászületett Bánk bán. Pásztortűz 527—528. l.
Krónikás. Ady Endre Katona Józsefről. Magyarság 155. sz.
Oláh Kató. Katona József és Kecskemét. Élet 292. l.
Szentimrei Jenő. A régi Bánk bán és az új. Erd. Helikon 521—522. l.
Waldapfel József. Katona drámái és kéziratai. IK. 341—353. l.
Kazinczy Ferenc. *Czeizel János.* Kazinczy Ferenc élete és működése. I. köt. 296 l. — Ism. Turóczi József. Nyugat II. 785—786. l. — Koszó, Johann. Deutsch-Ung. Heimatsblätter 345—346. l.
Hencze Béla. Kazinczy és a francia felvilágosodás. (1928. Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest. 6. sz.) 76 l. — Ism. Sipos Lajos. Egyet. Phil. Közl. 233—234. l.
Kardos Albert. Kazinczy fogsága naplója — forradalmi szolgálatban. Debrec. Szemle 365—368. l.
Kardos Albert. Kazinczy és az -ánk -énk, -ók -ök személyjeles igealak. M. Nyelvőr 233—234. l.
Pogány Albert. Kazinczy nyelvújítása levelezése alapján. Pécs. (1928.) 47 l. — Ism. Jancsó Elemér. Erd. Múz. 211. l.
Kelembéri Sándor. Alusznak a falvak. (Versek.) Kassa. — Ism. (v. t.) M. Hirl. 203. sz. — (ts.) P. Hirl. 173. sz. — Illyés Gyula. Nyugat II. 293—294. l.
Kelemen Andor. *G. P.* Kelemen Andor. Irodalomtört. 225. l.
Kellér Andor. Szakszofon. (Regény.) — Ism. N. L. Nyugat II. 372. l.
Kemechey Jenő. Uj Idők 194. l.
Kemenes Ferenc. *Sziklay János.* Emlékezés a költő Kemenes Ferencre. Kath. Szemle 127—134. l. — Ism. Gy. Erd. Múz. 212. l.
Kemény Simon. Az ördög tarisznyája. (Versek.) — Ism. (Costo.) P. Hirl. 292. sz. — Földi Mihály. Est 282. sz. — S. K. P. Lloyd 289. esti sz. — Lengyel Ernő. Magyarorsz. 284. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló 283. sz.
Keresztes Lajos. Messiások sorsa. (Versek.) Orosháza. — Ism. Nyugat II. 653. l. — P. Hirl. 222. sz.
Kertész József. Dalol a tenger és én hallgatom. (Novellák.) — Ism. M. Hirl. 244. sz. — P. Hirl. 277. sz. — Illés Endre. Nyugat II. 576—577. l. — Antalffy Endre. Erd. Helikon 704—705. l — Dékány András. Magyarság 214. sz.
Kincs István. Makula nélkül. (Regény.) I—II. köt. Köszeg. 151., 132 l. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle. 956—957. l.

Kisbéry János. *Kosztolányi Dezső.* Kisbéry János. Uj Idők 252. l.

Kisfaludy Károly. *Beregi Tivadar.* Kisfaludy Károly és kora. Népszava 265. sz.

Berényi László. Kisfaludy Károly a drámaíró. Élet 314—320. l.

Boross Mihály. Kisfaludy Károly a polgár. Esti Kurir 268. sz.

Császár Elemér. Kisfaludy Károly emlékezete. Képes Krónika 46. sz.

Darnay Kálmán. Emlékezés Kisfaludy Károlyra. Magyarság 267. sz.

Kárpáti Aurél. Kisfaludy Károly két arca. P. Napló 261. sz.

Porzsolt Kálmán. Kisfaludy a Nemzeti Szinházban. P. Hirl. 266. sz.

Radó Richárd. Érdekes tudósítás Kisfaludy Károly haláláról és temetéséről 1830-ban. P. Hirl. 255. sz.

Romhányi István. Kisfaludy nyomai. Bp. Hirl. 267. sz.

A Kisfaludy-kiállítás. Magyarság 267. sz.

Féja Géza. Előörs 59. sz. — *Kerecsényi Dezső.* Nkelet II. 1017—1019. l. — *K. J.* Magyarság 266. sz. — *Vándoryné Kövér Ilona.* Vasárnap 475—476. l. — *Ligeti Ernő.* Erd. Helikon 869—871. l. — *Pünkösti Andor.* Ujs. 264. sz. — *Sebestyén, Karl.* P. Lloyd 265. reggeli sz. és Uj Idők 599—600. l. — *Tamás Ernő.* Nyugat II. 791—792. l. — *Kardos Albert.* Debr. Függ. Ujs. nov. 21. — M. Hirl. 261. sz. — Uj Nemzedék 266. sz.

Kisfaludy Sándor. *Gálos Rezső.* Kisfaludy Sándor levelei Heckenasthoz. IK. 457—463. l.

Kisfaludy a költő és Kisfaludy a hősi halott. A m. asszony 9. sz.

Kiss József Összes költeményei. III. köt. 234 l. — Ism. —yi. Bpesti Szemle 218. k. 315—316. l.

Kiszely Gyula. Akik hiányoznak ... (Regény.) — Ism. László István. Napkelet. II. 986. l. — P. Hirl. 182. sz. — (mp.) Magyarság 163. sz. — Hamvas József. Prot. Szeml. 594—595. l.

Kóbor Tamás válogatott munkái. — Ism. K.: M. Hirl. 294. sz.

n. a. Kóbor Tamás tizenkét élete. Esti Kurir 294. sz.

Sebestyén, Karl. Thomas Kóbor. Der Mensch und das Werk. P. Lloyd 292. reggeli sz.

Koltay Jenő. Kis kadétok — nagy idők. (Regény.) — Ism. Murgács Kálmán. A m. asszony 232. l.

Komáromi Csipkés György. Komáromi Csipkés György. M. Hirl. 249. sz.

Komáromi János. 1. He, Kosaken! (Berlin.) — Ism. —a —ő, Magyarság 217. sz. — 2. Szép vagy Magyarország. — Ism 8 Órai Ujs. 294. sz. — Aradi Zsolt. Magyarság. 284. sz. — 3. Összegyüjtött munkái. — Ism. Gáspár Jenő. Uj Nemzedék 255. sz. — b. gy. Bpti Hirl. 245. sz. — M. Hirl. 244. sz.

Komáromi János. Valamit — sajátmagamról. Pásztortűz 425—427. l. és Magyarság 214. sz. — *A. Zs.* Élet 490. l. — *Balla Borisz.* Magyarság 238. sz. — *Kállay Miklós.* Képes Krónika 50. sz. — *S. K.* P. Lloyd 248. esti sz. — *Vajthó László.* Pásztortűz 434—436. l.

Korvin Lajos. Harc. (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava 263. sz. (F. L.) Nyugat II. 653. l.

Kós Károly. A Gálok. (Regény.) Kolozsvár 108 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrbücher 315—316. l.

Balla Borisz. Erdélyi frók 203. sz.

Kossányi József. Máglyák. (Versek.) — Ism. Dánér Lajos. Pásztortűz 566. l.

Kossuth Lajos. *Amant Zoltán.* Kossuth kiadatlan levele Guyon tábornokhoz. Ujs. 293. sz.

Hegyaljai Kiss Géza. Elfogató parancs Kossuth Lajos ellen. P. Hirl. 188. sz.

Magyar László. Kossuth Lajos ismeretlen levele Cap tábornokhoz M. Hirl. 293. sz.

Radó Richárd. Apróságok Kossuth Lajosról. (Hol született Kossuth?) P. Hirl. 213. sz.

Sebestyén Ede. Kossuth Lajos és Madarász Viktor. M. Hirl. 284. sz.

Hegyaljai Kiss Géza. Kossuth. — Ism. P. Hirl. 189. sz. — *Mezei Ernő.* M. Hirl. 212. sz. — Magyarország 213. sz.

Kosztolányi Dezső. 1. Zsivajgó természet. — Ism. Kárpáti Aurél. Nyugat II. 719—720. l. — P. Hirl. 260. sz. — 2. Anna Édes. Baden-Baden. — Kuncz Aladár. Erd. Helikon 534—535. l.

Móricz Zsigmond. Romeo és Julia. Nyugat II. 652—653. l.

Kovács Endre. Világének. (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava 148. sz.

Kovács Gyula, E. *Pataki József*, E. Kovács Gyula, a kolozsvári tragikus. Magyarság 157. sz.

Kovács Mária. Éjszakák. (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava 148. sz. — (y—i.) P. Napló 243. sz.

Kovásznay Erzsi. *Gáspár Jenő.* Könyvespolc. Képes Krónika 29—32. sz.

Kozma Andor. *Katona Jenő.* Egy óra Kozma Andornál. Magyarság 175. sz.

Kölcsey Ferenc. *Féja Géza.* A bolyongó költő. Előőrs 28. sz.

Krúdy Gyula. Festett király. (Történelmi regény.) — Ism. Várkonyi Titusz. M. Hirl. 290. sz.

Kupcsay Felicián. Gyilkosság a Magány-utcában. (Elbeszélések.) — Ism. P. Lloyd 272. esti sz.

Kürt. Estefelé, hazafelé. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 276. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.